

NAR ÇİÇEKLERİ

Çok Kültürlülük Ustüne

Mehmed Uzun

M A R E N O S T R U M

NAR ÇİÇEKLERİ • Çokkültürlülük Üstüne Denemeler

MARENOSTRUM dizimizin son durağı bu kez Mehmed Uzun'un Diyarbakır'dan başlayıp Kanada'nın Montreal kentine uzanan hüznünlü karşılaşmalarla dolu denemeleri. "Kaybolmuş bir kentin eskicisi" gibidir yazar. Çocukluk arkadaşı Ermeni Mıgo, Dicle nehrine bakıp bakıp ağlayan "kılıç artığı" Apê Vardo, Meta Meyrê ve diğerlerinin kaybolmuş anıları ilginç rastlantılarla 12 Mart'ta cezaevinde, yıllar sonra da Kanada'nın Montreal kentinde bulur onu. Çok dilli Ermeni şair Sayat Nova'nın trajik öyküsünden ABD'nin Sierra Nevada çölünde nar ağacı yekıştırmeye çalışıp da başarısız olan bir başka "kılıç artığı" Bitlisli Ermeni Melik'e ve "ötekiler"e dek uzanan bir deneme... Şair Ekelöf'ün deyişiyle "her insan ayrı cihan"... Bu denemelerde yazar "askerî" kültüre karşı çıkıyor, "asgarî"sine de, çünkü bu topraklar alabildiğine zengin...

Modern Kürt edebiyatının en önemli isimlerinden olan **Mehmed Uzun**, 1953 Siverek doğumlu. 1977 yılından bu yana Avrupa'da, İsveç'te yaşıyor. Kürtçe, Türkçe ve İsveççe edebî çalışmaları ile çokdilli, çokkültürlü olan Mehmed Uzun, uzun yıllar İsveç Yazarlar Birliği yönetim kurulu üyeliği yaptı. Ayrıca İsveç Pen Kulübü'nde, Uluslararası Pen Kulübü'nde aktif çalışıyor. Mehmed Uzun'un denemeleri, tüm dünyada, yirmiye yakın dille yayınlanıyor. Romanları da birçok dile çevriliyor. Yazarın "*Defter-i A'malım/Mehmed Salih Bedirhan'ın Anıları*" adlı çalışmasıyla *Kürt Edebiyatına Giriş* adlı eserleri de yayınevimizce basıma hazırlanmaktadır.

Mehmed Uzun'un yayınlanmış yapıtları:

Tu [Sen], roman, 1985, Mirina Kalekî Rind [Yaşlı Bir Rindin Ölümü], roman, 1987, Siya Evîne [Yitik Bir Aşkın Gölgesinde], roman, 1989, Rojek ji rojên Evdalê Zeynikê [Evdalê Zeynikê'nin Günlerinden Bir Gün], roman, 1991, Destpêka Edebiyata Kurdî [Kürt Edebiyatına Giriş], inceleme, 1992., Hêz û Bedewiya Pênûsâ [Kalemin Gücü ve Güzelliği], deneme, 1993, Mirina Egideki [Bir Yiğidin Destanı], destan, 1993, Världen i Sverige [Tüm Dünya İsveç'te], antoloji, M. Grive ile birlikte, 1995, Antolojiya Edebiyata Kurdî [Kürt Edebiyat Antolojisi], inceleme, iki cilt, 1995, Bîra Qederê [Kader Kuyusu], roman, 1995, Ziman û Roman [Dil ve Roman], söyleşiler, 1997, Bir Dil Yaratmak, söyleşiler, 1997, Ronî, mîna evîne-Tarî, mîna mirinê [Aydınlık, Serda Gibi-Karanlık, Ölüm Gibi], roman, 1998.

BELGE YAYINLARI

Marenostrum • Mitos

NAR ÇİÇEKLERİ
Çokkültürlülük Üstüne
Denemeler

© Mehmed Uzun, 1995

Dizgi

Belge

Dizelti • Mizamaj

Mehmet Arif

Kapak Tasarım

Ahmet Naci Fırat

İç/Kapak Baskı

Gülen Ofset

Montaj

Adım Grafik

Cilt

Güven Ciltevi

Birinci Baskı Ocak 1995

İkinci Baskı Temmuz 1998

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK

Divanyolu Caddesi Binbirdirek İşhanı No: 15. 4-409

Tel. Faks: (0212) 517 44 53 • 638 34 58

Sultanahmet İSTANBUL

İçindekiler

9

***Bizim Olmayan
Gökyüzleri,
DEMİR ÖZLÜ***

13

Nar Çiçekleri

47

***Welate Xeribiye
Bir Hüzündür Ayrılık***

64

***Şiddet ve
Kültürel Diyalog***

80

***Çokkültürlü
Toplum***

92

***Kan Kanla
Yıkanmaz***

95

Ötekiler

108

***Musa Anter'e
Ağıt***

119

***Aklın ve
Vicdanın Sesi***

124

Yaşar Kemal

MARENOSTRUM • MITOS Dizisi

Acı Limonlar ❀ *Lawrence Durrell*

Ağrı Dağına Yolculuk ❀ **Mustafa Bilgili**

Andonia-Küçük Asya'dan Göç ❀ *Ertuğrul Aladağ*

Arnavut Vasil ❀ **Mirivilis**

Aşkım Rodna ❀ **Bir Pomak Öyküsü** ❀ *Ertuğrul Aladağ*

Baykusun Günü ❀ **Leonardo Sciascia**

Bir Dil Yaratmak ❀ *Mehmed Uzun*

Bizim Avlu ❀ **Maria Yordanidu**

Bomba Nurettin ❀ *Stratis Çirkas*

Bir Taşra Savcısının Günlüğü ❀ **Tevfik El Hakim**

Çerkes Öyküleri ❀ **Beyaz Dağdan Bakınca** *Derleme*

Çılgın Kuşlar Gibi ❀ **Maria Yordanidu**

Çoğunluk Aydınlarında Irkçılık ❀ *Yelda*

Eski Kürt Öyküleri ❀ **Derleyen İlhami Yazgan**

Eski Tüfekler ❀ *Menis Kumandareas*

Ezop'un Öyküsü ❀ **Themas Rodantis-Fibas Asteris**

Dengbejlerim ❀ **Denemeler** ❀ *Mehmed Uzun*

Girit'te Bir Şehrin Hikayesi ❀ **Prevalakis**

Gizli Din Taşıyanlar ❀ *Yorgo Andreadis*

Günlerin Kitabı ❀ **Taba Hüseyin**

Hacı Manuil ❀ **Beykoz'da Neler Oldu** ❀ *T. Kastanakis*

Hayduk'lar ❀ **Panait Istrati**

Hegnar Çeşmesi ❀ *Mıgırdıç Armen*

Hemşin Gizemi ❀ **Levon Haçikyan**

İstanbul'da ve Diyarbakır'da Azalırken ❀ *Yelda*

Tel Ören İzak ❀ **Panait Istrati**

Kader Kuyusu ❀ *Mehmed Uzun*

Kullar ve Efendiler ❀ **Theodor Kallifatides**

Emanet Çeyiz ❀ **Mübadele İnsanları** ❀ *Kemal Yalçın*

Loksandra-İstanbul Düşü ❀ **Maria Yordanidu**

Moskof Selim ❀ *G. Vizyinos*

Musa Dağ'da 40 Gün ❀ **Franz Werfel**

Neden Kardeşim Hüsnü ❀ *Yorgo Andreadis*

Savaşın Çocukları-Girit'ten Sonra Ayvalık ❀ **Abmet Yorulmaz**

Sekene ❀ *Ertuğrul Aladağ*

Siyahend ile Xece ❀ **Hüseyin Erdem**

Şeker Kaynana ❀ **Girit Masalları** ❀ *Maria Amariotu*

Tamama ❀ Pontus'un Yitik Kızı ❀ **Y. Andreadis**

Tanrı Nil Kıyısında Öldü ❀ *Naval El Saadavi*

Temel Garip ❀ Todoron ❀ **Yorgo Andreadis**

Yitik Bir Aşkın Gölgesinde ❀ *Mehmed Uzun*

Yitik Kentin Kirk Yılı ❀ **Kozmas Politis**

Yaşar Kemal'e

“BİZİM OLMAYAN GÖKYÜZLERİ...” (*)

Demir Özlü

Sanırım Mehmed Uzun’u 1977 yılı yaz sonuna doğru, Stockholm’de içlerinde tanınmış insanların da bulunduğu bir ev toplantısında tanıdım. O sırada İsveç’te bir iki aylığına -belki de daha az bir zaman parçası için- “geçici olarak” bulunuyordum. 12 Mart 71’den sonra başlayan “özgürlük avı” dönemlerinde bir “fikir suçlusu” sanığı olarak tutuklanmış, Diyarbakır, Mamak... gibi belli başlı cezaevlerinde yatmış, çok genç yaşta İsveç’e sığınarak siyasi mülteci olarak yaşamak zorunda kalmıştı.

Bambaşka bir yerdi burası. Sadece iklim, mevsimler, yaşam değil, bütün bütüne bambaşka bir yer. Bulunduğumuz ev kentin içinde Upplandsgaten adlı önemli bir cadde üzerindeydi. Ama gündüzleri de, geceleri de ne kadar boştu bu cadde! Evsahibi Elin Clason İsveç’in önde gelen ailelerinden birinin üyesiydi. Alt katta İsveçli bir şair oturuyor, o da yukarıya çıkıyor, buradaki toplantılara katılıyordu. Sanırım o gün misafirler arasında çok tanınmış çocuk kitapları yazarı Astrid Lindgren de vardı. Onu “İsveç’in masalı anası” diye tanıtmışlardı. Yaşlı kadın, küçük bir masanın kenarında alçakgönüllü bir sessizlik içinde oturuyordu. Arka bahçe de bomboştu. Yaz sonunda güneş bu topraklar üzerinden uzaklaşmaya başlamıştı. Şimdi erguvan rengine dönüşen ışıkları vuruyordu, bu boyalı apartman duvarları arasında kalan bomboş bahçelere. Orada o mevsimde kendinizi dünyadan uzaklaşmış hissedersiniz. Güneşin caddenin bitiminden battığı dönemdi. Sokakta herşeyin, kaldırımında kalmış küçücük taşların bile gölgesi o kadar uzun görünürdü ki!

Elbette Stockholm’a gelip geçici olarak uğramaya başladığım haftalarda, Türkiye’de olduğundan daha çok edebiyata doğru yolalan, bu genç mülteciyle hep görüştük. Ben, 1979 so-

(*) Asturias’ın bir dizesinden.

nuna doğru Türkiye'deki toplumsal, siyasal oluşumlardan nefret edip de, Stockholm'da oturmaya başladığında bu görüşmelerimiz sıklaştı.

Yirmi dört yaşında siyasal mülteci olmak zorunda kalmış olan, Anadolu'nun eski kültür bölgelerinden gelen genç adam, artık, sanıyorum kendini bütün bütüne kültürle edebiyata vermişti. Ana dili olan Kürt dilinde eksikliklerini Kürtçe yazmaya da başladıktan sonra daha açıklıkla görmüş, K rt esini zenginleştirmiş, bu dilin eski kültür kaynaklarına da yönelmişti. İlkokuldan başlayarak öğrenmiş olduğu Türkçe'si de zaten iyiydi. İsveç dilini de hızla öğrendi. Her üç dildeki kitaplardan da yararlanıyordu. Daha sonraki yıllarda, yazınsal metinlerini her üç dilde de yazacaktır.

Bütün o askerî rejim döneminde, sonra da onu izleyen şöyle ya da böyle demokratik olmayan dönemlerde, güzel yaz aylarında da, soğuk olan, ama insanların uygarlığın verileriyle bu soğuktan kolayca korundukları kış aylarında da, hemen hemen her pazar günü kentin *  la mode* bir kahvesinde buluşarak okuduklarımızdan birbirimize bahsettik, elimize geçen kitapları ortaya döktük, çeşitli dillerden dergileri getirip birbirimize sunduk. Bu pazar günleri yapılan kahve toplantılarımıza, edebiyatla ilgili başka arkadaşlar da geliyorlardı. Böylece bu toplantılar, zaman zaman bir seminer haline de dönüştü. Başta gelen konu edebiyattı. İlgilenebildiğimiz bütün dünya edebiyatları... Ama, yıllarca süren okumaların sonucu olarak, o toplantılarda, bizi burada, Stockholm'da yaşamak zorunda bırakan kendi tarihimiz de irdelenip durdu. Böylece sürgün yaşamı, insanı bir daha yüze  ıkmmak üzere derinlere sürükleyen bir anaf r olmaktan çıkıyor, kendi  lken, kendi tarihinle aranda doğan zorunlu uzaklık, yaratıcı dürtülerin ortaya çıkmasına olanak sağlıyordu. Sürgün, hüzünlü, zor birşeydir ama, bir yazar için de o kadar yaratıcıdır. Bunun büyük, modern bir sürgünler  ağı olan XX. yüzyılda  rneği o kadar çok ki!

Mehmed Uzun, daha sonraki yıllarda Paris'te ve Londra'da da kaldı. Aylarca süren bu ik metleri sırasında Fransızca'yı da İngilizce'yi de öğrenmeye çalıştı. Kendi  alışma alanına giren metinleri anlayabilecek kadar, bu dilleri de öğrendi. Bu arada romanlarını, denemelerini yazdı, eski Kürt edebiyat ile kültürü-

nün yeniden derlenip toplanması çalışmalarına katıldı.

Gerçekten Stockholm ile Upsala kentleri bugün Kürt kültürünün yeniden doğduğu, eski metinlerin biraraya getirildiği, modernize edildiği, yeniden yayınlandığı yerlerdir. Kendi yurtlarında Kürt aydınlarına verilmeyen bu temel özgürlükleri İsveç, karşılık beklemeksizin yeni Kürt aydınlarına vermiştir. Hem de elbette çok doğal bir hak olarak.

Kürt aydını, çağımızda en çok sürgünlüğü yaşayan aydın türüdür, en yoğun bir biçimde, en uzun süreli olarak. Kürt yazarı, kendi toprakları üzerinde sadece baskıcı, faşizan rejimlerin değil, silahların, bombaların -hattâ biyolojik bombaların- da tehdidi altındadır.

12 Mart 71'de, henüz on sekiz yaşını doldurmadan önce Diyarbakır, sonra da Mamak tutukevlerinde birkaç yıl kalan, 1973 seçimlerinden sonra geçilen "sivil" dönemde de düşüncelerinden dolayı gene tutuklanarak Devlet Güvenlik Mahkemele-ri'nde yargılanan bu gencecik insan, yirmi dört yaşındayken seçtiği sürgünde kendi kendini yarattı, beş roman, birçok deneme yazdı. Antolojiler hazırladı. Kürt ve dünya kültürü üzerine yoğun araştırmalar yaptı. İsveç'te de, başka Batı ülkelerinde de tanınmış bir yazar oldu. Bütün bu uzun süren arkadaşlık ve görüşme dönemlerinde derin anlamda hümanist olan, bu liberal Anadolu insanında kültürel şovenizme yönelik hiçbir eğilim görmedim. Türkiye'de en genç yaşlarında tutukeviden tutukevine sürüklenen bu insan çağdaş bir uluslararası aydın, modern bir liberal, bir hoşgörü havarisiydi.

Kürt dilinde yazmış olduğu romanlarını henüz okuyamadım. Öyle sanıyorum ki, onlar yakında Türkçe'de de, başka dillerde de yayınlanacaklardır. İlk modern roman denemesi Kürtçe adıyla *Tu (Sen)* kütüphanemde duruyor. Doğu anlatım olanaklarından yararlandığını da sandığım ikinci romanının tamamlanmamış Türkçe el yazısını okudum sadece. Daha sonra da yüzyılımız başındaki Kürt aydınlarının yaşamlarını ve kader çizgilerini ele alan, belgelere de yaslanan geniş oylumlu bir roman yazdığını biliyorum.

XX. yüzyılın uygarlığın geliştiği bir yüzyıl olmasının yanında, savaşlar, kıyımlar, sürgünler, göçler, faşizmler, ırkçılık, şovenizm, yabancı düşmanlığı yüzyılı olduğunu da iyi biliyor Meh-

med Uzun. Bunun temelinde yatan düşünsel yapının da “biz” ve “ tekiler” ayrımı olduğunu da hem kendi yaşamıyla, hem yüzyıldır süren Kürt entelijansiya’sının yakından tanıdağı yaşamıyla en derinden duyuyor. Yaklaşan y zyılınsa, halkların kendi kültürleri, kendi gerçek kimlikleri ile birarada yaşamayı ba aramaları durumunda yeni ve korkunç felâketlerle dolu bir yüzyıl olacağının iyice ayırında. Söylemeye bile gerek yok, Türkiye’de h k metlerin Kürt halkının dili, kültürel kimliği üzerine yürütmekte olduğu ilkel politika elbette çoktan deği meliydi. Ancak  zg rl k, kültürel bağımsızlık, kimliğin serbestçe oluşturulması, hatta kimliğin seçilmesi üzerine kurulabilir demokratik bir toplum. Sadece ‘demokratik bir toplum’ demek de yetmiyor -bu demokrasi sözcüğü Türkiye’de birçok kafa için hiçbir anlam ta ımıyor- i  barışı olan bir toplum, ilerleyebilen bir toplum, uygar bir toplum, insan  bir toplum... Uzun, bunu bu kitapta yeralan denemelerinde en liberal bir biçimde anlatıyor, adeta öğretiyor, ayrıntılandırıyor.

‘* iddet ve Kültürel Diyalog*’ adlı deneme Can Yayınları’nca yayınlanan “*Yine Düşünce  zg rl ğ  Yine Türkiye*” içinde yer almıştı. ‘*Sürgünler: Bir Hüzündür Ayrılık*’ adlı XX. yüzyılda aydın ve yazar s rg nl ğ n  tema olarak ele alan deneme *Lettre Internatiole* dergisinde birçok Avrupa dilinde yayınlanmı tı. Türkçesi de *Birikim* dergisinin Mayıs 1992 tarihli 37. sayısında yer almıştı. ‘* okk lt rl  Toplum*’ Almanya’da verilmiş Türkçe bir konferanstır. ‘*Nar  i ekleri*’ adlı hüzünle dolu deneme de, bize birçok şey öğreten, hiçbir yerde yayınlanmamış bir yazıdır.

Günümüzü kasıp kavuran milliyetçilik,  ovenizm, savaş, kıyım olguları içinde, bu en g  , umutsuzluk verici koşullarda, gene yazarlar, insanlığın geleceğini, özgürlük, demokrasi, eşitlik, vatandaşlık hakkı, bireysel özgürlükler ve barış üzerine kurmasının yollarını gösteriyorlar. Çokkültürlü,  okhalklı da olsa, i  barı a, özgürlüğü, bireysel, demokratik haklara en çok yakla mı  ülkelerin aslında ilerleyen ülkeler olduğunu, dar ve despot kafaların bir türlü anlamak istemediklerini, kültür ve insanlık sevgisiyle donanımlı gerekçeleriyle onlar ortaya koyuyorlar.

Gerçekten kaçmamak gerekir: İnsanlık bu idr ke ula madık a, XXI. yüzyıl, kuşkusuz, yaşadığımız yüzyıldan daha kanlı, daha insanlıkdı ı felâketler yaşayabilir.

NAR ÇİÇEKLERİ

I

Çocukluğum, çiçek açmış nar ağaçları ve onların büyüleyici renkleri arasında geçti. Doğduğum ve büyüdüğüm geniş aşiret evinin bahçesinde dört nar ağacı vardı. İki şeftali ağacı ve hemen bitişiklerindeki çeşitli renklerde güllerle birlikte, onlar mevsimlerin değişik giysilerinin habercisiydiler. Gözlerimi onlarla açtım; zamana, sürekli bizimle birlikte olan, bizi bir gölge gibi izleyen ama görmediğimiz zamanın o ince varlığına ve görkemli renklerine ilişkin ilk deneylerimi onlardan öğrendim.

Birbirine çok benzeyen günlerle dolu o kapalı ve tekdüze günlük yaşamımızda, nar ağaçları ve alımlı çiçeklerinin, benim için, özel bir yeri vardı; onlar yaşamın, varolmanın renkleriydiler. Bazen karlı ama genellikle yağışlı geçen kış aylarından sonra, T.S. Eliot'un "Çorak Ülke"deki dizeleriyle, köklerin dirildiği, ölü topraktan leylakların açmaya başladığı dönemlerde, iki çeşit ağaç zamanın ve renklerinin değişmekte olduğunu bize bildirirdi; badem ve nar ağaçları. Badem ağaçları yavaş yavaş, nazlı bir gelin gibi, beyazlarını kuşanmaya başlardı. Nar ağaçları da ilkin yeşillere bürünür, ardından o kırmızı, kan kırmızısı çiçeklerini açardı. Badem ve nar ağaçları bir renk cümbüşünün halaycılarıydılar. Bahçemizde badem ağacı yoktu, okuduğum ilkokulun çevresinde ve okul ile evimiz arasındaki uzun yolun kimi yerlerine yayılmışlardı. Bu nedenle badem ağaçlarıyla dostluğum sınırlıydı. Ama evimizin bahçesinde, bana yetecek, onlarla candan, yürekten bir dostluk kuracak kadar nar ağacı vardı. Evimizin bahçesinde, durmadan renk değiştiren bana ait dört canlı varlıktılar onlar.

Dün gibi hatırlıyorum; ilkokulun, artık iyice bıkmaya başladığımız o son bahar aylarında, öğleden sonranın son derslerinde, kendimi kafese tıklmış bir serçe gibi hissederdim. Sabırsızlanırdım. Eve, hemen eve koşmak isterdim. Okuldaki o son saatler, anlatılan hiçbir şeyi anlamadığım ızdırap saatleriydi. Son ders saati zilinın çalmasıyla, genellikle birşeylerimi de çantaya koymayı unutarak, olanca sakarlığımınla, itişe kalkışa, düşe kalka, eve varırdım. Doğruca, artık iyice yaşlanmış dedeme, dedemin renkli Kürt kilimleriyle döşenmiş o kendine özgü odasına koşardım; dedemin renkli şekerlerinden o günkü payımı almak için. Dedemle aramda, sadece ikimizi ilgilendiren ve kesinlikle başka hiç kimsenin karışmasını istemediğim bir anlaşma vardı; o, her gün, öğleden sonraları eve geldiğinde, bana renkli şekerler getirirdi. Çok az, çoğu zaman sadece bir iki tane, ama her gün. Her gün farklı çeşit ve renklerde. Okulda, derslerin sonlarına doğru, heyecanla, hep merak ederdim; acaba bugün hangi renkli şeker payıma düşecek?.. En çok o şekerleri merak ederdim. Ancak bir merakım daha vardı; nar ağaçları ve çiçeklerinin o günkü durumu. Çiçekler ne kadar açmıştı? Yeşil renk ne kadar yerini kırmızı renge bırakmıştı? Nar tomurcukları ne kadar büyümüşü?

O çok az ama çok şirin şekerlerimi aldıktan ve dedemin tombul yanaklarını öptükten sonra, dedemle işim biterdi. Her zamanki vefasızlığımınla dedemi odasında bırakır, bahçeye çıkardım, nar ağaçlarıyla çiçeklerindeki o günkü değişiklikleri görmek, duymak, yaşamak için. Uzun süre ağaçların yapraklarına, tomurcuklara, artık boy vermeye başlayan çiçeklere bakardım. Her gün yeni bir değişikliğe, yeni bir gelişime tanık olurdum. Sessiz, sakın, ağır, inanılmaz oranda uyumlu ve anlatılamayacak kadar güzel bir değişiklik. O dallar, yapraklar, tomurcuklar, çiçekler, renkler, herşey ama herşey, tüm farklılıklarına rağmen, müthiş bir uyum içinde, birbirini tamamlayan, güzellikleri, kokuyu, alımlılığı daha da çekici yapan bir ahenk içindeydi.

Kim düzenliyordu bu görkemli uyumu, nereden geliyordu bu müthiş ahenk?

Okulların tatile girmesiyle birlikte, biz de artık dışarıya, bahçeye taşınırdık. Havalar artık iyice ısınır, içerde uyumak olanaksız hale gelirdi. Tahtalar, tahtalardan sütunlar dışarı çıkarılır, birbirlerine eklenerek, hemen nar ağaçlarının bitişiğinde, yüksek bir verandaya benzer, üzerinde rahatlıkla uyunabilecek, güzel bir köşe oluşturulurdu. O köşe, o köşede geçen akşamlar, geceler... berrak, duru bir gökyüzünde, yıldızlar olanca güzellikleriyle, uzansan tutacaktıysın kadar yakınımızda, kıpır kıpır raks ederlerdi. Bazen bir yıldız, bir bilinmeyene doğru, sessizce kayardı. Bahçenin lambalarını yakmamıza gerek yoktu, ortalık aydınlıktı. Aydınlık akşamlara, gecelere sahiptik. Babam, minderler üzerinde bağdaş kurarak, artık çalacak gücü olmayan dedemden devraldığı uzun ve nakışlı kaval ile çok eski iki Kürt destanını, "*Memê Alan*" ile "*Cembeliyê Hekarê*" yi çalıp söylerdi. Biz, yani evin sakinleri, yıldızlar ve ağaçlar da, çok gerilimli, heyecanlı, hiç bitmeyecekmiş duygusu veren o destanları dinlerdik.

Ve en güzeli; nar çiçekleri yanaklarımızı okşayacak kadar yakınımızdaydı, bizimleydi.

Ve en unutulmazı; sabahları, artık yıldızların kaybolduğu o duru şehirlerde gözlerimi açtığımda, nar çiçekleri, o kan kırmızısı renkleriyle, hemen yanı başımdaydı.

II

Nar ağaçları ve çiçekleriyle olan sessiz dostluğum bu kadarla kalmıyordu. Yaz mevsiminin ilk dönemlerine kadar olan gelişim ve değişimlerine, evimizin bahçesinde, geri kalan değişikliklere ise o küçük tomurcukların büyüyerek, her biri bir yumruk bü-

yüklüğünde narlar haline gelmesine Diyarbakır'da tanık olurdum. Narlara ilişkin serüvenimin ikinci durağı Diyarbakır'dı. Diyarbakır... işlenmiş taşlarla yapılmış uzun surları, yüksek burçlarıyla ünlü, Hurri, Mitani, Asur, Urartu, Med, Pers, Roma, Bizans, İslâm ve Osmanlı uygarlıklarına merkez olmuş bu büyüğü kenti nasıl anlatsam?.. İtalo Calvino'nun "Görünmez Kentler" isimli mükemmel romanında, Marco Polo, yolculuklarında gördüğü kentleri Kubilay Han'a anlatır. Anlatımın bir yerinde, farklı bir kenti anlatırken Polo şöyle der: "Kentler vardır, yıllarla ve değişerek arzuları biçimlemeyi sürdürürler, kentler vardır, ya arzularca silinir, ya da arzuları siler, yok ederler." Diyarbakır böyle bir kenti; şehir sakinlerinin arzularını diri tutan, onu istila eden sayısız güç ve ordunun arzularını silen bir kent. İki dayım Mezopotamya'nın bu en görkemli şehrinde yaşıyordu. Küçük dayımın şehrin garajlarından birinde bir tamirhanesi vardı, araba tamir ederdi. Büyük dayım ise bir devlet kuruluşunda yöneticiydi. Ben büyük dayımlarda kalırdım. Onun durumu iyi, maaşı yerindeydi. Onlara özel lojmanlar yapılmıştı. Ancak o, ailesiyle birlikte, lojmanlarda değil, şehrin merkezinde, ama son derece sessiz, sakin bir semtte, "Gâvur Mahallesi"nde oturmayı tercih ediyordu.

Evet, o semte "Gâvur Mahallesi" deniliyordu. Kadim Kürt ve Müslüman şehrin gayri-müslim sakinleri, Ermeniler ve biraz da Asuriler-Süryanlarla Museviler bu semtte oturuyorlardı. "Gavur Mahallesi" Diyarbakır'da, neredeyse, bir vahaydı. At arabaları, faytonlar, eşekler, sürücüler, satıcılar, hamallar, tellallar ve çocukların bitmez tükenmez seslerinden tam bir keşmekeşin yaşandığı şehirde, bu semt, sakinliği ve sessizliğiyle, eski zamanlara ait bir düş ülkesiydi sanki. Hatırladığım kadarıyla bu sessizliği bozan iki şey vardı; cami minarelerinden ve kilise kulelerinden yükselen ezan ve çan sesleri. Ancak bu iki ses gerçekten de sessizliği bozuyor muydu? Değil, bunlar usta bir ressamın karakteristik renkleri gibi, semt mozaığının esas renkleri. Sesler sakinliği bozmuyor, tersine ona özel bir anlam veriyordu. Semtin sokakları dar, evlerin mimarisi çok özeldi. Dışardan bakıldığında fazla çekici görülmeyen bu çok eski evle-

rin taş avluları genişti. Geniş avluların odalara açılan bölümle-
rinde, helenik özellikleri olan sütunlar ve işlenmiş geniş kara
taşlardan yapılmış kemerli terasları büyüleyici bir ortama buyur
ederdi insanı. Odaların girişinde, beyaz parke mermerlerle
özenle döşenmiş eşikler keşfedilmemiş bir güzelliğe açılırdı san-
ki. Her evde sayılamayacak kadar çok sayıda oda vardı; odalar
geniş ve tavanları yüksekti. Her odanın duvarlara oyulmuş yük-
sek pencere ve bacaları vardı. Her evde, derin bir kiler ve avlu-
nun bir köşesinde mutlaka bir kuyu olurdu. Sanki semtin tüm
evleri kuyularla, kuyu sularıyla birbirine bağlıymış, birbirini kol-
larmış gibi.

Nedense dayım bu semti ve böyle bir evi daha uygun gör-
müştü. Dayımın evini seviyordum, genişliği, ferahlığı, özel
yapısı bana huzur veriyordu. O herşeyi mükemmel evde sadece
bir şeyin eksikliğini duyuyordum; nar ağaçlarını ve artık çoktan
yeşermiş hattâ dökülmeye yüz tutmuş çiçeklerini. (Dayımın av-
lusunda sadece yaşlı bir dut ağacı vardı.) Ancak bu eksikliği gi-
dermenin yolunu bulmuştum. Semte, dayımın evine yakın otu-
ran, benim gibi, kötü baskılı, feci resimli foto-romanlar oku-
mayı çok seven bir arkadaş edinmiştim; Migo. Migo benim
yaşıtımdı. Okuyordu, ancak yaz aylarında görüştüğümüz için
hangi okulda okuduğunu bilmiyordum. Okuldan bıktığım için
de ne merak ediyor ne de soruyordum. Migo'yu babasının kesif
deri ve kösele kokan kunduracı dükkânında tanıdım ve o kötü
foto-romanlar aracılığıyla da arkadaş olduk. Migo'nun babası
uzun boylu, yakışıklı, ince, zayıf, güzel bir yüzü ve pos bıyıkları
olan, artık soyu tükenmiş, işinin ehli bir zanaatkârdı. İsmi, Apê
Vardo idi. Apê Vardo bir avuç küçük çiviye ağzına atar, sonra
da onları, tek tek ağzından çıkararak, büyük bir hızla, küçük çe-
kiciyle, ayakkabı köselelerine çakardı. Şimşek hızıyla çalışan Apê
Vardo'ya büyük bir hayranlıkla bakardım. Tek bir yanlış yoktu,
tüm hızlılığa rağmen, çekicin inişi ve kalkışı, sesler, hareketler
ahenk içinde ve yerli yerindeydi. Apê Vardo'nun kunduraları
ünlüydü, özellikle gençler Apê Vardo'nun yüksek ökçeli, sivri
burunlu siyah kunduralarını giymek için can atardı. Bu, benim
de hayalimdi; büyüdüğümde o kunduralardan giyecek, taş dö-

şeli dar sokakları o ayakkabılarımla çınlatacak, kızlara caka satacaktım. Sık sık, o rezil foto-romanları değiştirmek ya da Mıgo'nun annesi Meta Meyrê'nin güzel yemeklerini yemek için Mıgo'ların evine de giderdim. Tıpkı semt gibi, bu aile de sessiz, sakın, kendi halindeydi. Mıgo'nun iki abisi, çalışmak üzere, büyük şehirlere göçmüşlerdi. Kızkardeşi ise evlenip, kocasıyla birlikte uzak diyarlara, başka bir ülkeye gitmişti. Mıgo da büyüdüğünde, abilerinin yanına, okumaya gidecekti.

Aile Ermeniydi. Mıgo'nun esas ismi Mıgırdıç, Apê Vardo'nun Vardan, Meta Meyrê'nin de Meyrem'di. Ama günlük yaşamın o kendine özgü pratik mantığıyla, isimler kısaltılmıştı. Benim ismim gibi; Memo.

Mıgo'ların evine gittiğimde çeşitli diller birbirine karışırdı; Mıgo ile genellikle Türkçe, anne ve babasıyla Kürtçe konuşurdum, onlar da kendi aralarında Ermenice konuşurdu. Ama anlaşırdık, devamlı ortak güzel şeyler bulurduk. Sözgelimi Meta Meyrê'nin nohuttan yapılmış Ermeni mezesi topıka hepimiz bayılırdık.

Evet, nar ağaçlarıyla yoğun dostluğum, tüm yaz boyu, bu güzel insanlar aracılığıyla olurdu. Her pazar günü ve bir de her fırsat bulduğumuzda, birlikte şehrin dışında, Gazi Köşkü denilen, herkese açık köşk ve konakların olduğu bölgedeki bahçe-ere, pikniğe giderdik. Dicle Nehri'nin kıyısına kurulmuş bu bahçeler her zaman yeşildi, her zaman çiçekler, güller, çeşitli renkler ve kokularla bir güzellik ve sükûnet yayardı ortalığa. Alt tarafta, Dicle, Mezopotamya'nın bu nazlı gelini, diğer nazlı gelin Fırat'ın sevgili kızkardeşi, kadim zamanlardan günümüze kadar bölgeye canlılık ve renk veren yaşam kaynağı bu bereketli nehir, ışıldayan renklerle akıp dururdu. Daha Milat'tan önce üç bin yıllarında bölgeye "Subartu" denilmesi sebepsiz değildi; "İrmaklar Arası" anlamına gelen "Subartu", hâlâ insanların yaralı ruhlarındaki dalgaları dindirecek bir güzellikteydi.

Ve sayısız meyve ağacı vardı orada.

Ve bana göre en güzeli; nar ağaçları ve dallarında yer yer kabuklarını zorlayan, çatladı çatlayacak iri narları...

Pikniğimizi genellikle nar ağaçlarının bulunduğu yerde, büyükçe bir nar ağacının altında, kilimleri sererek, yapardık. Nar ağaçlarının gölgesinde, o dalları, renkli çiçekleri, artık büyüme-ye başlamış narları seyredirdim. Hayır seyretmez, onlarla yaşadım, onlarla bütünleştirdim. Piknik günlerimizde, her zaman, güzel yemeklerimiz, taze meyvelerimiz ve sebzelerimiz vardı. Ben ve Migo'nun koynunda, şiddet, kin, nefret, ölüm ve öldürmeden başka, hiçbir şey anlatmayan ama bir tutkuyla sevdiğimiz o rezil kitapçıklar vardı. Apê Vardo'nun da soğuk pınar sularında serinlettiği rakısı, elbette, eksik olmazdı. Apê Vardo genellikle öğleden sonra içmeye başlardı. Önce öğle yemeğini yer, kısa bir süre kestirir sonra da kalkar, zengin sofrasını kurar, kırdığı iki narın iri tanelerini de bir tabağa doldurup önüne koyduktan sonra içmeye başlardı. Akşama doğru, ağaç dalları ve yapraklarının yavaş yavaş kıpırdamaya ve mırıldanmaya başladığı ve güneşin Dicle sularıyla iyice birleştiği saatlerde, Apê Vardo Ermenice türküler söylemeye başlardı. Türküler çok uzun değildi. Kısa, boğuk ve hüznüydüler. Türkülerdeki hüznün, yavaşça, perde perde yükselir, hepimizi çekerdi. Artık Meta Meyrê hiçbir şey yapmaz, kocasının yanına çömelir, Dicle'ye, uzaklara bakarak iç çekerdi. Apê Vardo şişenin dibini bulunca artık pikniğimiz bitti demekti. Ancak bir şey unutulmazdı; Apê Vardo ağlamaya başlardı, yüzünü avuçlarına alarak, ilkin yavaş yavaş sonra da hüngür hüngür ağlardı. Uzunca bir süre ağlar, sonra da birden ağlamayı keser ve bir daha da, sanki bir rüyadaymışçasına, biz evlerimize varıncaya kadar konuşmazdı.

Niçin Apê Vardo, sanki kutsal bir ibadetdeymiş gibi, böylesine yoğun ağlıyordu ve sonra da bizden, çevremizdeki güzelliklerden, nar ağaçlarından, yaşamdan ayrılıyordu? Niçin o türkü-

ler hep hüznüydü ve niçin hep bir ağıt gibi söyleniyordu? O türküler neyi anlatıyordu? Apê Vardo'nun buğulu, hüznü se-sinden çıkan o sözcüklerin anlamı neydi? Kimindi o türküler, o sözcükler, kim yazmıştı onları?

III

Hepimizin başından geçmiş insanî bir deneydir; bir şeyi, bir dö-nemi, olayı, insanı, ilişkiyi ya da güzelliği ölçsüz hisseder, duyar ve yaşarız. Ancak zamanla, kimi kez farkında da olmadan, ege-men olamadığımız, kontrol edemediğimizi nedenlerle, o doyasıya yaşadıklarımızdan uzaklaşır ve onları yitiririz. Ve zamanla, yitir-diklerimize ilişkin, şu duygu egemen hale gelir; kendileri artık yi-tip gitmiştir, bir tek, yüreğimiz ve ruhumuzda onların kıpırdayan gölgeleri, silikleşen sesleri ve belirsiz renkleri kalmıştır. Yani, ye-niden, zamanı geldiğinde “yitik bir zamanın peşine” düşebilmek için zorunlu olan şeyler yürek ve ruhumuzun gizli köşelerinde kalmıştır artık... Mıgo, Apê Vardo ve Meta Meyrê ile ilişkim de, sözcüklerin anlattığı kadar böyle düz olmasa da, aynı insanî de-neyin bir parçası oldu. Onları yitirdim, ya da şöyle söyleyeyim, ben yittim. Çocukluğumdan, çocukluğumun çevrelerinden uzak-laştım. Başka şeyler yoluma çıktı, yaşamın önceden tasarlanması olanaksız yeni kapıları önüme açıldı. Bilinmezliğiyle bana heye-can veren her yeni kapı, bildiğim ve nasıl davranacağıma ilişkin emin olduğum eski bir kapıyı kapattı.

Bu kapıların açılıp kapanmasıyla “Gavûr Mahallesi” çok uzaklarda kaldı. Ancak yukarda sözünü ettiğim meraklarımı yi-tirmeden: Bu denemenin konuları olan o hüznü, o ağlamaları, o türküler, onların sahibi ya da sahiplerini hep merak ederek... O sözcüklerin sahibi kimdi? Herşeyden çok, nedense, bunu merak ederdim. O yaz günlerinde, Diyarbakır'ın dayanılmaz kaynayan sıcağında, bazen, Amerika'nın yerlileri olan Kızılderilileri durmadan öldüren o kovboy öykülerinden başımı kaldırıp Mıgo'ya sorduğumda, o, “Sayat Nova” diye birinden

söz ederdi; Apê Vardo'nun okuduğu o türkülerin bir bölümü ona aitmiş. Şair "Sayat Nova" onları yazıp, bestelemiş. Peki kimdi bu "Sayat Nova?" Mıgo da bunu bilmiyordu, "bir Ermeni şairi" deyip geçiyordu. Cesaret edip Apê Vardo'ya da sormıyorduk. Hayır, sanırım cesaretle ilgisi yoktu, daha doğrusu, normal günlük yaşamında çok sessiz ve sakin olan ve pikniğin son perdelerini sanki hiç yaşamamış gibi unutmuş görünen Apê Vardo'ya o ağlama anlarını hatırlatmak istemiyorduk.

Sayat Nova; öylesine, sadece birkaç kez ismini duyduğum ama zamanla unuttuğum, bilinmez bir şair. Yaklaşık onbeş yıl sonra, benim bir kuzey ülkesine göç edip, orada, bir Ermeni filmi görmeme kadar, neredeyse bana hiçbir şey söylemeyen bir bilinmeyen ruh... Sayat Nova'yla "tanışmam" ilginç oldu. Ancak bu tanışmaya gelmeden önce, ilkin o hüznü, o hüzünden dinmeyen, kurumayan kaynaklarından söz edeyim.

Yıllar sonra, 1971'de, belli aralıklarla Türkiye'de askerî cunta yapmayı, neredeyse, bir gelenek haline getirmiş ordunun o dönemde de, sokaklara saldırdığı tankları aracılığıyla, iktidarı yeniden ele geçirmesinden ve onbinlerce insanı tutuklamasından sonra, ben de tutuklular kervanına katılarak, eski uygarlıkların beşiği olmuş o Diyarbakır'ın, ismi duyulduğunda bile insanın ürperdiği, askerî tutukevine tıklandım. Askerî garnizonun tam ortasında, küçük bir tepeciğin üstüne kurulu ve tanklarla, zırhlı araç ve dikenli tellerle etrafı çevrili tutukevi, sosyal olduğu kadar, etnik ve kültürel olarak da, tam bir Mezopotamya mozaiği idi. Zorunlu bir ikâmetin yarattığı renkli ve farklı, yeterince bilinmeyen ve oldukça ilgi çekici bir mozaik. Dışarının o korkunç manzarasına karşın, içerde, biraz da o durumda olan insanın ruh haliyle oluşmuş, sıcak bir hava vardı. Tutukluların büyük bir bölümü Kürt (Kurmanç, Zaza) ve Müslümandı (Sünni, Alevi...) Ancak tutukluların arasında Ermeniler, Asuri-Süryanlar, Museviler, Türkler, Azeriler, Çerkesler, Araplar, Yezidiler de vardı. Halaylar, türküler, öyküler, anılar, espriler ve geçmiş zamana ilişkin anlatılar, o cezaevinin günlük ya-

şamındaki korkulu ve kasvetli bir bekleyişin yükünü hafifletmek için başvurulmuş şeylerdi. Cezaevinin soğuk bir kış gününde, yemekhanenin köşesine kurulmuş büyük sobanın yanında, tüm bu sanatları çok iyi bilen bir tutukluyla tanıştım; Cemo Usta. Cemo Usta, uzun boylu, oldukça iri, hoşsohbet olan Vanlı bir Ermeniydi. Bir işçi ustası olan Cemo Usta, sosyalist olduğu ve cuntadan sonra yasaklanmış bir sosyalist partiye, sanırım, üye olduğu için tutuklanmıştı.

Dostluğumuzun ilerleyen bahar aylarında, yani dışarda, Dicle kıyılarında, artık nar ağaçlarının çiçek açmaya başladığı bir dönemde, bir gün, Cemo Usta'ya "Gavûr Mahallesi"nden, Migo, Apê Vardo ve Meta Meyrê'den söz ettim. O gün tüm o cezaevi yaşamımın ender sürprizlerinden birini, beni hem çok sevindiren hem de çok düşündüren olaylarından birini yaşadım; Cemo Usta, Apê Vardo'yu tanıyordu. Hem de iyi tanıyordu. İri cüssesiyle durmadan konuşan Cemo Usta heyecanlanmıştı, kolumdan tutup, beni yattığı ranzaya götürdü. Ranzanın altından bir karton kutu çıkararak, ağzını açtı; kutuda ancak bir damadın giymeye kıyabileceği, parıldayan, güzel meşin kokulu bir çift kundura vardı. Cemo Usta'nın tahliye olduğu gün giyeceği kunduralar, Apê Vardo'nundu. Kuşkusuz onundu, bu kadar güzel ayakkabılar ancak onun hünerli elleriyle yaratılabilirdi. Kunduraları gösterdikten sonra, Cemo Usta beni cezaevinin bahçesine, "volta" atmaya çıkardı. Onun uzun ve hızlı adımlarına ayak uydurmakta zorluk çekerek, birlikte, yürümeye başladık. Güneşli bir gündü, tanklara, askerî zırhlı araçlara inat, ortalık yeşermeye başlamıştı. Yürüyüşümüzün başında, tüm dikkatiyle, büyük gözlerini bana dikerek, birden sordu: "Sen Ermeni katliamını bilir misin?" Elbette biliyordum. Daha doğrusu çeşitli kereler, çeşitli yerlerde duymuş ve biraz da okumuştum. Cevabım üzerine, yine aynı dikkatle, bir soru daha sordu; "Peki, sen kılıç artığının ne demek olduğunu biliyor musun?" Tahmin ediyordum, ama tam bilmiyordum. Benim söylediğim, belki de hiçbir anlamı olmayan hattâ gülünç olan, birkaç şeyden sonra, Cemo Usta, uzaklara bakarak, yavaş duyulur bir sesle, şöyle dedi:

“İşte, Vardan, o hünerli ellere sahip usta, Osmanlıların deyi-
miyle, bir kılıç artığıdır.”

IV

Kılıç artığı; gece gündüz, aylarca yıllarca, yaz kış, yağmurda çamurda, karda kıyamette, sıcakta, ateşte, durmadan işleyen keskin kılıçtan, nasılsa, kurtulabilen insan. Her şeyini, yerini yurdu-
nu, malını mülkünü, anne ve babasını, kardeş ve yakınlarını, ak-
raba ve dostlarını kaybeden, büyük olasılıkla “öldü” diye bir ke-
nara atılan ve yaralı kurtulan, yüreği ve ruhu yaralı insan. Kim-
selerin anlamadığı, yaralarına melhem bile süremeyen, ancak
kendisinden geçtiğinde, ruhundaki yaraların acısını dindirebil-
mek için ağlayabilen çaresiz insan.

Evet, kılıç artığı; artık niye yaşadığını bile bilmeyen, yüzü
ileriye değil, geriye, ölülerine dönük olan, yaşadıklarını kimseye
anlatamayan, nasıl anlatılacağını bile bilmeyen, bundan çok uta-
nan, kendisi yaşadığı için ölülerine karşı vicdan azabı içinde
olan insan. Yaşayanlar arasında, yaşıyormuş gibi yapan, yaşayan-
lar gibi yiyip içen, giyinip kuşanan bir ruh. Onulmaz oranda ya-
ralı, rüyalarında sürekli şaklayan kılıçların sesini işiten, sıcaklarda
keskin sırtında güneşin parladığı, kış ve karlarda ucundan birbi-
rine karışmış kar ve kan damlacıklarının aktığı kılıçlar gören,
kılıç seslerinin egemen olduğu bir korku tüneline yaşayan ve
mekânı hüznün olan bir ruh.

Apê Vardo bir kılıç artığıydı.

Kılıçların ve kılıçların yolaçtığı, ne yazık ki nar çiçekleriyle
aynı renkte olan kanın, tüm bir bölgeyi boğmasının çok kısa
öyküsü şöyle: Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı o kabus gün-
lerinde, Mezopotamya, tarihin ilk sistematik soykırımına da
tanık oldu: Ermeni Soykırımı. Soykırımın nedeni basitti; Erme-

nilerin varlığına ve yaptıklarına artık tahammül yoktu. 1908’de, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti, Doğu ve Batı uygarlıklarının gerçek merkezi İstanbul’da, herkesi sevindiren, bir olay oldu. Meşrutiyet ilân edildi ve Padişah’ın sonsuz yetkileri sınırlandırıldı. Haktan, adaletten, eşitlikten söz edildi. Ancak heyecan yaratan bu pembe tül perdelerin gerisinde, yeni bir iktidar odağı, İmparatorluğun idarî merkezi Babıali’ye yerleşti; İttihat ve Terakki. Jön-Türk geleneğiyle donanmış ve genellikle hırslı, atılgan, büyük düşleri olan subay ve aydınlardan oluşan bu konspiratif örgütün amacı, her ne pahasına olursa olsun, Osmanlılığı ve Türklüğü korumak, kollamaktır. Osmanlı Devleti’nin uçsuz-bucaksız bir İmparatorluk olmasının ana sütunu kabul edilen çokkültürlü, çok dilli ve çok dinli yapıyla Osmanlı Devletini koruyamayacaklarına ve geleceğini garanti edemeyeceklerine inanan İttihat-Terakkiciler, başka bir alternatifte karar kıldı; tek kültür, tek dil, tek din. Yani Türklük, Türkçülük, Türk mevkuresi ve Türk dünyası. Çok renkli bir etnik, dinî ve kültürel mozağe sahip, çok geniş bir İmparatorluğu tek bir etnik yapıya uygun hale getirmek?.. Elbette bir çılgınlıktı bu. Ancak İttihat-Terakki’den Hitler’e, Stalin’den Pol Pot’a kadar tarihteki tüm çılgınlıkların ortak özelliğidir; ilk başlarda herkesin gülüp geçtiği çılgın düşünce ve projeler, gözüpekliği ve cesareti, entrika ve komploları, korku salan cinayet ve terör olaylarıyla, yavaş yavaş bir güç odağı haline gelmeye başladığında, çılgınlıklar da bir fikrî ve kitlesel temel bulmaya başlar. Artık güç merkezlerinin, genellikle perdeleri kapalı odalarında, sık sık, “neden olmasın” denilmeye başlanır ve her şey bu çılgınlıklara göre yeniden şekillendirilmeye başlanır.

İttihat ve Terakki’nin çılgınlıklarına ilişkin de böyle oldu; Birinci Dünya Savaşı’nın başlarında, artık iyice iktidarı ele geçirmiş olan İttihat-Terakki, her şeyi çılgınlıklarını uygulamaya koyabilecek şekilde yeniden örgütledi. Devlet olanaklarıyla yarattığı tüm örgütlenmelerin yanında, tam da çılgınlıklara uygun, görülmez bir teşkilat oluşturdu; *Teşkilat-ı Mahsusa*. Görülmeyen, hiçbir kuruluşa karşı hukukî bir sorumluluğu olmayan, kimlerin, nasıl idare ettiğini bilmediği bu teşkilat, cezaevle-

rinden saliverilen hırsız, canî, katil, yolkesici, dolandırıcı ve sapıklarla dolduruldu. Bunlar silâhlandırılarak, tam yetkiyle donatıldı. Ermenilerin çok yoğun yaşadığı Kürt bölgelerinde de dinî olarak çok bağınaz Kürt ağaları, şeyhleri ve mollaları, “gavûr-düşman” motifleriyle, hazır hale getirildi. Kıran kırana bir savaşın içinde, kendi derdinde olan dünyadan da bir tepki gelmeyeceğine göre artık kıyamet günleri için her şey hazırды, Azrail, elindeki keskin kılıcıyla, önemli bir tehdit olarak görülen, istenmeyen, varlıklarına bile tahammül edilmeyen Ermenilere ilişkin, dansına başlayabilirdi artık.

Ve olan oldu; ve Azrail’in kanlı kılıcı kalktı ve indi ve kalktı ve indi...

Kılıcın her kalkışı ve inişiyile, köyler, yerleşim birimleri yakıldı, yıkıldı, binlerce, onbinlerce, yüzbinlerce Ermeni, yüksek dağbaşlarında, dipsiz vadilerde, karanlık ormanlarda, dolambaçlı patika yollarda, çağlayan nehir kenarlarında, birer birer düştü, uygarlıklar merkezi Mezopotamya’nın bereketli topraklarını kanlarıyla suladı. Nar çiçeklerinin değil, kanın, insan bedenlerinden akan kanın rengi perde perde çoğaldı, her tarafı kan kapladı, her tarafta kanla gözü dönmüş çılgınlık egemen hale geldi.

O günlerden kalma ünlü anekdottur; kestiği Ermeni başlarıyla cennetin kapılarını açacağına inandırılan cahil Kürt köylüsü, Osmanlı askerlerinden sakladığı paslı hançerini çıkarıp, komşu köydeki yaşlı Ermeniye yere yatırır ve hançeri doğduğu günden bu yana tanıdığı Ermeninin boynuna dayar. Yaşlı Ermeninin döktüğü diller işe yaramaz, komşuluk hakkı, dostluk, vicdan, merhametle ilgili söylediği hiçbir şey köylüyü ikna etmez. Köylünün buyruğu kesindir, ya Ermeni imana gelecektir ya da boynu kesilecektir. Köylü, “kelime-i şahadet getir, imana gel, kâfir” der. Can havliyle, köylünün altında, bir serçe gibi titreyen Ermeni, “peki” der, “imana geliyorum, nasıl olacağını

söyle, senin gibi yapayım.” Köylü birden durur, köylü şaşkındır. Sahi nasıl imana geliniyor? Ne yapılıyor, hangi dualar okunuyor? O dualar nasıldır?

Köylü bunların hiçbirini bilmez ama perde perde yükselen çılgınlık ve kan onu da esir almıştır. Çılgınlığa ortak olmaktan değil, tersine dışında kalmaktan rahatsızdır. Bir “biz ve onlar” psikolojisi yaratılmıştır, “onlara” karşı olduğunu kanıtlamak, “bizden” olduğunu göstermek için yaşlı komşusunu bile boğazlayacak hale gelmiştir.

Ve Azrail’in kol gezdiği o ölüm yıllarında, Ağrı Dağının, dinmeyen bir ağıtla durmadan ağladığı, Dicle ve Fırat nehirlerinin, sessiz bir hüznle durmadan kan aktığı o karanlık dönemlerde, söylendiğine göre, 1.5 milyon Ermeni öldürüldü. Tekrarlayayım; 1.5 milyon.

İşte Apê Vardo, o katliamı yaşamış ve nasılsa kurtulmuş bir kılıç artığı, bir Kürt ailenin gizleyerek koruduğu, büyüttüğü bir katliam çocuğuydu.

V

İttihatçıların çılgınlıkları bununla kalmadı. Altıyüz bin Türkün, üçyüz elli bin Kürdün de ölümüne, tüm Osmanlı topraklarının viraneye dönmesine ve sonuçta da Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına neden oldu. Yaşar Kemal, tüm Mezopotamya’nın yaşayan bu en büyük anlatıcısı, yüzyılımızın en önemli edebî yapıtlarından biri olarak değerlendirdiğim “Kimsecik” isimli üçlemesinde, İttihatçıların 90 bin askeri, Kafkaslar’da, Allahüekber Dağlarında nasıl kırdırdıklarını o müthiş anlatımıyla tasvir ediyor. Askerler, İttihatçıların liderlerinden olan Enver Paşa’nın kumandasında, oraya, Turan ülkesine varmak için gitmişlerdir.

Orta Asya'ya, Turan ülkesine, Türklerin ana ocağına gidecekler, oralara kadar uzanan tüm toprakları zaptedecekler ve büyük Türk dünyasını kuracaklar! Yine olan olur, bu kez Azrail, elinde tırpanı, dur durak bilmeden, askerleri biçmeye başlar. Askerlerin hemen hemen tümü o aşılmaz asi dağlarda donarak ölür. Kimi bölümlerini okumak mutluluğuna vardığım Yaşar Kemal'in henüz yayınlanmamış son romanı "Bir Ada Hikayesi"nde, yazar, tekrar, kahramanlarından biri, Poyraz Musa aracılığıyla Allahüekber Dağına döner; "ve Poyraz kendi kendine düşünüyordu, sen, diyordu, Emirim sen Allahüekber dağının yamaçlarında dimdik, ayakta donmuş kalmış insan ormanını gördün mü? Sen Emirim, yüzlerce insanın çoluk çocuğu, genç kızların, yaşlıların hançerlenerek, çınlıçplak soyulduktan sonra Fırat'a, Dicle'ye atıldıklarını gördün mü? Sen, yüzüne bakmaya kıyamayacağın, doyamayacağın kızların memelerinin kesilerek öldürüldüklerini gördün mü, kesilmiş kanlı memelerin kızgın kumlarda kanadıklarını..? Yüzlerce kartalın memelerin üstüne çöktüklerini..? Kanlı memeler için o yırtıcı kartalların pençe pençeye, tüyleri savrularak birbirlerinin gözlerini oyduklarını..? Toprağa taş karışmış, parçalanmış gövdelerin, kolların, bacakların, başların gökten yere yağdığını, askerlerin ölü asker kokularından öldüğünü, ormanların yandığını, yandıkça dağın taşın, kurdun kuşun, börtü böceğin, yılanın kaplumbağanın çığırşarak kaçıştığını, yeryüzünün gökyüzünün uzun inlemelerle sarsıldığını, on gün on gece bir ormanın böyle yandığını, yangın yerinin günlerce tüttüğünü, sen bir savaşın ne olduğunu bilir misin Emirim..?"

Soruyu daha genelleştirip şu hale getirmek gerekli; sen bir savaşın ne olduğunu bilir misin ey insanoglu?..

Milliyetçiliğin ve ırkçılığın taşılaştırdığı yüreklerin yol açtığı, anlatılması olanaksız insanî dramlarla dolu, çılgınlıkların sonucu ne oldu? Tarih yinelendi, her zaman olan şey yine oldu; çılgınlıklar başarılı olamadı, çılgınlıkların dipsiz ve karanlık bir kuyu olduğu görüldü. Ancak insanlığın en ciddî hastalığı olan

bir şey de yinelendi; unutkanlık. Büyük bir dünya savaşından çıkmış yorgun dünya, çılgınlıkları kısa zamanda unuttu. Yeniden, daha acımasızını, daha kapsamlısını yaşamak üzere, çılgınlıklara ilişkin tarih perdesini kapattı. (Hayır, kapattığını sandı.) Tarih kitapları, yaptıklarıyla yüzyılımızın en büyük çılgını şanını hak eden Adolf Hitler'in, çılgınlıklarının eşiginde olduğu bir dönemde, 22 Ağustos 1939'da, çılgınlıkları yönetecek askerî şeflerine şöyle söylediğini yazar: "Ermeni katliamından hâlâ söz eden kimseler var mı?" Yok, hiç kimse yoktu.

Sonra? Sonra ne oldu? Sonrasını biliyoruz, o yedi değil, yetmiş yedi başlı canavar doğdu. Çılgınlıkların hâlâ tüten külleri arasından nazizm, faşizm gibi insanlık tarihinin en kanlı canavarı serpildi, gelişti, büyüdü. Nazizmin buyruğu da, İttihatçılar gibi, paslı hançeriyle komşusu yaşlı Ermeniye boğazlamak isteyen bağınaz Kürt köylüsü gibi kesindi. Nazizmin başı Adolf Hitler bu buyruğu, ünlü kitabı "*Mein Kampf*"ta şöyle ifade etmemiş miydi: "Bu dünyada barış düşüncesinin zaferini bütün yüreğiyle isteyen herkes, dünyanın Almanlar tarafından zaptedilmesi amacına bağlanmalıdır." Bu kadar açık, bu kadar kesin. Ve bu kadar da basit. Almanların, Alman ırkının istediği gibi olacak, dünyaya egemen olacaklar, istedikleri diller, kültürler, etnik gruplar onların egemenliğinde, bir köle gibi onların arzulanacağı biçimde yaşayacak, istemediklerine de yaşam hakkı tanınmayacak!.. Çılgınlığın sınırı yok. Ama önü alınmadığında çılgınlığın yol açtığı dehşetli trajedilerin de sınırı yok. İnsanlığın müzmin hastalığı unutkanlığın da büyük katkılarıyla nazizmin, ilkin güç olması, sonra da iktidara gelerek tüm dünyayı kasıp kavurmasının bedeli de, insanlık tarihinin hiçbir zaman ödeyemeyeceği kadar, büyük oldu. Hepimizin bildiği bu bedeli burada tekrarlamaya gerek yok. Ancak konumuza ilişkin olarak, durmadan çalışan soykırım makinaları Auschwitz, Treblinka ve diğer toplama kamplarından, toplu kıyım yerleri olan gaz odalarından ve oralarda, aklın alamayacağı kadar mekanize edilmiş bir teknikle katledilen 6 milyona yakın Museviden, 1 milyon Çingeneden özellikle söz etmek gerekiyor.

Hiçbir sosyal, siyasal, ekonomik özelliğine bakılmaksızın, sadece farklı bir dine ve kimliğe ait oldukları için, çoluk çocuk, kadın erkek, yaşlı genç demeden, katledilen 6 milyon insan. Sadece farklı bir yaşam tarzları olduğu, roman kültür ve geleneği gereği, göçebe gibi, yani istedikleri gibi yaşadıkları için öldürülen 1 milyon insan... İsveç'in yüzyılımızdaki en büyük şairi olan Gunnar Ekelöf'ün kısa bir dizesi var: "her insan ayrı bir cihan." Ekelöf'ün dizesine uygun olarak tekrarlayayım; bu kanlı dünyada etnik ve kültürel kökenlerinden dolayı katledilen 7 milyon dünya, 7 milyon renkli cihan.

Niye buna müsaade ettin ey insanoglu?

Bu soruyu durmadan tekrarlamak, durmadan haykırmak gerekiyor. Çünkü, ne yazık ki çılgınlık hâlâ, çeşitli biçimlerde hattâ daha gelişkin yoketme metodları ve silâhlarıyla devam ediyor: Balkanlar, Kafkaslar (Ermeniler, Gürcüler, Abazalar, Azeriler), eski Yugoslavya (Boşnaklar, Hırvatlar, Arnavutlar), Ortadoğu, Irak, Türkiye, Kürtlerin yaşadığı diğer bölgeler, Meksika, Sri Lanka, Timor, Afrika (Somali, Ruanda)... Çeşitli coğrafik isimler sayarak bu son derece kasvetli izahı uzatmaya gerek yok. Ama yaşananlar şu; Çeçenler, Boşnaklar, Kürtler gibi tehdit altında olan, şiddetten de yoğun biçimde etkilenmiş olarak, kimlikleri, kültürel ve etnik hakları peşinde olan halklar; "etnik temizlikten" söz eden ve bunu gerçekleştirmek için köyleri, yerleşim birimlerini yakıp yıkan, insanları kitlesel göçe zorlayan, tepeden tırnağa silâhlanmış güçler, ordular; ormanları yakan, göklere yükselen, mavi gökyüzünü de zehirleyen alevler, dumanlar; toplu mezarlar, parçalanmış, kulağı burnu kesilmiş cesetler; yeni toplama kampları; kin ve nefretle dolu bir yabancı düşmanlığı, yanmış çılgın canavarın külleri arasından homurdanmaya başlayan ırkçılık; yürekleri parçalayan ağıtlar, toplansa denizlerin suları kadar olabilecek gözyaşları; boynu bükük, kırılgan, hüznü yüzler. Ve yıkılmış insanlar ve mutluluğa, geleceğe ilişkin yıkılmış umutlar ve insanlığa, insanî vicdana ilişkin yıkılmış inançlar... Bunlar, bir kurgu filmin kareleri değil, dün-

yanın neresinde olursak olalım, iliklerimize kadar, herşeyiyle yaşadığımız, herşeyiyle etkilendiğimiz gerçekler. Bu nedenle yine sormamız gerekli:

Niye bu kan, bu kin, bu öfke, bu nefret, ey geçmişinden, deneylerinden hiçbir ders çıkarmayan, hemencecik çılgınlığın ve şiddetin cazibesine kapılan, hep “ben”, hep “biz” diyen unutkan insanoğlu?

VI

Hiçbir yüzyıl artık bitirmek üzere olduğumuz bu yüzyıl kadar kanlı ve gaddar olmadı. İnsanlık hiçbir zaman “insan insanın kurdudur” diyen Roma’nın ünlü sürgün şairi Ovidius’u bu kadar haklı çıkarmadı. Hiçbir zaman “bizden olmayanlara” karşı bu kadar düşmanca, önyargılı, tehditkâr ve saldırgan olmadık. Bu yaşlı ve yorgun yüzyılımızda caniliklerimizin tümü daha ince, daha rafine hale geldi; kolonyalizmden devralınan kaba ırkçılık daha uygar tanımlamalar ve metodlarla sürdürüldü. Farklılıklara ilişkin önyargıların ve korkuların akademik teorileri yapıldı, kendisini daha uygar kabul eden güçler tarafından farklılıkların ortadan kaldırılmasına ilişkin “bilimsel mekanizmalar, sistemler” oluşturuldu. Tahammülsüzlüğün “ekonomik, sosyal ve kültürel” nedenleri, yine bilimsel ve çok sayıda istatistikle, ispatlanmaya çalışıldı. Gelişen, dünyayı küçük bir köye çeviren ulaşım ve iletişim organlarıyla, diğer kültür, dil, din ve etnik grupları dışıayan, devamlı bir “biz” duygusu pompalandı. Ve benliklerimizin en derin köşelerine kök salmış “diğerlerine” ilişkin düşmanlıklarımızın hizmetine de en gelişkin, en öldürücü, patladığında binlerce, onbinlerce insanı öldürebilecek, hattâ tüm bir kıtayı yokedebilecek, silâh aygıtları sunuldu. Akıllamaz çeşitlilikte ve çoklukta bir silâh sanayi oluştu. Niçin? Birbirimizi boğazlamak, katletmek için. Kendimizle birlikte doğayı yoketmek için.

Evet, yüzyılımız, ırkçı, milliyetçi, şovenist dalgalar ve savaş rüzgârlarıyla tüm insanlığı kasıp kavuran canî ve çılgın bir yüzyıl, canilerin ve çılgınların cenneti bir yüzyıl oldu. Şu yüzyılın bize, insanlığa armağan ettiği şeylere bakın; iki dünya savaşı, sayılamayacak kadar çok bölgesel savaş ve katliam, sayılamayacak kadar çok -diğer halk, kültür ve gruplara karşı savaşların neden olduğu- açlık, kıtlık, sürgün, göç, pogrom, Auschwitz, Hiroşima, Nagazaki, Sibiryâ, Lubyinka, Halepçe ve daha neler neler... Sanki dünya, dünya değil bir ölüm tarlası, ölüm üreten, ölüm saçan bir makina...

Bu yüzyılın bu kadar kanlı olmasının siyasal, ekonomik nedenlerini bir yana bırakıyorum. Ancak bizden olmayana karşı duyduğumuz -zaman zaman- kuşku, tedirginlik, düşmanlık, kin ve nefretin ve zaman zaman da onları hor görmek, ezmek, kontrol etmek ve kendi egemenliğimize almak duygu ve düşüncelerinin çağımızın bu kadar kanlı ve kırımlarla dolu olmasında çok belirleyici bir payının olmadığını kim söyleyebilir? Kıskaçlık, kin, öfke, gurur, kendini kanıtlama, başkalarından üstün olduğunu gösterme duyguları, ne yapsak da, bir türlü vazgeçemediğimiz özelliklerimiz olarak hep kaldı. Başından bu yana insan ve insanlık hep bu duyguların esiri oldu, bu duygulara egemen olacağına, hep bunlar insana egemen olup, normal olarak hiç kimsenin kabul edemeyeceği kötülükleri insana yaptırdı. İtiraf etmek zorundayız; insanlık hep bu geleneklerin, bu geleneklerin yarattığı kısır döngülerin boğucu çemberinde yaşamını daraltarak, sınırlandırarak ve fakirleştirerek sürdürdü. Devamlı ve durmadan güçlendirilen bir "biz" duygusuyla siyasal, sosyal, dinî ve etnik bir bağnazlığın içinde yaşadı.

BİZ... Biz; aile. Biz; akraba, klan, aşiret. Biz; yerleşim birimi, köy, kasaba, şehir, bölge. Biz; dinî, siyasî, ideolojik aidiyet. Biz; kültürel, etnik aidiyet. Biz; en iyisi, en güzeli, en görkemlisi. Biz; şanlı tarih, göz yaşartıcı kahramanlıklar, dünyaya bedel atalar, kan ve imanla yoğrulmuş birlik, bütünlük. Biz; onur, şe-

ref, haysiyet, milletperverlik, vatanseverlik. Biz; fedakârlık, kurbanlık. Biz; “Millet! Vatan! Bu can sana kurban!”

Biz; “ne mutlu bizim diyene!”

Peki ya onlar? Bizim gibi olmadıkları için kendimizden kabul etmediklerimiz? Kimi yerde bizden olmasını arzuladıklarımız, kimi yerde çeşitli biçimlerde asimile etmek istediklerimiz, kimi yerde de etnik temizlik, zor ve şiddetle “biz” haline getirmeye çalıştıklarımız? Ya onların “bizi”?

Böylesi bir “biz” illetin adını, tüm çıplaklığıyla, koymak gerekli; aşırı milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık. Böylesi bir “biz”in dil, kültür, ülke sevgisiyle ilgisi yoktur. İnsanın bir tarihe sahip olması sadece bir zorunluluk değil, bir gerekliliktir de. İnsanın kendi dilini, diliyle yaratılmış zenginliklerini, kültürünü, ülkesini ve halkını sevmesi bir erdemdir. Ancak bu sevginin diğer dil, kültür ve etnik realitelere ilişkin önyargılarla, düşmanlıklarla dolması, kendisi için istediğini başkasından esirgemesi, başkası için istememesi bir erdem değil, soykırımlardan tanıdığımız canavarın homurdanmasıdır. Savaşı, çatışmasız bir insanî gelişmenin hizmetinde olan uygar yurtseverliğin ölçüleri, yukardaki “biz”in onur, şeref, haysiyet, vatanseverlik gibi saldırganlık içeren konseptleri olamaz. Bunlar, algınlığın cahil ruhları okşamak ve ellerine paslı hançerler tutuşturmak için başvurduğu yalanlardır. Uygar bir yurtseverliğin konseptleri ancak ahlâk, vicdan, tolerans ve insanlık olabilir. Herşeye rağmen bir nehir gibi akan insanlık, başka hiçbir şey değil.

Herşeye rağmen insanlığın, çoğu zaman anlamakta güçlük çektiğimiz, çoğu zaman bozmaya çalıştığımız, kendisine özgü bir uyumu vardır. Tıpkı doğanın uyumu gibi. Çocukluğumuzun nar ağaçları, çiçekleri ve renklerinin uyumu ve ahengi gibi. Nasıl nar ağaçları, çiçekleri ve renkleri, tüm farklılıklarına rağmen, insana huzur veren mükemmel bir uyum içindeyse, insanlık da, kıtalar, renkler, farklı diller, kültürler, dinler,

alışkanlıklar, gelenek ve görenekleriyle renkli bir uyum içindedir. Ama bu uyumu bozan, kıskırtıcıları ve et kafalı generalleri aracılığıyla bizi bir çılgınlıktan diğer bir çılgınlığa sürükleyen bir canavar var; milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık. Bağnaz milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılığın kanlı ve karanlık yüreği. Çok önceleri, daha 1400'lü yılların sonunda, Erasmus, bugünkü dünyayı da çok iyi anlatan "Kovulan Barışın Yakınması" isimli makalesinde dikkatleri doğanın uyumuna ve insanların uyumsuzluğuna çekmişti: "Bağ, üzümü, şeftali ağacı bağı sever. Huzurun iyiliğini hissetmezmiş gibi görünen duyarsız şeylere gitmemize gerek bile yok. Bunların duyumsama yetileri yoksa bile, yine de yaşamla donatılmış olduklarından ötürü duyan her şeyle yakınlıkları vardır. Hangi türden olursa olsun, taştan daha duyarsız bir nesne var mıdır? Yine de, taşın, belli bir huzur ve uyum duygusuna sahip olduğu söylenebilir." Ya insanlar? "İnsanlar" diye sürdürür Erasmus, "kendileri için onca gerekli olan birliğe, tüm diğerlerinden daha yatkın olmaları gereken insanlar, başka yerlerde onca güçlü ve etkili olan doğanın sesine sağır kalır". Evet doğanın sesine sağır kalır, nar çiçeklerinin o muazzam uyumuna kör kalır.

VII

Şimdi artık tarihini tam hatırlamıyorum ama 1973'ün ortalarında, iki yıla yakın Diyarbakır ve Ankara askerî cezaevlerinde kaldıktan sonra tahliye oldum. Ailemi ziyaret etmek üzere, doğduğum eve geldiğimde, evin de benim gibi bitkin ve yorgun olduğunu gördüm; o renkli şekerlerin sahibi dedem çoktan ölmüştü. Babam tedavisi olanaksız bir hastalığa yakalanmıştı. Annem daha yaşlı görünüyordu. Bahçemizdeki güllerin çoğu ve iki nar ağacı, bakımsızlıktan, kurumuştü. Diğerleri de kırimlarda annesini, babasını yitirmiş öksüz çocuklar gibiydi... Yapılacak fazla bir şey yoktu; zaman bizi dinlemeden, tersine bizi ezerek akıp gidiyordu. Evde birkaç gün kaldıktan sonra Diyarbakır'a, "Gâvur Mahallesi"ne gittim. Orada da manzara aynıydı, zaman yüreklerimizde kederli izler bırakarak, birçok şeyi yitirip götürmüştü. Artık ne Migo vardı ne de Apê Vardo ve

hanımı. O güzelim evde köyden şehre inmiş başkaları oturuyordu. Dükkândan da artık Apê Vardo'nun o büyük bir uyum ve hünerle kalkıp inen çekiş sesleri gelmiyordu. Göç etmişlerdi, başka bir ülkeye, çocukluğumun gecelerindeki yıldızlar gibi bir bilinmeyene doğru kayıp gitmişlerdi. Askerî hapishaneleri, karanlık zindanları, idam sehpaları, han ve hamamları, meyhane ve geneleviyle ünlü Diyarbakır'da da, acı ve hasretin kalesi bu şehirde de artık onlara yer kalmamıştı.

Nereye gitmişlerdi, hangi ülkeye doğru kaymışlardı? Bu son yıllara kadar bunu bir türlü öğrenemedim. Kimden sorduysam, bir cevap alamadım. Mahallede hiç kimse bilmiyordu. (Ya da birileri biliyordu ama bana söylemiyordu.) Bir gece yarısı çıkıp gitmişlerdi. Habersiz, kimselerle vedalaşmadan, doğup büyüdükları toprakları terk etmişlerdi. Diyarbakır doğumlu, "Gâvur Mahallesi" isimli güzel öykülerden oluşmuş kitabın Ermeni yazarı Mıgırdıç Margosyan'ın tanımıyla "bembeyaz günlerin" sahibi bu renkli "şehr-i kebir"den, Dicle Nehri'nin o gür sularından, o bahçelerden, nar ağaçlarından, bir daha dönmek üzere, uzaklaşmışlardı.

Çocukluğumun geçtiği o daracık sokakları özgürce arşınlamak, her şeye rağmen, tıpkı insanlık gibi, durmadan akan Dicle'nin sesine kulak vermek, tek başıma, sessizce o bahçeleri dolaşmak ve akşam üstleri, güneşin bir nar gibi kızarmaya başladığı saatlerde nar ağaçlarına bakmak için birkaç gün, Diyarbakır'da kaldım. Ankara'daki askerî tutukevinin, oniki kişinin devamlı birlikte kaldığı, yattığı, kalktığı o sekiz metrekarelik bunaltıcı koğuşundan yeni çıkmıştım. Belki de o ruh haliyle bana öyle geliyordu ama gri tonlarıyla bir hüznün vardı ortalıkta. Herkes, herşey, bir biçimiyle, askerî cuntadan nasibini almıştı. Bu denemenin konusu olan tahammüle, daha doğrusu tahammülsüzlüğe ilişkin de değişen fazla bir şey yoktu. Şiddetli bir hoşgörüsüzlük herkesi esir almıştı. İttihatçılar gideli çok olmuştu. Ama onların çılgın düşünceleri, ne kadar anlamsız ve yararsız oldukları büyük felâketlerle öğrenildiği halde, neredeyse oldu-

ğu gibi devam ediyordu. Türkiye’de, Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazları üstünde yeni bir Cumhuriyet kurulmuştu ama toplumsal, kültürel mozaige ilişkin ana prensip aynıydı; tek dil, tek ulus, tek kültür.

Bana göre son derece gayri insanî olañ bu prensibin pratikteki anlamını ve uygulamalarını, özellikle 10 milyondan fazla Kürde karşı nasıl bir cendere haline geldiğini, başka denemelerimde genişçe belirttiğim için -zaten oldukça uzayan bu denemede- yeniden anlatmak istemiyorum. Sadece şu kadarını söyleyeyim; bu tek dil, tek ulus, tek kültür prensibi, ülkedeki diğer dil, kültür, gelenek ve halklara karşı her zaman son derece tahammülsüz, önyargılı, düşmanca ve saldırgan oldu. O kadar ki Ermeni, Rum olmak bir küfür olarak görüldü, Musevi olmak aşağılandı, diğer azınlıklar horlandı, Kürtçe eğitim dili olarak yasaklandı, Kürtler çok uzun yıllar “dağlı Türkler” olarak görüldü. Türkiye’de Kürt doğup anadili Kürtçe olmuş birisi olarak tüm bunları bütün yönleriyle yaşadım, his ettim. Şunu hatırlatmak zorundayım; denemenin başında sözünü ettiğim o ilkokulda kendi anadilim olan Kürtçe ile değil, Türkçe ile okuyup yazdım, kendimi ifade ettim. Türkçe benim eğitim ve entellektüel dilim oldu. Çünkü Kürtçe yasaktı. (Hâlâ da eğitim dili olarak yasak.)

İttihatçılardan devralınan milliyetçi bağnazlığın ve kötü geleceğin sonucunu söylemeye gerek bile yok; yine “biz.” Yine biz; “Türk, öğün, çalış, güven.” Biz; “bir Türk dünyaya bedel.” Biz; “ne mutlu Türküm diyene...” Olanca kasveti, bağnazlığı ve ilkelliğiyle yine homojenliğin ve tekliliğin erdemlerine ilişkin çığnemen sakız.

Böylesi boğucu bir ortamda, çocukluğunu tarihin kâbuslarla dolu bir döneminde geçirmiş ve o dönemi sürekli yaşayan Apê Vardo ve ailesine yer, yurt, mekân mı kalırdı? Göçmüşlerdi. Kendilerine benzeyen binlerce, onbinlerce ailenin yarattığı kervana katılarak Evlerini (evet, büyük harfle yazıyorum) terketmişlerdi.

VIII

Yıllar sonra, 1977'nin sıcak bir yaz gününde, nar ağaçlarının hiç olmadığı, hiç yeşermediği bir kuzey ülkesine, İsveç'e göçtüm. Bu yeni ülkeme ayak basar basmaz, çoğul "biz" kimliklerime bir yenisi eklendi; göçmen, sığınmacı. Kim olduğuma, nereden geldiğime, ne düşündüğüme, dilime, kültürüme bakılmaksızın bana verilen bir sıfat oldu bu "göçmenlik." Bu sıfatla toplumdan oldukça farklı, toplumun biraz dışında olan ve tutulan, preferide yaşayan bir kategoriye, göçmenler grubuna "ait" hale geldim. Göçmenler; çeşitli nedenlerle dünyanın her tarafından gelmiş, birbirlerinin dilini ve geleneklerini anlamayan ve birbirleriyle de hiçbir ilişkisi olmayan ama aynı kategoride değerlendirilen, aynı kategoriye sokulan bir insanlar, gruplar topluluğu. İsveçli "biz"in, "her bizim bir ötekisi de vardır" kuralına uygun olarak yarattığı bir ötekiler grubu.

Evet, Mezopotamya, Ege ve Akdeniz'den çok farklı olan bu kar, orman ve sessizlik ülkesinde de daha değişik bir "biz" vardı. Çokkültürlülüğü, katılımcılığı bir devlet politikası olarak kabul etmesine ve dünyanın en ileri göçmenler politikasına sahip toplumlardan biri olmasına rağmen İsveç'te de "biz" canavarının homurtuları duyuluyordu. Anadolu ve Mezopotamya'daki gibi kaba ve ilkel değil, daha ince, daha rafine biçimde. İsveç'teki "biz"e göre, dünya takımlara bölünmüştü; A takımı, B takımı, C takımı, D takımı... İsveç, ABD ve bir bölüm başka Avrupa ülkesiyle A takımındaydı. İspanya, Portekiz, Yunanistan vb. B takımındaydı. Sonra C takımındaki Doğu Avrupa ülkeleri geliyordu. Sonra da D, E, F takımları ve diğerleri. İsveçliler farklı ve özeldiler, dünyada olup bitenleri, savaşları ve kırımları anlamakta güçlük çekiyorlardı. Karışmamak, bulaşmamak, dünyanın bir ucunda kendi halinde, kazasız belasız yaşamak en iyisiydi. Nasıl olsa İsveç, etnik, dinî ve siyasal bağınazlıklarla birbirini içte ve dışta boğazlayan ülkelerin takımlarından değildi. Farklı, değişik ve homojen olmak en iyisiydi... Belki de çok basitleştirerek söylüyorum ama yeni ülkemdeki ruh hali buydu. Anadil dahil, göçmenlerin tüm etnik, kültürel hakları yasalarla

garanti edildiği halde, toplumun hemen tüm kesimlerinde ince bir “yabancı düşmanlığı”, yabancıya karşı önyargınlık, bir çekingenlik sözkonusuydu.

Niçin dünya takımlara bölünecek? Niye İsveç A takımında olacak, ne hakla, kimin kararıyla? İçte ve dışta barışçı bir politika izleyen, toplumsal konsensuse çok önem veren ve savaşların, çatışmaların çok uzağında olan bu refah toplumunda niye dışarıdan gelene karşı bir ayırımcı duygu, dışlayıcı önyargı olacak? Kafamın bu tür sorularla dolu olduğu İsveç'teki ilk yıllarımda, karın nazlı nazlı yağdığı ve doğayı beyaz bir örtüyle örttüğü bir gün, sabah kahveni içerken gazetede küçük bir ilân gözüme ilişti. Stalinizmin teröründen fazlasıyla payını almış Ermenistanlı yönetmen Sergey Paradyanov'un bir filmi gösterime girecekti. Filmin ismi “Narın Rengi” idi. Çok heyecanlandım. Filmin gösterileceği gün, salonda yer bulamam endişesiyle, iki saat önceden, kalın paltomu ve Apê Vardo'nun ayakkabılarından çok farklı olan kışlık ayakkabılarımı giyerek, evime yakın olan küçük sinemaya koştum. Film başladığında endişelenmemin çok yersiz olduğunu gördüm. Salonda sadece on yedi kişi vardı. Öteki akşamlar bu sayı daha da düştü ve kısa bir süre sonra film gösterimden kalktı. Narın neredeyse hiç bilinmediği, görülmediği, yenilmediği, en fazla egzotik bir meyveyi akla getiren İsveç'te nardan, narın renginden ve çağrıştıklarından kime ne?

Ancak bu film, Kuzey ülkesinin o kış günlerinde, beni etkiliyerek, hiç beklemediğim bir zamanda, çok da ihtiyacım olan Diyarbakır ve Gâvur Mahallesini'nin o inanılmaz sıcaklığını bana kadar ulaştırdı. Yönetmeni yıllarca cezaevinde kalmış ve yıllarca Sovyetler Birliği sansürünün küflü dehlizlerinde kalmış bu çok farklı film, Sayat Nova'nın yaşamını anlatıyordu. Evet, Dicle kıyılarındaki nar bahçelerinde ağlayan Apê Vardo'nun sesinden dizelerini duyduğum şair. Hiç anlamadığım, bilmediğim şair. Film çok ilginçti, o güne kadar gördüğüm filmlerle hiçbir ortak yanı yoktu. Çekim son derece ağır, diyalog son derece az,

görsellik son derece etkin ve anlatım son derece yoğunlu. Film, bir şiirin, şiirden oluşmuş bir yaşamın filmiydi. Şiirle film arasındaki sınırın kaldırılması, şiirin filmleştirilmesi, filmin şiirleştirilmesiydi. Filmde müthiş bir renklilik, aydınlık renklerin cümbüşü vardı. Sayat Nova'nın yaşamını ve şiirini anlatan film, aydınlık bir filmdi. Filmin mistik, sembollerle dolu, çokyanlı ve son derece edebî, sanatsal havasından etkilenmemek olanaksızdı, hele filmin başındaki o ilk sahneden; birkaç kızıl nar ağır ağır çatlıyordu ve kan kırmızısı damlalar ağır ağır beyaz tül-lerin üzerine damlıyordu.

Yaşam buydu işte; çatlayan olgun narlar, bembeyaz tüller ve kan kırmızısı damlalar.

Sayat Nova bu yaşamın sahibiydi işte; uygarlıkların geçidi çok-kültürlü bir merkez olan Halep'te, 1700'lerin başında doğan ve Ermenice, Farsça, Türkçe ve Gürcüce yazdığı dizeleriyle bir ulu-sun ruhunu renklendirmeyi başaran, ölümsüz aşkıyla ünlü, dize-leri kadar ölümüyle de ölümsüzleşen bir şair. Ermenilerin Dan-te'si, Shakespeare'i, Firdevsi'si, Xani'si olan, dizeleri yüzyıllarca kiliselerde, şenliklerde, yaslarda, saraylarda, rençber pazarlarında ve Mezopotamya'nın incisi Dicle kenarında okunan çokkültürlü, çokdili, çokrenkli şair. Sazı ve sözüyle insan ruhuna hitap eden usta sazband. Şairden şaire, âşıktan âşıka geçen ve herkesin "bana ait" dediği, anonimleşen şu dizenin sahibi şair: "Tellerimin bin dili, bin dilin bin kalbi ve her kalbin bir deryası var..." Paradye-nov, filmdeki o yoğun aydınlık ve sessizlik içinde, finalde, No-va'nın öldürülüşünü de şiirleştiriyordu; İstilacı Fars ordularının 1795'de Tiflis'i işgal ettikleri sırada orada bir katedralde papaz olarak bulunan Nova, Farsların "teslim ol" çağrılarına tam da bir şaire yakışır biçimde Tatarca okuduğu dizelerle cevap veriyor ve teslim olmak yerine ölümü yeğliyordu.

Ve ölüm budur işte; nar çatlıyor ve kan rengindeki dam-lacıklar damlamaya başlıyor. Ve ince beyaz tüller dalga dalga kızıla boyanıyor. Ve kızıl rengin dalgaları durmadan genişliyor ve genişliyor ve genişliyor.

IX

Sayat Nova'nın günlerinden bugüne insanı ve insanlığı en çok uğraştıran sorun, kanımca, şu olmuştur; insanlar, kültürler, diller ve gelenekler nasıl birlikte yaşayacaklar? Nasıl birlikte olmayı bir erdem, bir zenginlik olarak yaşayıp daha güçlü ve daha insanî olacaklar?

Hâlâ cayırdarak yanan bu kanlı yüzyılın bitmesine beş yıl kaldı. 2000'li yıllar kapıda. Yüzlerce musibete rağmen hiçbir ders çıkarılmamış gibi milliyetçilik, etnik temizleme, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık sürüp gidiyor. Irak'ta kanlı bir diktatör tüm bir şehrin üstüne saldığı zehirli gazlarıyla 5000 Kürdü, tüm bir şehrin sakinlerini katiediyor. Almanya'da ırkçıların tutuşturduğu evlerde Türk aileler diri diri yakılıyor. Yine ırkçılar dünyanın her yanında Musevi mezarlarını ve sinagoglarını yakıp yıkıyor, katledilmiş Musevilerin bir mezara bile sahip olmasına tahammül edilmiyor. İsveç'te ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde yabancı düşmanları camileri, göçmen derneklerini ve lokallerini bombalıyor. Fransa ve İngiltere'de ırkçılar bir zamanlar Fransa ve İngiltere'nin kolonileri olan Magrip ülkelerinden ve Hindistan, Pakistan, Uzak-Doğu'dan gelen göçmenleri toplumdan dışlamak için herşeyi yapıyor. Bosna'da Müslüman Boşnak köyleri tümünden boşaltılıyor, sakinleri toplama kamplarına dolduruluyor, Avrupa'nın en önemli çokkültürlü merkezlerinde biri olan Saray Bosna durmadan bombalanıyor, ekmek kuyruğunda bekleyen halk bombalarla katlediliyor. Türkiye'de hiçbir kültürel hakka sahip olmayan Kürtlerin, isimleri çoktan türkçeleştirilmiş 2000 civarında köyü topyekûn boşaltılıyor, ormanlar yakılıyor. Çok renkli bir mozaige sahip Lübnan'da dinî ve etnik gruplar birbirine düşman hale getiriliyor. Doğu Avrupa, Baltık ülkeleri, Kafkaslar, Asya, Orta-Doğu, Afrika, Uzak-Doğu, Tibet, Çin, Latin Amerika, ABD... her yerde milliyetçilik, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının tutuşturduğu alevler, gökleri saran dumanlar. Ve timsah gözyaşları. Rusya'nın Sırplar için, Türkiye'nin Boşnaklar için, İran'ın Azeriler için, Irak'ın Filistinliler için, Fransa ve İngiltere'nin çeşitli ülkelerdeki Hristiyan azınlıklar için, daha başka ülkelerin de "biz" kate-

gorisinde gördüğü başka gruplar için döktüğü timsah gözyaşları. Kapısının önü kir, pas ve tozdan geçilmeyen kötü ev sahibinin komşularının kiri ve pası için kopardığı kıyamet. Normal hale getirilmiş bir ikiyüzlülük, riyakârlık ve yalan. Kanla birlikte dalga dalga genişleyen ve herşeyi boğan yalan.

Denemenin ilk sayfalarında Yaşar Kemal'in görkemli üçlemesi "Kimsecik"ten sözetmiştim. Üçlemenin anlatımı bir gül gibi açılan ilk cildi "Yağmurcuk Kuşu"nun başlarında bir aile (Memik Ağa'nın ailesi) tümünden yokedilir. Ev ateşe verilir ve dumarlardan kaçmak isteyerek dışarı çıkanlar tek tek evin çevresini tutmuş Zalımoğlu ve arkadaşları tarafından vurularak öldürülür. Alevler her tarafı kül eder. Evin avlusunda bir dut ağacı vardır. Ağaç da yanar. Evin yanaşması Arap da dışarı çıkar, ancak ağaca kadar gelebilir, orada ağaca tutunmuş halde ölür. Ve Arab'ın ölümüyle Yaşar Kemal ağacı anlatır: "İşte bu yanık ağaç her gece, dağın çakmaktaşı doruğunda kartallar uçuşurken şakır şakır kanar. Ağacın gövdesinden durmadan toprağa bir pınar gözü gibi kan sızar. Ağacın üstüne baykuşlar konar, akbabalar tüner, yaşlı, kel kafalı, kirli, pis. Ağaç bazı geceler sabaha kadar inler. Boğazlanan bir bebe gibi sesler çıkarır."

Olup bitene sessizce tanıklık eden yaşlı dünyamızın bugünkü ahvali bana hep bu ağacı anımsatıyor; yanmış, durmadan kanaan, akbabaların tünediği iflah olmaz bir ağaç. Bu ahvalde, 2000'e 5 kala, sormamız gerekli; birlikte yaşamak, barış içinde birlikte varolmak mümkün değil mi? Mümkün olmayacak mı? Stalinizmin pompaladığı "enternasyonalizmin" kocaman bir yalan olduğunun anlaşıldığı bu durumda ne yapılacak? Ulusal devletler döneminin bittiği bir zamanda her etnik grup, her kültürel bölge kendi ulusal devletini kuramayacağına göre ne olacak? Zor ve şiddetle ya da asimilasyonla (ve daha birçok sosyolojik tanımla ifade edilen biçimiyle) hepsini temizlemek, yoketmek, "biz" haline getirmek mi gerekecek? Militarist, şovenist mantık ve uygulamaların da dünyanın hiçbir yerinde etnik sorunları çözemediği bilindiğine göre, ne yapmak gerekli?

Çağımızın, genellikle caniliklerimizin yol açtığı, bir altüst oluşun ve devamlı gidiş gelişlerin yaşandığı bir çağ olduğunu kendi deneylerimizle de olsa biliyoruz. İsveç, Norveç, Japonya gibi neredeyse tümünden homojen olan toplumların bile artık heterojen ve çokkültürlü hale gelmeye başladığı, büyük göçlerin, sürgünlerin, gidişlerin normal hale geldiği, endüstriyel gelişmenin sınırları açtığı, duvarları yıktığı bir çağda yaşıyoruz. Birbirinden çok uzak diller, dinler, kültürler, gelenekler artık yan yana, iç içe yaşıyor. Böylesi bir durumda tüm insanlık tarihinin, hiçbir zaman tedavi edemediği, en önemli hastalığı olan önyargılar, farklı ve değişik olana karşı duyulan düşmanlık, kuşku ve tedirginlikler sürüp gidecek mi? Bu hastalık tedavi edilmeyecek mi? Canavarın homurtuları, Demokles'in kılıcı gibi hep insanlığın sırtında mı olacak? Barış ve birlikte yaşamak, Sappho'nun M.Ö. 7. yüzyıldan kalma şu dizelerindeki "erişilemeyen nar" olarak mı hep kalacak?

*"Kızaran nara benzersin, dalın tepesinde;
En yüksek dalında unutulmuş, bir ağacın.
Hayır, unutulmuş değil, yetişilememiş."*

Bu zor soruların cevabını veremeyeceğimin elbette farkındayım. Her tarafta kültürel haklar, özerklik, federasyon, bağımsızlık gibi siyasî çözümlerin konuşulduğunu, tartışıldığını da biliyorum. Ancak canavarlıkların tohumlarını bağrında barındıran kötü geleneklerin, önyargıların yasalardan, yasal düzenlemelerden daha güçlü, daha uzun ömürlü olduğu kanısındayım. Bu nedenle Sayat Nova ve onunla aynı aileden olan, toplumun ve insanlığın vicdanı yazarların yapıtlarındaki insanî mesajları daha önemli buluyorum: İnsanı, kültürel diyalog; renkli, hoşgörülü çokkültürlülük; eşitlik üzerine kurulu katılımcılık; etnik, kimlik ve kültürel hakların sonuna kadar serbestliği, sonuna kadar kullanılması; bölünme, bölücülük değil, yerelliği koruyarak, farklılığı teşvik ederek, renklendirici işlevini görerek, harcı eşitlik ve özgürlük olan daha üst, daha güzel, daha renkli birlikler; etnik aidiyetle değil, yasal ve demokratik va-

tandashlik baglariyla olusturulmus bir esitlik; diller, kultürler, dinler ve gelenekler arasında, herbirinin farklı mantigini, üslubunu, tarzini koruyarak, edebiyat, sanat, müzik, kültürel ortaklik, tarihsel baglarla kurulmus saglam köprüler; baskalarnin da onurunu, haysiyetini, gelecegini, dilini, kültürünü hesap ederek, onların bir tehdit unsuru degil zenginlestirici bir canli varlik oldugunu bilerek, insanligin ve doganın o müthiş uyumuna saygi göstererek kendi “bizimizi” düşünmek.

Yani sadece insan olmak, başka hiçbir sey degil.

X

Tekrar başa, nar çiçeklerine ilişkin öyküme dönerek bu denemeyi artık bitireyim. Yıl, 1989'du. 1800'lerin sonunda çokkültürlü bir çevrede doğup büyümüş, çokkültürlü çevrelerde yaşamış, kendi kimliğiyle bu yaşamı hep istemiş ve büyük yoksulluklar içinde yapayalnız ölmüş bir Kürt aydını, Memduh Selim'in mutsuz aşkını anlatan üçüncü romanım yeni yayınlanmıştı. Hâlâ o hüznü ama renkli çevrelerin havasıyla doluydum O havayla 1989'un güzünde Uluslararası PEN-Klüb'ün 54. Kongresine katılmak üzere Kanada'ya gittim. “Yazar; özgürlük ve iktidar” temalı kongrenin ilk durağı Toronto'ydü. İkinci durak da Montreal'di. Yığınla seminer, panel, tartışma, okumayla geçen ilk üç günden sonra bir “yazarlar treniyle” Montreal'e geçtik. Eylül ayının o son günlerinde herşeyiyle çokkültürlü bir ülke olan Kanada gerilimli bir dönemden geçiyordu. Kanada'nın İngilizce ve Fransızca konuşan bölgelerinin kendi aralarındaki ilişkileri iyi değildi. Quebec olarak bilinen Fransızca konuşan bölge, kendisini yoğun bir anglo-sakson istilânın tehdidi altında hissediyordu. Dünya dili İngilizcenin hâkimiyetine karşı kendi dil ve kültürlerini korumakta güçlük çekiyorlardı. Quebec'te ayrılıkçı akım durmadan geliyordu. Kongre bu gerilimin ağır havası içinde geçiyordu. Kanada'nın iki Pen-Klübü, İngilizce ve Fransızca, bu gerilimi azaltmak için çabalıyordu.

Kongre'nin Montreal'de geçen bölümünün birinci gününde Fransızca Pen-Klüb'ün davetiyle kongreye katılmış iki Ermeni aydınıyla tanıştım. Birisi, resmi Fransızca radyonun klasik müzik bölümü şefi yaşlı bir bayandı. Diğer de üniversitede öğretim görevlisi genç bir felsefeciydi. Yaşlı bayan Türkiye'den, Kilis'tendi, çok uzun yıllar uzak kalmasına rağmen Türkçe konuşmakta güçlük çekmiyordu. Bunları tanıdığımıza çok sevindim. Aynı gün öğleden sonraki "Azınlıklar ve Azınlık Yazarlarının Özgürlüğü" konulu panelden sonra birlikte olduk. Onlardan, Montreal ve çevresinde geniş bir Ermeni kolonisi olduğunu, Ermenice yayın yapan radyo, gazete ve dergilerle, Ermenice eğitim veren okullar ve liselerin bulunduğunu öğrendim. Türkiye'den ve Ermenilerin yaşadığı Orta-Doğu'nun diğer ülkelelerinden göçüp buraya gelmişlerdi. Sohbetimizin bir yerinde, benim Diyarbakır'ı bilip bilmediğimi, orada kalıp kalmadığımı sordular. Onlara, kısaca Diyarbakır'ı, Gâvur Mahallesi'ni anlattım. Sonra da ayrıldık.

Genç felsefeci, akşam, kaldığımız otele gelerek yarın akşam için beni güzel Ermeni yemeklerinin pişirildiği bir Ermeni lokantasına davet etmek istediklerini söyledi. Buna da çok sevindim. Ve ertesi akşam yine genç felsefeciyile şehrin merkezindeki güzel lokantaya gittik. Yaşlı bayan yoktu ama birkaç Ermeni yazar, gazeteci orada bizi bekliyordu. Küçük lokanta çok şirindi, duvarlarda kırmızı rengin çeşitli tonlarıyla nakışlanmış sıcak kilimler, uzun nakışlı kavallar ve Ermenice altbaşlıklı güzel nakışlanmış tablolar asılıydı. Tabloların birinde arkaya taranmış saçları ve sakalıyla güzel, aydınlık yüzlü bir adam, üstünde geleneksel Ermeni giysileri, sağ eli bir tüy-kalemle bir masanın üstünde, sol elinde nakışlı bir tambur, yeşil bir bahçeye açılan kemerli, geniş bir pencerenin önünde durmuş düşünüyordu. Sayat Nova'dan başkası olamazdı bu!

Evet oydu. O akşamı unutulmaz hale getiren anlardan ilki bu oldu. Ardından müzik geldi. Anlamadığım ama tanıdığım, bildiğim bir ritimdi bu. Ben bu ritimleri bir yerden biliyordum. Dicle

kıyılarında, nar bahçelerinden tanıdığım havalar değil miydi bu? Onlardı, onlar olmalıydı, onlar olduğuna emindim. Sonra tadına doyum olmaz Lübnan rakısı ve mezeler geldi. Ve topık geldi, Meta Meyrê'nin yaptığı ve hepimizin çok sevdiği topık. Anlatmakta güçlük çektiğim bu güzel anlar üst üste geliyordu. Sonra da iri cüsseli, şişman, oldukça geniş, tanıyamadığım, gülerek kendisini tanıttığında da yerimden fırlayarak boynuna sarıldığım birisi geldi; Mıgo. Evet, o Mıgo. Gece, bir düş haline geldi, Şehrezat'ın Binbir Gecesinden bir gece oldu.

Mıgo, lokantanın ortaklarındandı. Bir gazetede kongre ile ilgili haberleri ve katılanların isimlerini okurken benim de ismi-me rastlamıştı. Bu isim, o muydu? Çocukluğunda birlikte resimli romanlar okudukları onları okumak için sık sık babasının dükkânından kaçtığı ve haylazlıklarıyla onu sürekli zor durumda bırakan o çocuk muydu? Kongreye katılan Ermeni arkadaşlardan da gerekli bilgileri aldıktan ve benim Diyarbakır'da kalıp kalmadığımı soruşturduktan sonra artık Mıgo'nun kuşkusu kalmamıştı; bu isim, o tembél çocuğa aitti.

Sesi çok kalın, oturduğu sandalyeye sığmayan Mıgo'yla o çocukluk günlerini konuştuk. Demek göçtükleri ülke burasıydı. Diyarbakır, Kanada-Montreal. Diyarbakır nere Montreal nere? Nereden nereye? Peki ya ailenin diğer fertleri? Apê Vardo, Meta Meyrê, kardeşler, kızkardeşler? Hepsi buradaydı. Ancak Meta Meyrê öleli çok olmuştu. Apê Vardo ise, çok yaşlanmasına rağmen yaşıyordu. O akşam, yemekten sonra onu görecektim. Yemeği, lokantadaki o birkaç saatimizi hatırlamıyorum bile. Yemekten sonra, diğerlerinden izin isteyerek, Mıgo ile Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Montreal'in kenar semtlerinden birinde olan Mıgo'nun küçük bahçeli evine gittik.

Oradaydı, bu denemede, okuyucuyu bıktıracak kadar, durmadan anlattığım hüznünlü adam salonda oturuyordu. Ne söyleyeyim? Uzun yıllar sonra, çok uzak diyarlardaki bu yeniden

karşılaşmamızı anlatabilmem olanaksız. Çok yaşlı, ayağa kalkmakta bile güçlük çeken bu ince, uzun adam, Dicle kıyılarındaki gibi ağladı, durmadan ağladı... O gece ve Montreal'den ayrılana kadar artık hep onun yanında kaldım. Uzun uzun, doyasıya sohbet ettik. "Mesleğim kunduracılık ya, bu dünyaya da çivi çaktım oğul" diyordu, "her gün niye bu dünyaya geldim diye lanetler yağdırdığım bu dünyanın muhtarı oldum".

Son gün, ayrılmadan önce, evin terasında oturmuş, Migo'nun hanımının yaptığı demli çayları içip bahçedeki çiçeklere bakarken, yavaşça "en çok özlediğim şeylerden biri nedir, bilir misin?" diye sordu. Uzun süren bir sessizlikten sonra yine konuştu: "Bal arılarını, bal arılarının vızıltılarını, seslerini... Nar bahçelerine gittiğimiz o günlerde en çok kızdığım şey nar çiçeklerinin, narların tepesinde durmadan vızıldayan o küçük arılardı. O vızıltılar uyumamı engellerdi. Sinirlenirdim. Şu işe bak ki şimdi de özlüyorum. Yıllar önce Diyarbakır'dan, Dicle kıyılarının o kırmızı toprakları içinde nar ağaçları getirttik. Belki onları diker, onlar da büyür, çiçek açar ve o vızıltıları yine duyurum diye. Ama olmadı."

Ama olmadı... tıpkı Bitlis'ten göçmüş Ermeni kökenli bir anne ve babanın çocuğu olan Amerikalı yazar William Saroyan'ın "Nar Ağacı" isimli öyküsündeki gibi; yazarın amcası Melik, Amerika'nın Siera Nevada çölünde çorak, kaktüs ve çöl bitkileriyle dolu bir tarla satın alır. Amacı, tarlayı işleyip içinde nar, erik, seftali ve incir ağaçlarının olduğu güzel bir bahçe haline getirmektir. Düş işte! Yıllarca uğraştıktan sonra tarlanın bir bölümünü kaktüslerden temizlemeyi ve topraktan biraz su çıkarmayı başarır ve oraya en kalitelisinden 700'e yakın nar ağacı diker. Yıllar geçer, ancak nar ağaçları büyümmez. Dördüncü yılın sonunda yer yer o kıpkırmızı çiçekler açmaya başlar. Melik'in sevinci sonsuzdur. Ama olmaz, ağaçlar büyümmez, meyve vermez. Sonuçta Melik, büyük üzüntüler içinde, kertenkele ve kaktüslerle dolu o kurak topraklarda, suyun hiç olmadığı o yörelerde nar ağacının yetişemeyeceğini öğrenmek zorunda kalır. Tüm ağaçlar ölür.

Ama olmadı... ayrılmadan önce (ve benim ayrılmamdan kısa bir süre sonra vefat edecek olan) Apê Vardo'dan duyduğum son sözler bunlar oldu işte; ama olmadı.

Nisan-Temmuz, 1995

WELATÊ XERÎBIYÊ

Bir Hüzüündür Ayrılık

I

Çocukluğumun peşime takılmış, bir gölge gibi beni izleyen unutulmaz simgelerinden biri de ninemdir. Alımlı uzun boyu, tarihî bir portreyi andıran güçlü yüz hatları, unutulmuş bir tarihe tanıklık eden giysileri, bir coşku ve sıcaklık kaynağı olan gözleri ve ipek gibi yumuşak sesiyle o, yaşamıma mührünü vuran çok az sayıdaki insanlardan biri oldu. Annem altı erkek çocuk doğurmuş olan ninemin tek kızıydı. Ülkemdeki anne-çocuk ilişkisindeki o anlatılmaz sevgi ve sıcaklık tümüyle annem ve ninem için de geçerliydi; yoğun bir sevgi ve şefkat, dayanılmaz bir koruma ve kollama duygusu, sonu gelmez bir mutluluk pınarı... Ninemler, aynı şehirde, bizden birkaç mahalle uzakta oturuyorlardı, ancak o, her fırsatta bize, geniş bahçeli, içinde seftali ve nar ağaçlarının bulunduğu evimize koşardı. Koltuğunun altında kızına ve kızından olan ilk torunu bana, getirdiği yığınla hediye ile. Ninem gelir, günlerce, haftalarca bizde kalırdı. Ninemin bizde olduğu günler, bahçemizdeki nar ağaçlarının çiçekleri kadar renkliydi. En güzel yemekler pişirilir, çeşitli güzel ve renkli giysiler giyilerek denenir, ziyaretlere gidilir, ziyaretçiler ağırlanır, o birbirine çok benzeyen günlere bir yenilik katılırdı. Annemin yüzü, o günlerde, olgun bir şeftalinin saydam ve canlı renkleriyle ışıldardı.

Ben ise o unutulmaz günlerin, en çok, kısa süren gecelerini severdim. O geceler renkli destan ve öykülerin geceleriydi. Küçük gaz lambalarının bir türlü aydınlatamadığı geniş pencere

küçük odam, destan ve öykülerle göz kamaştırıcı bir aydınlıkla dolardı. O gecelerin hiç bitmemesini, sonsuzluğa kadar sürmesini isterdim, nineme durmadan uyumak istemediğimi, gecenin bitmemesi gerektiğini söylerdim. Ama ben uyur, gece biter, yeni bir gün başlar ve ben sabırsızlıkla yeni geceyi beklerdim. Arzu ve isteklerimin dışında, benden ve isteklerimden çok daha güçlü bir bölüm kuralların olduğunu çocuk kafam anlamaya başlamıştı... Ninem, bizde olduğu sürece, hemen her gece, ben uyumadan önce gelir, başucuma oturur ve o uzun, damarları neredeyse dışarda olan elleriyle saçlarımı okşardı. Durumu hemen anlardım; yeni, heyecanlı, renkli bir öykü başlamak üzereydi. Dantelli, beyaz yastığımı bir yana iter, hafifçe başımı ninemine dizine koyar ve sessizce gülümserdim. Bu ince ve sessiz hazırlıktan sonra öykülerin o tarihin derinliklerinden gelen, efsanevi sözcükleri art arda gelirdi. Ninem Zerdüşt'ün diline yakın o eski Kürtçenin Zaza lehçesiyle başka bir dünyaya ait olan sözcükleri bir inci gibi dizerek beni aydınlık bir dünyaya götürürdü. Orada renkli ve gizemli sözcüklerden coşkulu bir Fırat nehri, bir Dicle nehri oluşurdu. Ben kendimi Fırat ve Dicle'nin o hafif serin, huzur verici, ferah sularına bırakırdım. Yumuşak ve hafif dalgaların dinginliğiyle rahatça uykunun geçitlerine girerdim...

Walter Benjamin bir yazısında şöyle diyordu; *"Kim bugün doğru dürüst hikâyeler anlatabilen birilerine rastlıyor? Bugün ölmekte olanların ağzından, kuşaktan kuşağa bir yüzük gibi dolaşan sapasağlam sözlerin çıktığı var mı? Bir atasözü bugün kimin yardımına koşuyor?.."* Bu haklı sözler, zamanı ve toplumsal gelişmeleri yeterince izleyemeyen evimiz için geçerli değildi. Orada, sözcükleriyle çocuk ruhumu ve yüreğimi sarsan, doğru dürüst hikâyeler anlatan birisi vardı...

O zaman çok kısa süren o renkli geceler, şimdi sonsuz hale geldi. Unutulmaz bir anı, beni sürekli izleyen güzel bir gölge oldu. Elbette o gecelerde inci gibi ışıldayan sözcüklerin büyük bir bölümü zamanın azgın dalgaları karşısında dayanamadı; yit-

ti, gitti. Ancak o geceler bir anı olarak, o gecelerin coşkulu sözcüklerinin bir bölümü de kaderimin bir parçası olarak sürekli benimle birlikte kaldı. O unutulmaz deyimlerden biri de *welatê xerîbiyê* idi. Masal, efsane ve öykülerini anlatırken, o masal, efsane ve öykülerden çıkıp gelmiş bir peri haline dönüşen ninenin ağzından sık sık bu iki gizemli sözcük çıkardı; *welatê xerîbiyê... welatê xerîbiyê... welatê xerîbiyê...*

II

Sözcükler gerçekten gizemliydi; görülmemiş, yaşanmamış ülkeleri, diyarları anlatmaktaydı. Kafkas dağları, Yemen çölleri, Yunan adaları, Mağrib ülkeleri... Bunların tümü *welatê xerîbiyê* ydi. Kürtlerin gidip, bir daha dönmedikleri efsane diyarlar. Sürekli bir merakı ve varılması olanaksız bir uzaklığı ifade eden ülkeler. Zengin sözlü Kürt edebiyatının ayrılmaz bir parçası haline gelen isimler...

Ninemin o artık tarihin sararmaya başlamış sayfalarında kalan sözcükleriyle bir efsane haline gelen o uzak ülkelerin, diyarların, isimlerin, biz Kürtlerin acı bir gerçeği olduğunu elbette o zaman bilmiyordum. Bana göre o diyarlar devlerin, efsanevi kahramanların ve mahşerî savaşların masal ülkeleriydi. Ninemin o sıcak, güzel sözcüklerinin bir acıyı, bir trajediyi, dayanılmaz bir hasreti anlatıldığını nereden bilecektim ki?.. Bu acıyı, trajediyi, hasreti tanımam, bilmem ve anlamam için zaman gerekiyordu. Çocukluğumun o saf dünyasından uzaklaşmam, sosyal ve kültürel gerçekleri çoğaltmam, ulusal kimlik ve benliğimin bilincine varmam ve unutturulmuş, gözden uzak tutulmuş tarihimi öğrenmem gerekiyordu. Zamana... zamanın ders ve deneylerine ihtiyacım vardı.

Daha sonraları, gençliğimi hapishanelerde bıraktığım yıllarda, Kafkas dağları, Yemen çölleri, Yunan adaları ve Mağrib ülkelerinin Kürtlerin sürgün yeri olduğunu öğrendim. Kürtler

birey, aile ve çoğu zaman da kitlesel olarak oralara sürgüne gönderilmişlerdi. Zorla ülkelerinden, yerlerinden, yurtlarından koparılarak bilmedikleri, duymadıkları çok uzak yerlere gönderilmişlerdi. Osmanlılar ve daha sonraları da yeni Türkiye Cumhuriyeti rejimi [1923'ten bu yana] Kürtlerin ulusal mücadelesini kırmak, onları parçalanmış olarak tutmak için durmadan, iki yüzyıl boyunca sürekli sürgünlere göndermişlerdi. Dalgalar halinde. Aralıksız, kesintisiz olarak... Aileler, akrabalar, aşiretler, bölgeler birbirinden koparılarak. Köyler, yurtluklar, yerleşim birimleri yokedilerek. Karda, kışta. Sıcakta, yazda. Durmadan, dinlenmeden...

Daha sonraları, hapishanelerin sonsuz gecelerinde, *welatê xerîbiyê*'ye giden yolların Kürtlerin cesetleriyle dolduğunu, geçitlerin ve mağaraların Kürt cesetleriyle doldurulduğunu, gözyaşlarından pınarların oluştuğunu, yürek parçalayıcı haykırışların kartal seslerine karıştığını öğrendim... O hapis gecelerde, hapisteki güzel sesli Kürt *dengbêj*lerinden *welatê xerîbiyê*'ye gönderilen insanların acılarını, trajedilerini, hasretlerini ve yabancı diyarlarda çektiklerini dinledim. Mutsuz ruhların ve yüreklerin öykülerini dinledim. Güzel türküler, baladlar olarak.

O zaman *welatê xerîbiyê* 'nin ne anlama geldiğini öğrendim; sürgün, kökten, ana toprağından koparılış, yabancı ve bilinmeyen bir yaşama mahkûmiyet, unutulmuş, sonu gelmez bir hasret ve nostalji. Ninemin ışıldayan gözlerle, kadife gibi yumuşak sesiyle yavaşça söylediği bu sözcüklerin gerisinde işte böylesi bir hüznün gizliydi. Yabancı ülke ya da yabancılık ülkesi anlamına gelen *welatê xerîbiyê* bir insanlık dramını içermekteydi.

III

1977 yılının yazında *welatê xerîbiyê*'ye giden yollar benim de, bir gerçek olarak, yaşamıma girdi. İki yüzyıllık bir zaman kesitine yayılmış sürgünler kervanına ben de katıldım. Sıra ben-

deydi... Ülkemi terketmek zorunda kaldım. Sıcak bir yaz gecesi, ışıldayan ayın kaybolmasından sonra, zifiri karanlıkta sınırı geçerek, karanlık *welatê xerîbiyê*'ye ilk adımımı attım. Kafamda yığınla düş ve kaygı ile, geleceğin ne vaadettiğini bilmeden. Rilke'nin deyiimiyle, artık perde açılmıştı: ayrılıktı sahnelenen...

1977 yılının hemen tüm yazını, çeşitli Doğu ve Arap uygarlıklarının merkezi olmuş Suriye'nin başkenti Şam'da geçirdim. Şam çoğu zaman Doğu ile Batı'nın karşılaştığı bir merkez, çeşitli kültür ve uygarlıkların oluşup olgunlaştığı bir kaynak olmanın yanında Kürtler için de sürekli bir sürgün merkezi olmuştur. *Welatê Xerîbiyê*'nin tüm tarihi Şam'da gömülüdür. Haçlı ordularına karşı savaşı, Aslan Yürekli Richard'ın hem dostu hem de düşmanı Kürt kökenli Müslüman lider Selahadini Eyyûbi'nin mezarı oradadır. Çok sayıda Kürt miri, aydını, yazarı, siyasî lideri orada gömülüdür. Yalnızlığın ve unutuluşun, hüznün ve kayboluşun artık söylenmeyen ağıtları Şam'ın kenar mahallelerindeki harabelerde gömülüdür... Ömrünün uzun bir dönemini ülkesinden çok uzaklarda, sürgünde geçiren Polonyalı yazar Witold Gombrowicz'in sürgün ve sürgünlükle ilgili söylediği şu sözler tam tamına sürgün Kürtler ve sürgün merkezi Şam için geçerli: "Sürgün bir mezarlıktır..." Şam'ın girişindeki tepelerin üzerinde üst üste yığılmış gecekonduardan oluşmuş Kürt mahallesinin, bir yama gibi tepeye yapışmış mezarlığı kelime anlamıyla tam bir sürgünler mezarlığıdır. 1844 yılındak bir başkaldırıdan sonra Osmanlılar tarafından önce İstanbul'a, ardından Girit'e, sonra da Şam'a sürgüne gönderilen son Kürt emiri Bedirhan Bey görkemli mezarının içinde, orada yatmaktadır. Bedirhan Bey'in torunu, tüm yaşamını sürgünde geçiren ve Kürtler için büyük önemi olan unutulmaz kültür dergilerinin kurucusu ve yöneticisi yazar, dilbilimci Celadet Bedirhan hemen dedesinin ayak ucunda yatmaktadır. Doğduğu şehire, çocukluğuna ve sürgünde durmadan kendisinden uzaklaşan anadiline unutulmaz ağıtlar dizen şair Kadri Can mütevazî mezarının içinde, Bedirhan'lardan biraz uzakta uyumaktadır. Üçüncü romanımın kahramanı aydınlanmacı ve pozitivist,

onulmaz romantik ve kırılmaz ahlaki prensipler sahibi, 1923'te sürgüne çıkıp, ölümüne kadar (1976) bir daha dönmeyen düşünür ve yayıncı Memduh Selim her zamanki gibi, sessizce orada yatmaktadır... Kimler ve kimler yok ki orada!..

Şam'da kaldığım tüm o yaz, kimselerin ortada görünmediği şafak vakitleri, görülmeyen bir hayalet gibi tepeleri tırmanarak ıssızlık ve hüznün sinmiş olduğu o mezarlığa gittim ve sessizce o dilsiz mezar taşlarına baktım. Ve o mezar taşlarının dile gelmesini, konuşmasını arzulayarak, isteyerek, kendi kendime durmadan Aragon'un su dizelerini mırıldandım;

*Ve salıyor ağustos geceleri
yıldızları aşığı bilmem nasıl
yıldızları salıyor usul usul
yıkıma uğramış o gözler gibi...*

O mezarlığın hemen bitişiğinde yine ünlü bir Kürt sürgününün ismiyle yapılmış bir cami var; Mevlana Halid Camisi. İslâm düşünürü, Nakşibendi tarikatının kurucusu ve şair Mevlana Halid'in kaderi de Mir Bedirhan'ın kaderinden farklı değil. Tıpkı mezarlarının bulunduğu yer gibi, ikisi de ortak acılı bir yaşamın ve ölümün sona erdirdiği ortak bir hasretin sahipleridir. Ülkesi Kürdistan ve güzel şehri Süleymaniye'den uzaklaştırılan Mevlana Halid yıllar yılı ülkesini ve şehrini yazdığı dizelerde canlı tuttu. Ve dizelerini yıldızlar, ay, güneş, rüzgâr aracılığıyla ülkesine iletti. Şu ölümlü dünyada, ünlü sürgün Ovidius'un deyimiyle "insanların birbirinin kurdu olduğu" bu haksızlıklar dünyasında Mevlana Halid'in dostları insanlardan uzak olan güneş, ay, yıldızlar, yel oldu. Şu dizelerdeki hasret ve üzüntüyü duymamak, anlamamak mümkün mü?

*Kan ağlıyor gönül, ey saba yeli gel de lütfet
Ah, uğra Şehrezor'a da benim yerime ziyaret et*

*Gudrûn dağ gibi kaplanmış gönül gam sisleriyle
Ey gözler siz Serçınar olun, ayrılık gözyaşlarıyla...*

Şehrezor, Gudrûn dağı, Serçınar, Mevlana Halid'in çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği ülke, artık dizelerde bir anı, sonu gelmez bir hasret, zamanı ve mekânı yokeden bir simgedir. Yabancılar tarafından ülkesine dönmesi yasaklanan ve yabancı bir yaşama mahkûm edilen Mevlana Halid, yaşayabilmek, yaşamını sürdürebilmek için bir şey yaptı; durmadan ülkesinin renklerini, yaşamını, tadını, havasını ve kokusunu canlı tuttu, çocukluk anılarını ölümsüz hale getirdi ve edebî, entelektüel yaratıcılığın sınırlarını zorladı. Sürgünlüğün çekilmez ağırlığı ve hasretin dayanılmaz acısı Mevlana Halid'i ölümsüz bir Kürt şairi ve şahsiyeti yaptı. O, ölümsüz bir şair olmanın bedelini yaşamını derin bir hüznün ve hasretle örülü, yaratıcı bir rüyalar alemine dönüştürmekle ödedi. Ölümsüzlüğün bedeli sürekli ölümü ve yalnızlığı düşünerek, hissederek yazmak, yaratmak oldu.

IV

Sadece 19. yüzyılın bu ölümsüz Kürt şairi mi sözkonusu bedeli ödedi?

Mevlana Halid'in hasretini ve yaratıcılığını anlatmaktan çok uzak olan bu dizeleri yazdığım şu sıralar, aklım bir başka sürgün yazarına, Ovidius'a gidiyor. Daha doğrusu Ovidius, Roma İmparatorluğu'nun o unutulmaz şairi, görkemli Roma şehrinin o başeğmez düşünürü, büyüklüğüyle küçük çalışma odamı dolduruyor... Bir süre önce, Orta Avrupa edebiyat geleneğine, Broch ve Musil'in engin roman sanatına bağlı Avusturyalı yazar Christoph Ransmayr'ın nefis bir romanını "Son Dünya"yı okudum. Dünyanın diğer ucu diye de adlandırılabilir roman Ovidius'u, aşkın ve sanatın büyük ustası bu sefih yazarı anlatıyor. Onun hüznünü ve hasretini, o yoğun hüznün, yalnızlık ve hasret içindeki yaratıcılığını tasvir ediyor. Tüm roman insanlığın kanayan bir trajedisi olan sürgünlüğe adanmış sessiz bir ağıt gibi. Roma İmparatoru Agust tarafından Karadeniz kıyılarına sürgüne, "dünyanın diğer ucuna" gönderilen Ovidius, sonsuz bir yalnızlığa ve yavaş yavaş gerçekleşen sessiz bir

ölüme mahkûm edildi. Böylelikle Roma İmparatorluğu'nun mutlak hâkimi Agust, sanatı ve yaratıcılığıyla her türlü iktidarı ve mutlakiyetçiliği ince bir alaya alan şairin sesini kısmak, onu unutturmak istedi. Başarılı oldu mu?

Bugün, tam 2000 yıl sonra, daha o günlerde sorulan bu sorunun cevabı hayır'dır. Kesin olarak hayır. Mevlana Halid'in ve diğer tüm sürgün yazar ve sanatçılarının ustası Ovidius'un ne sesi kesilebildi ne de o unutuldu. Tersine, sürgün, yalnızlık, hüznün ve hasret onu ölümsüz yaptı. Kendisinin de çok az sayıda yazdığı mektupların birinde söylediği gibi, o sürgün diyarında öldü. "Buraya geldim... ve burada öleceğim... zaten çoğu insan için yıldızımın kaydığı gün, ben de öldüm..." Ancak onun sesi ve yaratıcılığı Karadenizin hırçın dalgalarına karışarak perde perde yayıldı ve günümüze geldi. O sürgün diyarında, hasret ve hüznle örülmüş yaratıcı bir rüyalar alemi oluşturarak ölümsüz eserler çıkardı. Yaratıcı bir yalnızlığın içinde, renkli anıları, edebî metaforları, ebedî rüya ve özlem'leriyle, gerçeklikten oldukça uzak mistik bir gerçek içinde yaşadı. Ve ünlü eseri "*Metamorphoses*"i su dizelerle bitirdi: "Ateşe, demire, Tanrının gazabına ve yokedici zamana karşı duracak bir eser yarattım... Bu eser aracılığıyla yıldızların üstünde dolanacağım ve sürekli yaşayacağım... ve Roma İmparatorluğu kaldığı sürece, her yerde halkın dilinde olacağım..."

Sürgün bir ayrılıktır, bir hüzündür. İnsanı olmayan, ağır bir cezadır. Yaşanmış, çok iyi bilinen uzun bir zaman kesitini, daha doğrusu bir yaşamı geride bırakmaktır. İstemeyerek, zorlanarak... Hem Ovidius hem de Mevlana Halid sürekli anıların gölgeleriyle yaşadılar. Kendi zamanlarını değil, geride kalmış, kaybolmuş bir zamanı yaşadılar. Tam da Marcel Proust'un ünlü eserine verdiği isim gibi, onlar yitmiş bir zamanın peşine düştüler. Kendi zamanlarında olanlar değil, geçmiş zamanda olanlar onları ilgilendirdi. Sanırım bu nedenle, Ovidius Roma'yı, Dante Floransa'yı, Mevlana Halid Şehrezor'u, James Joyce Dublin'i ve diğer sürgün yazarları doğdukları, büyüdükları yerleri, o yer-

lerin ve şehirlerin çok uzağındaki sürgün merkezlerinde, anlatılamayacak bir yoğunlukla yaşadılar ve o yaşamı edebî bir derinlikle anlattılar. Onlar bir geçmişi yeniden yaratarak, geleceğin ölümsüz isimleri haline geldiler.

Bu ruhsal durum, sanırım, ortak bir kaderdir; toprağından, sevdiği insanlardan, kokulardan, renklerden, arzu ve amaçlardan zorla koparılan bir insanın geleceğı sürekli geriye dönük oluyor. Ruh ve yürek geçmişin türkülerini mırıldanıyor. Gözler artık geride kalmış insanların yüzlerini arıyor. Yalnızlık duyusunun ağır perdesiyle örtülü geceler, geçmişin hayalleriyle doluyor. Artık herşey şu sözde ifadesini buluyor; geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer...

Bir süre önce, Stockholm Kültür Merkezi'nde "Sınırlar Ötesi Edebiyat" isimli sürgün ve sürgün yazarlarını konu alan etkinlikleri yönetirken, çeşitli ülke ve kültürlerden gelmiş 40'a yakın yazara toplantılarda şunu sordum; sürgün ülkesindeki yeni yaşamınızın ilk beş yılında, yeni ülkenizle ilgili hiç rüya gördünüz mü?.. Hayır, hiçbiri ilk beş yılda yeni ülkeleriyle ilgili bir rüya görmemişlerdi. Rüyaları tümüyle geride bıraktıkları ülkelere ve oradaki yaşamlarıyla ilgiliydi.

Benim de kişisel deneyim bu yöneydi. Suriye'yi terkettikten sonra, Avrupa'ya, artık yüzyılımızın bir sürgün merkezi olan kıtaya geldim. İsveç'te, Stockholm hava alanındaki polis odasında göçmenlik başvurumun yapılmasını beklerken, aklım ve yüreğim, iki beyaz güvercin gibi, ülkeme, geride bıraktığım sevdiğim insanlara, artık ziyaret edemeyeceğim dedemin mezarına ve yakın Kürt tarihinin canlı tanığı, 1970 yıllarında hapisneden tanıdığım yaşlı Apê Xelîl'e gitti... Yeni ülkemde, durmadan benden uzaklaşan geride bıraktığım yaşamımın renkli anılarına, acı olaylarına, kişiliğimi etkileyen yüzlerine kıskançlıkla sahip çıktım. Anıların gölgeleriyle yeni yaşamımı sürdürdüğümün bilincinde, o gölgeleri görülebilir hale getir-

meye çalıştım. Ve ilk beş yılda yeni ülkeme ve yaşamıma ilişkin hiçbir rüya görmedim. Ne olumlu, ne de olumsuz. Gördüklerim, bir yanıyla, çocukluğumun anılarını, bana *welatê xerîbiyê*'ye ilişkin öyküleri anlatan ninemi, bana durmadan nefis, renkli şekerler getiren dedemi çağrıştıran rüyalar, bir yanıyla da, polisi, hapishaneyi, işkenceyi, zoru hatırlatan karabasanlar, kâbuslar oldu... Daha sonraları bunların tümünü üçüncü romanımın kahramanı, 53 yılını sürgünde geçirip, sürgünde vefat eden Memduh Selim'e malettim. O da, ülkesinden uzakta, kendi sürgün ülkesinin sayılamayacak kadar çok gecelerinde, yıllar yılı, böylesi rüyalar ve karabasanlar görmüş olmalıydı.

New York'a yerleşmiş, Rus sürgün şairi Joseph Brodsky'nin dediği gibi, sürgün yazarı ya da aydını büyük oranda geçmişe bağlı bir yaratıktır ve geriye bakış, diğer insanların yaşamıyla karşılaştırıldığında, sürgün aydının yaşamında inanılmaz oranda büyük bir rol oynamaktadır. Memduh Selim'in kaybolmuş yaşamını yeniden canlandırmaya çalışırken, kendi deneyimlerimle, böyle düşündüm... Mutlu ve özgür bir yaşamı istediği için yurdunu terketmek zorunda kalan kırık bir yüreğin geceleri, cennetin parlak renkleri ve cehennemin kızıl ateşleriyle dolu bir kontrast olmaz da ne olur?

Bir ceza olarak insanın ülkesinden koparılması, bir insanın başına gelebilecek en büyük felâketlerden birisidir diye düşünüyorum. Dante'ye ilişkin mükemmel bir incelemenin sahibi İsveçli yazar Olof Lagercrantz, "Cehennemden Cennete" isimli çalışmasının bir yerinde şöyle diyor: "*Ülkesinden uzakta, sürgünde yaşayan Dante'ye en fazla acı veren şeylerden biri de, ülkesinde durmadan karalanması, yaptığı tüm şeylerin çarpıtılması, olumsuz biçimde yorumlanması ve bunlara karşı durabilecek, onu savunabilecek kimsenin olmamasıydı.*"

Geçmiş bir türlü geçmiş yapmayan, onu sürekli canlı tutan bu duygudur. Scott Fitzgerald, Ernest Hemingway ve Herman

Broch, William Saroyan, Nazım Hikmet, Faiz Ahmed Faiz arasındaki fark da buradadır. Fitzgerald, Hemingway, *La generation perdu*'nün (Yitik Kuşak) bu büyük yazarları sürgünü seçti. Diğerleri sürgüne gitmek zorunda bırakıldı. *La generation perdu* için sürgün bir macera, bir ilham kaynağı, heyecanlı ve coşkulu bir yaşamın merkeziydi. İstedikleri zaman ülkelerine gidebiliyorlardı, sürgün onlar için yasak ve unutuluşun değil, akla gelişin ve şöhret sahibi olmanın nedeniydi. Bir şenlikti. Ancak nazizmin vahşetinden kaçan, Alman dilinin büyük ustası Broch, Osmanlıların büyük katliamından kurtulan ve İngilizce yazan Ermeni yazar Saroyan, düşüncelerinden dolayı uzun yıllar cezaevinde kaldıktan sonra ülkesini terketmek zorunda kalan Türk dilinin büyük şairi Hikmet ve cahil bir diktatörün, Ziya Ülhak'ın ilkel teröründen kaçan Urdu dilinin en büyük şairi Faiz için sürgün ölümden kurtuluşun tek yoluydu. Yaşamak için ödenen bir bedeldi. Geriye dönüşü mümkün olmayan zorunlu bir yolculuktu. İnsan olmanın ve insanca bir yaşam istemenin bir cezasıydı. Bu nedenle, Fitzgerald ve Hemingway'ın eserlerinde gördüğümüz o büyük bir ustalıkla işlenmiş hafifliği, şenliği, Broch, Saroyan, Hikmet ve Faiz'de görmeyiz. Broch, Saroyan, Hikmet ve Faiz'de gördüğümüz, büyük bir ustalıkla bireyselleştirilerek işlenmiş acılı bir tarih, sessiz bir hüznün, sözcüklerle ifade edilmeye çalışılan bir hasret, vahşetin ölüme gönderdiği insanlara yakılmış bir ağıt, ölüleri izlememenin verdiği bir pişmanlık duygusudur.

V

Çocuksu bir naiflikle yazdığı üçlü romanıyla ünlü Kürt yazarı Erebê Şemo, severek okuduğum yazarlardan biridir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların kırımından kaçıp, yakınlarıyla birlikte Kafkaslar'a yerleşen ve oradan da, Stalin döneminde, Sibirya'ya sürülen bu yazarın çok kişiselleştirerek anlattığı sadece şudur; değersiz bir yaşama mahkûm edilmenin verdiği utanç duygusu, geride bıraktıklarına varamamanın verdiği bir borçluluk duygusu, eski ve yeni yaşamında kaybettiklerini ve kazandıklarını kendi insanlarına ve dünyaya iletmek, va-

roldüğünü, yetenekli ve yetkin olduğunu göstermek duygusu. Onun, dünyadan uzak, Stalin'in Sibirya'daki ölüm kamp-
larında, romanlarını planlamasını sağlayan da bu duyguydu.

O, romanlarında sık sık saf bir yalınlıkla neler kazandığını ve neler kaybettiğini anlatır. Kaybedilenler ve kazanılanlar... Sanırım, sürgün yaşamı bu iki yalın sözcükten oluşuyor. Ben de, tıpkı Erebe Şemo gibi, yeni ülkemde, öncelikle bir "kayıplar süreci" yaşadım. Herşeyden önce dilimi, benim için çok kutsal olan varlığımı, Albert Camus'nun deyimiyle anayurdumu kaybettim. Dilim birden gereksiz, anlamsız, külfetli bir varlık oldu. Beni koruyan, ifade eden, bana güç ve güven veren varlık olmaktan çıktı. Kendimi ifade edemez oldum. Dilimle birlikte benliğimi, kimliğimi yitirdim. Ben, ben olmaktan çıkıp, ne olduğu bilinmeyen, uzaklardan gelmiş, yardıma muhtaç "bir yabancı, bir göçmen" oldum. Bana çok yabancı olan, istemediğim, arzulamadığım bir "yabancılar kategorisinin" üyesi, merkezde değil, preferide yaşayan bir topluluğun mensubu olmaya başladım. Yaşamım, deneylerim, düşüncelerim birden anlamsızlaştı, değersizleşti. Uğruna büyük tehlikeleri göze aldığım, hapishanelerde yattığım ideallerim banal, hiçbir şey ifade etmez hale geldi. Niye hapishanelerde yattığımı anlatmakta çok büyük zorluk çektim. Niye yeni ülkeme geldiğimi anlatmaya çalışırken utandım. Benim için çok açık ve tartışılmaz olan değer yargılarımı yitirdim. Yeni ülkemde bu değer yargılarının geçerli olmadığını gördüm. Mesleğimi yitirdim. Her insan için çok kutsal olan vatandaşlık hakkımı yitirdim. Serbestçe geriye dönebilme ve ülkemde yayınlanabilme hakkımı yitirdim. Yakınlarımin, dostlarımin ve çevremın sevgisini, beni anlayan bakışlarını, beni destekleyeri, bana güç veren sıcak sözcüklerini yitirdim. Çocukluğımın geçtiği evimizdeki nar ağacı tomurcuklarının renklerini, şeftalinin tadını, her bahar bizi ziyarete gelen kırlangıçların sesini yitirdim.

"Bildığınız gibi", diyordu Gombrowicz, 1960'ların başında, sürgün yazarlarını Fransa ve dünyaya tanıtabilmek için çok çaba

sarfeden yazar ve yayıncı Maurice Nadeau'ya yazdığı bir mektupta, *"edebî yaşamım zor. Ülkemden göçmüş, yalnız ve yardımdan uzak, sert bir mücadelenin içinde olmak zorundayım"*. Bir bütün olarak ben de, ülkemden göçmüş ve yalnız, ülkemdeki mücadeleden farklı sert bir mücadelenin hüküm sürdüğü bir kayboluşun ve yitişin tüneline girdim...

Önemli oranda değişerek, yenilenerek çıkmak üzere...

Erebê Şemo'nun anlattığı sadelikle, kazandıklarımı da sıralarsam; herşeyden önce yeni bir dil kazandığımı söylemeliyim. Dilimin taşıdığı acıları, yasakları, çelişkileri taşımayan, bana onları hatırlatmayan, başka türlü de kendimi ifade etmemi sağlayan, bana yeni olanaklar kazandıran bir dil. Bu dil aracılığıyla, yeni bir ülke, kültür ve edebiyat kazandım. Yeni insanlar, alışkanlıklar, değer yargıları, deneyler, diller, kültürler tanıdım. Yeni ülkemin yardımıyla tüm İskandinavya'yı kazandım. Dünyaya, dünya insanlarına ve çeşitli geleneklerine açıldım. Diğer insanlardan daha fazla, seçmeci olma olanağını kazandım. Benim, insanların ve sorunlarımın bir merkez olmadığını, benim dışımda da kocaman bir dünyanın varolduğunu gördüm. Diğer insanların da en az benim kadar değerli olduklarını öğrendim. Hayretle bir Arap, Letonyalı, Çek, Uruguaylı, Polonyalı, Çinli, Kongolu ile birbirine çok benzeyen şeyleri yaşadığımı, aynı duyguları hissettiğimi gördüm. Diktatörlerin farksızlığını ve herşeyin insanî değerlerle ölçülmesi gerektiğini öğrendim. Alçakgönüllülüğü kazandım. Bir kahraman değil, kusurları, yanlışları, eksiklikleri olan bir insan, sadece bir insan olma duygularını kazandım. Sonsuz ve coşkulu bir merakı, bir öğrenme, tanıma tutkusunu kazandım. Bir evrenselliği, bir dünya insanı kimliği kazandım. Kendimi her zaman, hesapsız, savunmasız, kollarına bırakabileceğim, ruhumu teselli edeceğini, cömertliğiyle yüreğimi zenginleştireceğini bildiğim bir dünya edebiyatı kazandım. Çeşitli diller, kültürler arasında dolaşabilme ve renklerin tonlarını daha iyi ayırtedebilme sanatını öğrendim. Büyük bir hayretle, dünyadaki herşeyin çok basit bir

gerçeğe, insana, insanî yaşama ve insanî değerlere ilişkin olduğunu gördüm...

Tüm bunları kazandım mı? Evrimler, değişim ve tesadüflerle dolu zaman tünelinden geçen kim bilebilir ki?.. Kesin bilmiyorum, sadece kazandığımı sanıyorum.

Bu kazandıklarım, yeniden anadilimi kazandım. Okunması ve yazılması yasaklanmış anadilimi yeniden öğrendim, onu çok daha iyi anladım, onunla daha sıcak, daha derin bir sevgi ilişkisi kurdum. Yasaklanmış kültürüme, çarpıtılmış tarihime, bundanmış köklerime, asimile edilmiş kimliğime döndüm. İlk defa parçalanmış ülkemi renkli mozaigiyle bir bütün olarak gördüm. Onunla soğuk ve kaba politik, ideolojik sözcüklerin ötesinde insanî bir ilişki kurdum. Stockholm'un soğuk kış gecelerinde yazdığım sayfaları, onun görülmez gölgeleriyle süsledim. Bir dünya insanı ve bir Kürt olarak o sayfaları yazmaya ve onu dünyaya yakınlaştırmaya çalıştım. Romanlarımı onun sevgili çocuklarına adadım. Onu yeniden sevdim...

VI

Kendi küçük ve değersiz deneylerimi de 2000 yıllık deneylere katarak, şunu söylemeye çalışıyorum; bir hüznün olan ayrılık zenginleştirici, yenileyici olabilir. Hüzün, tüm insanlığa sunulan bir coşkulu yaratıcılığın kaynağı da olabilir. İnsanları, kültürleri, dilleri, deneyleri yakınlaştırmaya, birleştirici de olabilir. Hepimizin kendi alışkanlıklarımızla, tad ve renklerimizle içinde yer aldığımız heyecanlı, coşkulu bir insanlık “agorası” da olabilir.

Rilke'nin dediği gibi, ayrılık ve sürgün bir solma ve çiçeklenmedir. Bir ölüm ve yeniden doğuştur. Bir unutulmuş ve unutulması mümkün olmayan bir ölümsüzlüktür. Bir insanlık trajedisi ve zamanla mekânın tümünden unutulduğu renkli bir insanlık ge-

çididir. Orada dün, bugün, yarın iç içedir. Orada sadece insan, hepimizden bir parça olan, hepimizi anlatan insan vardır. Orada insanlar, diller, kültürler, alışkanlık ve gelenekler karşılaşmaktadır. Orada insanın tarihini ve geleceğini yumuşak sözlerle tasvir eden sonsuz bir destan söylenmektedir.

Çeşitli dil ve kültürlerin karşılaşması, farklı geleneklerden gelen insanî deneylerin alışverişi, heyecanlı bir değişimin ve zenginleştirici bir yaratıcılığın kaynağı olabilir. Heyecan ve sevgiyle okuduğumuz yazarların önemli bir bölümü, sözünü ettiğim “renkli insanlık geçidinin” üyesi değiller mi?.. Polonya kökenli İngilizce yazar Joseph Conrad, İrlandalı İngilizce ve Fransızca yazar Samuel Beckett, Yidiş dilinin usta yazarı I.B. Singer, 1950’lerin başında Paris’te sürgünde intihar eden Fars yazarı Sadık Hidayet, Hint kökenli, Trinidad’lı İngilizce yazar V.S. Naipaul, Paris’te sürgünde yaşayan Arap şairi Adonis ve Çek yazarı Milan Kundera... Daha kimler ve kimler...

Yeni düşünceler, idealler ve biçimlerin çoğunlukla göçlerin, yeni kültür ve dillerle karşılaşmaların, ruhsal ve toplumsal altüst oluşların, kültürel çelişkilerin, insanın kişiliğini etkileyen değişimlerin sonucu olduğunu sanıyorum. Hepimizi etkileyen bir evrensellik ve dünya insanı olma duygusu ve sorumluluğu çoğu zaman farklı dil ve kültürlerin karşılaştığı yerlerde mümkündür. Polonya kökenli ve Amerika’da yaşayan şair Czeslaw Milosz, “edebiyat ve şiirin görevi insan olduğumuzu bize hatırlatmaktır” diyor. Elbette bu böyle. Ancak edebiyat ve şiirin görevinin bu olduğunu bilmek için de bir evrensellik ve dünya insanı olma duygusu ve sorumluluğu gerekiyor. Değişim, yaratıcılık, kültürel tanışma ve ilişkiden oluşan bu duygu ve sorumluluk çok renkli, demokratik ve insanî bir yaşam ve düşünce biçiminin de temelidir. Yine bu duygu ve sorumluluk, karanlığın ve boğucu bir tek sesliliğin ifadesinden başka birşey olmayan mutlakçı, totaliter gerçeklerin karşısına yeni ve demokratik gerçekler çıkarabiliyor.

Burada, yeniden Gombrowicz’in “*sürgün bir mezarlıktır*” sözlerini anmak zorundayım. Yeni ülke, dil ve kültür koşul-

larında, bir evrensellik ve dünya insanı olma duygu ve sorumluluğu kazanılmadığında gerçekten de sürgün tam bir mezarlık oluyor. Yeni ülkenin, sürgünlüğün ve ülkeden uzaklığın da, herşeye rağmen, bir olanak olduğu anlaşılmadan, bir olanak olarak değerlendirilmeden yaratıcı olabilmek ve geçmişi yeniden yaratabilmek mümkün değildir. Sürgün yaşamı, yeni toplumdaki soyutlandığında, tecrit edildiğinde ve dar bir gettonun sınırları içine hapsedildiğinde, tam bir mezarlık oluyor. Sürekli bir geçmişi yaşamak ve geçmişi yeniden yaratmak aynı şey değildir. Köreltici bir nostalji ve yaratıcı bir hayaller âlemi arasında büyük fark vardır. Geleceği öngörebilmek ve tasvir edebilmek için anıların gölgesiyle yaşamak ile ısrarla zamanın dışına düşmüş bir yaşamda inat etmek arasındaki fark büyüktür. Sürgün merkezleri olan büyük şehirlerin kenar mahallelerine sıkıştırılmış bir yaşamı, durmadan, usanmadan geçmişin görkemi ve güzelliğini yadederek tüketmenin yaratıcılıkla bir ilgisi yoktur... Rus sürgün yazarı Vladimir Nabokov'un yurtdışındaki yazar yaşamıyla ilgili yazdığı denemede Danilo Kiş, 1917 Bolşevik devriminden sonra dalgalar halinde Avrupa'ya göçmüş Rus göçmenlerinin ilgi çekici yaşamını çok iyi anlatıyor. Paris ve Berlin'in kenar mahallelerine sıkışmış, dünyadan ve yeni toplumla bütünleşmekten uzak, ülkeden getirilen kin ve nefretle dolu, yığınla iç çelişki ve çatışmanın hâkim olduğu kapalı ve acılı bir yaşam. Onlar için bir yenilgi ve yıkımı ifade eden sürgünde, her türlü değişimden uzak, yavaş yavaş yitip giden aristokratlar, bilim adamları, yazar ve aydınlar, işçi ve öğrenciler, muhalif solcular... Canlıların yaşadığı bir mezarlık...

Sadece birkaç sayfalık küçük bir deneme olarak düşündüğüm bu benim için yazılması zor konuyu oldukça uzattığımı farkındayım. Konuyu yine ninemi hatırlayarak bitirmek istiyorum. Ninemin sözünü ettiği *Welatê Xerîbiyê*, biz Kürtler için, ne yazık ki, entelektüel ve kültürel çalışmaların merkezi, anayurdudur. Yüzyılımız büyük savaşların, katliamların, çöküşlerin, değişimlerin ve göçlerin trajik yüzyılıdır. Çoğu yazarın durmadan tekrarladığı bu sözlerle kim itiraz edebilir ki? Biz Kürtler için, yüzyılımızın bu özellikleri fazlasıyla doğru ve bu özellikler-

den dolayı Kürtlerin kayda değer, neredeyse, tüm entelektüel, kültürel eserleri sürgünde yaratılmıştır. Tıpkı Yahudiler ve Ermeniler gibi, Kürtler de *welat xerbiy*'yi bir olanak, dilin, edebiyatın, sanatın ve kültürün korunabileceği, geliştirilebileceği bir merkez olarak yaşamışlardır. İlk gazetelerini, ilk dergilerini, ilk modern kitaplarını, ilk modern kuruluşlarını sürgünde yayınlamış, oluşturmuş bir halkın evladı olarak ben de *welat xerbiy*'yi hem bir hüzün hem de bir sığınak olarak yaşadığımı söyleyerek bu denemeyi bitirmek istiyorum.

ŞİDDET VE KÜLTÜREL DİYALOG

Türkiye'deki Kürt sorunu, nedenleri ve çözüm yollarına ilişkin basit duygu, deney ve düşüncelerimi içeren bu kısa denemeye, Joseph Conrad ve küçük ama çok değerli romanı "*Karanlığın Yüreği*"yle başlamak istiyorum. Şiddetin karanlığı ve kültürel diyalogun aydınlığı eksenindeki düşünsel egzersizlerden oluşan bu kısa metne, Joseph Conrad ve şiddetle başlamak, belki de en uygunu. Söz ve sözcüklerin sustuğu, susturulduğu ve neredeyse anlamını yitirdiği, diyalogun ise hiç sözünün edilmediği, Kaf Dağı'nın arkasına sürüldüğü günümüz Türkiye koşullarına en uygunu da bu olsa gerek...

Leh kökenli ünlü İngiliz yazarı Joseph Conrad'ı hepimiz biliyoruz. Sanırım çoğumuz tüm dünyada çok ünlü olan, Joseph Conrad'ın "*Heart of Darkness*" (*Karanlığın Yüreği*) isimli küçük romanını da biliyoruz. Conrad, Polonya kökenlidir, babası ve annesi Polonya aristokratlarındandır. İkisi de ülkesini seven, Polonya'yı herşeyin üzerinde gören aydın insanlardır. Conrad'ın babası, henüz kendisi on iki yaşındayken, Lehlerin Çarlık Rusya'sına karşı verdiği direniş mücadelesinde ölür. İntikam ve yurtseverlik (ya da buna milliyetçilik diyelim) duygularıyla büyüyen, baskı ve zulmün, insanı esir alan çeşitli güçlü duyguların ne olduğunu yakından bilen Joseph Conrad, denizcilikle ilgili çeşitli işleri denedikten sonra, yetişkin yaşında yazar olmaya karar verir. Bir başka dil ile, bir başka ülkede, anavatanını çalkalayan duygulardan uzak ama onları devamlı hissederek...

Joseph Conrad'ın "*Karanlığın Yüreği*"ni yazmaya başladığı tarihler olan 1890'ların sonu, Avrupa'da Avrupa ile dünya arasındaki ilişkilerin çok tartışıldığı, koloniyal amaç, uygulama

ve sonuçların çok sık gözden geçirildiği tarihlerdir. Koloniyalizmi bir kültürel seferberlik, medeniyetin dünyaya taşınması olarak gören Avrupa kültür eliti, koloni ülkelerden gelen raporlara inanmakta güçlük çekmektedir; orada, kolonilerde akıl almaz bir şiddet uygulanmaktadır, etkin ve üretken işgücü yaratabilmek için sayılamayacak kadar çok insan öldürülmektedir, Avrupa kültür ve medeniyeti adına yerli halkların dili, kültürü, sanatı, yerleşim birimleri, anıt ve tapınakları yerle bir edilmektedir. Bu kültürel atmosferin hâkim olduğu bir ortamda “*Karanlığın Yüreği*”ni yazmaya başlayan Conrad, romanında, yarattığı kahramanlar aracılığıyla kültür ve şiddet, medeniyet ve barbarlık temalarını işler. Roman bir yolculuğu anlatır.

Roman, burada, yani uygarlığın merkezi olarak kabul edilen Londra’da, Thames Nehri’nde başlar. Nehir sakin ve dingindir, güneş batmak üzeredir. Güneşin zayıf ışınları nehrin suları üzerinde parlamaktadır. Romanın anlatıcısı, Conrad’ın maskesi, Charlie Marlow, “bu şehir de (Londra, M.U.), bir zamanlar, yeryüzünün siyah lekelerinden biriydi”, diyerek öyküsünü anlatmaya başlar. Böylece oraya, çok farklı bir kültüre ilişkin öykü, burada başlar. Ve Marlow’un dinleyicileriyle birlikte, okuyucu da oraya, *Karanlığın Yüreği*’ne doğru bir yolculuğa başlar.

Evet, yolculuk, koloniyal ateşli silahlar ve topraklarla korunan *Karanlığın Yüreği*’ne, yerli kabilelerin yaşadığı yerlere, Afrika’nın derin ormanlarına, Belçikalı bir kolonyal şirketin o bölgede yöneticiliğini yapan Kurtz’a, mister Kurtz’a doğrudur. Marlow’un ve ona eşlik eden okuyucunun yolculuğu uzun sürer. Marlow giderek merkezlerden, medeniyetten, alışık olduğu gelenek-göreneklerden ve değer yargılarından uzaklaşır. Bilmediği, tanımadığı yerlere, insanlara, dillere, kültürlere yaklaşır. Gördüğü yerler onu korkutur; köyler yakılmıştır, askerî birlikler devamlı hareket halindedir, yol boylarında cesetler vardır, esirler götürülür, çatışmalar olur. Ve tüm yolculuk boyunca herkes Kurtz’dan sözeder. Olağanüstü insan Kurtz, geleceğin büyük yöneticisi Kurtz, kendisine verilen görevlere ve Avrupa uy-

garlığının gereklerine sıkı sıkıya bağlı Kurtz, anlaşılması çok zor Kurtz... Sonuçta, çeşitli zorluk ve çatışmalardan sonra, Conrad'ın anlatımıyla, "olabildiğince karanlığın yüreğine sokularak", Marlow Kurtz'a varır. Efsanevi Kurtz, modern bir teknokrat, bir gazeteci, bir yönetici ve asker olan Kurtz ölüm döşegindedir. Sadece bir ruh, bir ses haline gelmiştir. Amaçlarına varmamıştır. Büyük bir hayal kırıklığı, kin ve öfke içindedir. Sevgi, kardeşlik, anlayış, diyalog gibi insanî değerler ve duyguları yitip gitmiştir. Uygarlığın temsilcisi, karanlıklar içinde yaşayan yerlilere, barbarlara uygarlık ve aydınlık getirecek olan adamın yüreği kapkara olmuştur. Tüm duygulardan, diyaloglardan, insanî ölçülerden uzaklaşmıştır. Sadece kin ve nefret kalmıştır. Kin ve nefretle, Kurtz o derin ormanlara âşık olmuştur. O derin ormanlar da, kin ve nefretle, Kurtz'a âşık olmuştur. Kurtz, kaldığı yerin çevresini kazıklara geçirdiği yerlilerin başlarıyla donatmıştır. Yerliler, onun için, sadece bir meta, bir işgücü, bir barbar, itaat etmesi gereken, onun herşeyini kabul etmek zorunda olan bir "unsur"dur. Başka hiçbir şey değil. Ama şimdi bu anlayışından bile vazgeçmiştir. "Barbar Geleneklere Karşı Uluslararası Mücadele Birliği" diye Avrupaî bir dernek için yerlilere ilişkin kaleme aldığı uzun bir raporun sonuna, artık ölümlü hisseden titreyen ellerle şöyle bir not düşmüştür: *Exterminate all the brutes*. Yani, tüm hayvanları yokedin! Kurtz o derin ormanlarda şiddete dayanan, resmî dili zor olan bir korku imparatorluğu kurmuştur. Ancak şiddeti bir araç olarak gören Kurtz, birşeyi hesaplayamamıştır; şiddetin o dayanılmaz çekiciliğinin onu esir alabileceği, yüreğini nefret ve kinle dolu kapkaranlık bir taş haline getireceğini... Ve en önemlisi de, onu esir alan şiddetin başka türlü, karşı şiddetleri doğuracağını, karşı şiddetin de yeni ve katmerli şiddetler doğuracağını, böylelikle sonu gelmez karanlık bir şiddet imparatorluğunun insanı ve insanî olan herşeyi esir alacağını hesaplayamamıştır.

Kurtz, 1900'ların başında fetih, zor ve şiddetle ulusal ve etnik sorunların çözülebileceğine inanan yönetici, lider, aydın ve askerlerin protipidir. Bu mentalitenin acısını, tüm insanlık, iki dünya savaşı, milyonlarca ölü, yakılan şehirler, harabeye çevrilen

yerleşim birimleri ve hepimizin ortak zenginliği olan kültürlerin, uygarlıkların yokedilmesiyle ödedi.

Joseph Conrad'ın "*Karanlığın Yüreği*" romanı ve şiddetin hem efendisi hem kölesi Kurtz'un öyküsü buraya kadar. "Kürt sorunuyla bu öykünün ne ilgisi var?" diye soracaklardan özür dileyerek, Ankara'ya ve konumuza, başımdan geçen basit ama beni çok etkileyen bir olaya gelmek istiyorum. Başımdan geçen olayın, basit anımın hiçbir spesifik özelliği olmadığını, yaklaşık tüm Kürtlerin buna benzer olayları, her gün fazlasıyla yaşadıklarını hemen belirteyim.

Yıl, 1976. Yaprakların bile kımıldamadığı sıcak bir gün. Sıcak, havasız, yarı karanlık ve kasvetli geniş bir salon. Salon, her gün bir yığın "devletin güvenliğini ilgilendiren" davaya bakan Devlet Güvenlik Mahkemesi salonu. Ben yargılanıyorum. Tutuklu bulunduğum cezaevinden, kelepçelenerek, asker gözetiminde, havasız bir hapisane arabasıyla getirilmişim. Oldukça geniş salonda ben sanık sandalyesinde oturuyorum. Karşımda, yüksekçe bir yerde ikisi asker, üçü sivil, beş yargıç oturuyor. Onlardan biraz uzakta da, aynı yükseklikte, savcı oturuyor. Savcının karşısına gelecek yerde de iki avukat, beni savunmak üzere, oturuyorlar. Arka sıralarda da davayı izlemek için gelmiş birkaç yakınım ve dostum oturuyor. Yaşlı başyargıç oldukça sevimli, bana bakıp bakıp gülümsüyor. Ancak yargıçlar benimle savcı arasında süren konuşmaya katılmıyorlar, sadece dinliyorlar.

Terliyorum, üzerimde sadece kısa kollu, ince bir gömlek olmasına rağmen durmadan terliyorum. Kürtçe-Türkçe yayın yapan bir aylık derginin yönetmenliğini yaptığım için tutuklanıp, cezaevine gönderilmişim. Savcı da hazırladığı iki sayfalık iddianamesinde, benim bölücülük yaptığımı, olmayan bir halk, dil ve kültürden, Kürtlerden, sözettiğim için halkın bir bölümünü tahrik ettiğimi ve cezalandırılmam gerektiğini iddia ediyor. Ben

de 70 sayfalık bir cevap hazırlayarak, savcının iddialarının yersiz ve anlamsız olduğunu söylemeye çalışıyorum. Elbette o sıcakta, tüm o 70 sayfayı okumuyorum, sözlü olarak kısa bir özetini yapmaya çalışıyorum. Davanın hukukî yanından ziyade de, Kürtlerin varlığı, dil, kültür ve edebiyatlarının varlığını, tarihî belge ve bilimsel verilerle göstermeye, anlatmaya çalışıyorum. Bana en çok sıkıntı veren, beni en çok üzen ve utandıran da bu; körlerin bile görebildiği, sağırın bile duyabildiği binlerce yıllık gerçekleri tekrarlamak, ispatlamaya çalışmak. Yaptığım iş, esasında, komik, o salonun ağır ciddiyeti ve genişliği kadar komik. Sadece komik de değil, aptalca. Bunu farkediyorum. Ancak bunu yapmak, kendimi savunmak zorundayım. Kürtçe yazdığım, Kürt kimliğini, dilini, kültürünü, sanat ve edebiyatını korumaya çalıştığım ve savunduğum için tutukluyum ve cezalandırılacağım. Tüm çirkinliğine ve banallığına rağmen kendimi savunuyorum. Ancak hiçbir konuda savcıyı ikna edemiyorum. Beni dinliyor, notlar da alıyor, ancak değişen birşey yok. Benden sonra avukatlarım da, hukukî yanları da ekleyerek, benim söylediklerime benzer şeyler söylüyorlar. Savcı, onları da dinlemiyor. O sıcakta, bunalarak, çok basit gerçekleri söylemeye çalışıyoruz. Ama olmuyor. Savcıyla herhangi bir iletişim kurmak, bir diyalogun yolunu açmak mümkün olmuyor. Savcı, iddianamede yazdıklarını tekrarlıyor; Türkiye’de Kürtlerin varlığını söylemek, Kürt kimliğini savunmak, Kürtçe yazmak, Kürtlerin kültürel ve insanî haklarını talep etmek suçtur. Kürtler, Türktür. Kürtçe, Türkçedir. Mantık, aşağı, yukarı bu... Bir ara, dayanamayarak, savcıya hitaben, Kürtçe konuşmaya başlıyorum. Günlük birkaç cümleyi art arda sıralıyorum. Ve Türkçe savcıya, “anladınız mı?” diye soruyorum. Cevap vermiyor, ama anlamadığı kesin. Sadece, boş gözlerle bana bakıyor. “İşte bu benim dilim” diyorum, “kendim seçmediğim ama içinde doğduğum, öğrendiğim, büyüdüğüm ve kendimi ifade ettiğim anadilim...”

Ama boş, ne desem de boş, anlamsız. Savcıyı ikna etmek, değiştirmek, savcıyla bir diyalog kurabilmek olanaksız. Belki o da söylediklerinden utanıyor ve sıkılıyordur. Ama onun görevi,

resmî söylemi, resmî mantığı ifade etmek, resmî bakışı temsil etmek.

Birkaç usul ile ilgili sözcüğün dışında, bizim “sağırılar diyaloguna” sadece tanıklık eden yargıçlar heyeti, tutukluluğumun devamına karar vererek, davayı başka bir tarihe erteliyor. Yeniden ellerim kelepçelenerek, cezaevine gönderiliyorum. Her tarafım ıslak, durmadan terliyorum. Yolda, cezaevine dönerken, sanki cehennem ateşiyle tutuşmuş o köhne arabada, birden sinirlerim boşalıyor; ağlıyorum. Çaresizlikten, içine düştüğüm inanılmaz acizlikten, ne etsem de kendimi ifade edememenin verdiği üzüntüden, uzun bir süre, kendime hâkim olamayarak ağlıyorum.

O sıcak yaz gününde savcının tutumuyla kendisini ifade eden ve 70 yıldan bu yana olanca şiddetiyle ve değişmeden devam eden Kürtlere ilişkin resmî politika, ne yazık ki, böylesi bir tahammülsüzlük ve diyalogsuzluk üzerine kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin beyni ve yüreği olan Ankara’nın Kürtlere ilişkin politikasını ve günümüze kadar gelen serüvenini, aşağı yukarı, biliyoruz. En kısa özeti şu; 1920’lerin başında, Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazları üzerine kurulan genç Cumhuriyet, çoğu konuda olduğu gibi Kürt ve Kürdistan sorununda da Osmanlı devletinin geleneksel politikasını terkeder; Osmanlı devletinin politikasını, Sultan Abdülhamid’in anılarından derlediğim şu özlü sözleriyle, kısaca, ifade etmek olası: “Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın birçok milletini sinesinde toplamış olan bir imparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Zencilerden ve diğer birçok unsurdan teşekkül etmiştir... Kürtler... kuvvetli ve kavgacıdırlar... tarihi bilinmeyecek kadar eski zamanlardan beri bu eyaletlerde yaşamışlardır... Kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir?... Ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim...” Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yavaş yavaş bu politikayı terkeder. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, Sultan Abdülhamid’in doğru gör-

düğü bu Kürt politikasının yerine daha uygun, daha akılcı bir politika da koymaz. Tersine, en akıl almaz yolu seçer; Kürt ve Kürdistan'ın tümünden red ve inkâr edilmesini uygun bulur. Binlerce yıldan o güne kadar gelmiş ve varlığı, güneşin, ayın ve yıldızların varlığı kadar doğal görülmüş, kabul edilmiş Kürtler ve ülkeleri Kürdistan birden yokolur. Osmanlı Devletine bağlı olarak, 1848'de Sadrazamlık kararı ve Sultan'ın onayı ile oluşturulan Kürdistan Eyaleti yokolur. Kürdistan Eyaleti'nin Meclis-i Mebusan'daki temsilcilik hakkı yokolur. Kürt kimliği, dili, kültürü, edebiyatı, sanatı, tarihi, gelenek ve göreneklere yokolur. Kürt ve Kürdistan'a ait her şey yok olur. Güneş, ay ve yıldızlar yokolur...

İşte o tarihlerde, genç Türkiye Cumhuriyeti de, geleneksel politikanın değiştirilmesiyle, Conrad'ın kahramanı Kurtz'un serivenine benzer biçimde, karanlığın yüreğine doğru bir yolculuğa başlıyor. Artık karanlığın yüreğine giden yola giriliyor. Yüreklere kapkaranlık edecek şiddet artık canlanmaya başlıyor. Genç Cumhuriyet'in, "Osmanlı Devleti gibi bölünüp parçalanmayalım" ruh haliyle oluşturduğu ve tek ulus yaratmak, ulusal bir devlet kurmak düşüncesi üzerine kurulu bu yeni red ve inkâr politikası, doğal olarak, uygulamaya ilişkin, önünde en kaba alternatifleri buluyor; tenkil, tehcir, iskân, asimilasyon... Devlet, Kürtlere sadece bir tek alternatif sunmaya başlıyor; Kürtlükle ilgili herşeyi terkederek Türk olmak, Türkleşmek. Bu politika ve metodları, sistematik olarak, uygulanıyor. Zamanın başvekili İsmet İnönü ve Kürt Bölgesi 1. Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in Kürt bölgelerine ilişkin kaleme aldıkları raporlardan bu akıl almaz politikanın nasıl sistematize edildiğini öğreniyoruz. Bu raporlarda her ne pahasına olursa olsun Kürtlerin asimile edilmesi, Kürt kimliği, dili ve kültürünün unutturulması gerektiği şart koşuluyor. Bunun için gerekli önlemler sıralanıyor. Bu politikanın insanları ikna etmesi, vicdanları sakinleştirmesi ve kafalarda duvarlar örmesi için "Kürtlerin Türklüğüne, dağlı ve vahşi olduklarına ilişkin" yine akıl almaz teoriler oluşturuluyor. Çok anlamsız, çok çirkin şeyler resmî görüş olarak benimseniyor. Çok anlamsız, çok çirkin derken, duygu-

sal davrandığım, yapılanları abarttığım düşünülebilir. Ancak değil. Tersine, olabildiğince basit ve masum sözcüklerle, yeni politikayı anlatmaya çalışıyorum. Çeşitli örnekler vererek, basit deneylerime dayanan bu denemeyi uzatmak istemiyorum. Fakat sadece bir örnek vermek istiyorum; Yıl 1930'dur. Ağrı Dağı ve eteklerinde yeni bir Kürt ayaklanması vardır. Devlet, ayaklanmayı bastırmak için herşeyi yapmaktadır. Devletin en üst kademelerinde görev yapan ve Cumhuriyet'in Kürt politikasının mimarlarından olan gazeteci, yazar Esat Mahmut Karakurt bölgededir. Ayaklanma bölgesindeki izlenimlerini 1 Eylül 1930'da Akşam gazetesine yazar. Şimdi, çok kısa olarak Esat Mahmut'un Kürtlere ilişkin görüşlerine kulak verelim:

"Bunlara aşağı yukarı vahşi denilebilir. Hayatlarında hiçbir şeyin farkına varmamışlardır. Bütün bildikleri sema ve kayadır. Bir ayı yavrusu nasıl yaşarsa o da öyle yaşar. İşte Ağrı'dakiler bu nevidendir... Şimdi siz tasavvur edin; bir kurdun, bir ayının bile dolaşmaya cesaret edemediği bu yalçın kayaların üzerinde yırtıcı bir hayvan hayatı yaşayanlar ne derece vahşidirler. Hayatlarında acımanın manasını öğrenmemişlerdir. Hunhar, atılğan, vahşi ve yırtıcıdırılar... Çok alçaktırlar. Yakaladıkları takdirde sizi bir kurşunla öldürmezler. Gözünüzü oyarlar, burnunuzu keserler, tırnaklarınızı sökerler ve öyle öldürürler!.. Kadınları da kendileri gibi imiş!"

Makale, bu ton ve anlatımla uzayıp gitmekte. Bu makalede önemli olan yan, bakış açısı, mentalite ve ruh halidir. Bu ruh hali, deja vu duygusu vermiyor mu? *"Karanlığın Yüreği"*ndeki Kurtz'u, barbarları uygar hale getirmek için gönderilen idareci ve gazeteci Kurtz'u, tüm hayvanların yok edilmesi gerektiğini savunan Kurtz'u hatırlayalım. Kurtz'un mentalite ve ruh hali ile Esat Mahmut Karakurt'unkini karşılaştıralım. İkisinin düşünceleri arasında herhangi bir fark var mı? Esat Mahmut Karakurt'un bakış açısı Kurtz patentli değil mi?

Belki de söylemeye gerek yok, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu "burası-orası, uygar-vahşi, red ve inkâr" üzerine kurulu bakış

açısının dayanakları, ne yazık ki, sadece kaba zor, kuvvet ve şiddet olmuştur. Başka hiçbir şey değil. Sadece şiddet. Şiddetin verdiği kör güven ve cesaret. Sözü uzatmaya gerek yok, 5 Mayıs 1924 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan şu çok kısa cümle herşeyi çok iyi anlatmaktadır: “Türkün süngüsünün görüldüğü yerde Kürt sorunu yoktur...” Bu politikanın çok acı sonuçları ortada; yirmiden fazla Kürt ayaklanması, onbinlerce insanın ölümü, yüzlerce idam sehпасı, yüzlerce köy ve yerleşim biriminin yıkılması, kin ve nefretin kök salması, yüreklerin karmarması, karanlığın, korku ve vahşetin egemenliği, uçurumların derinleşmesi, müzmin bir huzursuzluk, devamlı bir teyakkuz, durmadan kanayan bir yara.

Sözünü ettiğim bu resmî bakış açısı, mentalite ve ruh haliyle Türkiye Cumhuriyeti bugünlere geldi. Şimdi buradan geriye dönüp bakalım ve kendi kendimize soralım; çok ulusal olduğu iddia edilen ama herşeyiyle kolonyalist patentli bu bakış açısı, mentalite ve ruh hali, çekilen bunca acıya rağmen, neyi çözdü? Kürt kimliği yokedildi mi? Kürtler türkleşti mi? Ülke olarak Kürdistan tarihten ve yeryüzünden silindi mi? Kürt dili, kültürü, edebiyatı ve sanatı asimile edilebildi mi? Beyinler ve vicdanlar bu politika konusunda ikna edildi mi? Türkiye Cumhuriyeti amaçlarına ulaştı mı? Bir tek devleti bile kendi politikası yönünde ikna edebildi mi? Bu politikasıyla uluslararası planda herhangi bir itibar ve saygı kazanabildi mi? Sorular durmadan çoğaltılabilir, ama yararı yok.

Şunu söylemeye çalışıyorum; şimdi artık ismini bile unuttuğum, benim sevgili savcımın temsil ettiği ve Kürt kimliğiyle, demokratik haklarını savunan herkese karşı şiddetle uygulanan Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî Kürt politikasının bildiğimiz biçimde belirlenmesi, Türkiye Cumhuriyeti’ne yapılmış en büyük kötülüktür. Türkiye’ye bundan daha büyük bir kötülük yapılamazdı. Ölü doğmuş bu politika, Türkiye’yi handikaplı, imeli hale getirmiştir. Hiçbir zaman uygarlaşamayacak, sivilleşmeyecek, refah toplumu olamayacak önyargılı, konspirativ, hu-

zursuz bir ülke haline getirmiştir. Zaman zaman başarılıymış gibi görünse de, Türkiye bu politika nedeniyle hep kaybetmiştir. Türkiye, ne demokrasiyi yerleştirebilmiştir, ne de sivilleşip, çoğulcu, uygar bir toplum oluşturabilmiştir. Kazanan ise şiddet, anti-demokratik karanlık güçler ve totaliter mentalite olmuştur.

Devamlı kendi kendime “ne Türkiye’ye ne de Kürtlere hiçbir yararı olmayan ve vicdan sahibi hiç kimsenin kabul edemeyeceği bu politikada niye ısrar edildi?” diye soruyorum. Çünkü Cumhuriyet’in ilk kuruluş yılında Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin Kürtlere yerel bir özerklik vermek yanlısı olduğunu, hattâ bunun için bir program yaptığını ve TBMM’sini Türk ve Kürtlerin ortak meclisi olarak gördüğünü biliyoruz. Niye bu plan ve programdan vazgeçilerek kapkaranlık bir politika tercih edildi? Niye aydınlığa değil de karanlığın yüreğine doğru bir yolculuk uygun görüldü? Ve yine kendi kendime sık sık soruyorum: “eğer Türkiye Kürtlere ilişkin ilk başlardaki planını uygulasaydı, Kürtlerin tüm demokratik, kültürel, idarî haklarını kabul ederek, onları kucaklasaydı, acaba bugünü Türkiye çok daha güçlü, saygın ve demokratik olmayacak mıydı? Kürtler de seyerek, isteyerek Türkiye’ye bağlanmayacaklar mıydı?”

Bundan birkaç yıl önce İspanya’nın Katalan bölgesi yerel hükümetinin davetlisi olarak birkaç Kürt yazarı arkadaşla birlikte Barselona’daydık. Barselona, o aydınlık şehir, büyük bir coşku içindeydi. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, sevgi, birlik ve beraberliğin şehri olmuştu. Franko rejiminin karanlık, paslı zincirlerinden kurtulmuş, İspanya’nın en güzel, en nazlı, en uygar şehirlerinden biri haline gelmişti. Barselona bir kültür, edebiyat, sanat, felsefe, ekonomi ve en önemlisi de diyalog merkezi haline gelmişti. Antoni Gaudi’nin görkemli yapıları hoşgörü ve toleransın ışıklarıyla ışıldamıştı. Katalanya Yönetimi başkanı sayın Jordi Pujol büyük bir incelik göstererek, bir öğleden sonra, Gaudi’nin muhteşem *Sagrada Familia* kilisesine komşu, ünlü başkanlık sarayında bizi kabul ederek, sarayı bize gezdirdi. 1200

yıllarının başında inşaa edilen Saray, neredeyse tüm Katalan tarihini kalbi durumunda. Sarayda, ünlü Katalan ressamı Torres Garcia'nın ismiyle özel bir salon da var. Bu salonda Franco rejimi döneminde yasaklanmış tablolar, sanat eserleri bulunmakta. Karanlık yürekler tarafından idare edilen o karanlık rejim döneminde dilleri bile yasaklanan Katalanlar, bu salon aracılığıyla, o karanlık rejimin kurbanlarını saygıyla anıyorlardı... O salonda, biz Kürtleri çok iyi anladığını belirterek konuşmasına başlayan sayın Jordi Pujol kısaca şunları söylemişti: *"Kral Juan Carlos'a çok şey borçluyuz. Franco'nun ölümünden sonra atılan çok olumlu adımlar, yapılan reformlar ve ulusal sorunları çözmek ve halkların ulusal haklarını kendilerine vermek için kabul edilen yeni yasalarla, tüm İspanya hem çok rahatladı hem de çok güçlendi. Şimdi her konuda özgürüz ve her konuda İspanya ile birlikteyiz. Franco döneminde İspanya ile pamuk ipliğine bağlı ilişkilerimiz şimdi çok güçlü. Yeni idarî sistemle ilgili yasalar tartışılırken, eski rejimin yandaşları, zor ve şiddet yanlıları, bu yasalar İspanya'yı bölecek diyorlardı. Tersî oldu, İspanya'nın birliği, beraberliği gelişti, güçlendi."*

İspanya Kralı Juan Carlos da duvardaki tablosundan gülümseyerek konuşmayı dinliyordu. O salonda, o konuşmayı dinlerken hep Türkiye'yi ve Türkiye'deki Kürt halkını düşündüm. Niçin Türkiye yeni bir İspanya olmasın? Niçin Türklerin, Kürtlerin, diğer etnik grupların, kardeşçe, özgürce, eşitçe yaşadıkları uygar ve demokratik bir ülke olmasın? dedim.

Türkiye'nin yeni bir İspanya olmaması için hiçbir mantikî neden yoktur. Türkiye'de artık herkes izlenen resmî politikanın bir çıkmaz olduğunu, anlatılması, anlaşılması olanaksız bir yanlışlık olduğunu biliyor. Herkes Türkiye'nin tabularla yönetildiğini ve bu tabuların Türkiye'yi kör, sağır ve dilsiz hale getirdiğini, Türkiye'nin gelişip demokratikleşmesi önünde çok ciddi engeller oluşturduğunu biliyor. Bunu, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı da biliyor, sokaktaki sade vatandaş da. O halde niçin daha fazla acı çekilmeden, daha fazla karanlıklara

gömülmeden aydınlığa giden yola girilmesin? Niçin çok hızlı biçimde değişen dünya ve Türkiye’de, tutucu davranarak, dün de yanlış olan bir politikada ısrar edilsin?

Türkiye’de Kürt sorunu politik olarak nasıl çözülür? Kişi olarak bunu bilmiyorum. Ancak Kürtçe yazan ve Kürt insanının ruh halini bilmeye, anlamaya çalışan biri olarak, rahatlıkla şunu söyleyebilirim; yüreği yaralı, ruhu rencide edilmiş Kürt insanı, çok açık, çok basit biçimde şu sorunun cevabını bilmek istiyor: Kürtlerin Türkiye’de Kürt olarak, kendi kimlikleri, dilleri, kültürleri, sanat ve müzikleri, gelenek ve görenekleriyle yaşam hakları var mıdır? Yoksa hâlâ, herşeye rağmen, Türk olmak zorunda mıdır? Günümüz Türkiye’si bu soruya olumlu cevap vermiyor. Çünkü biliyoruz, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar herşey Kürtlerin reddi ve asimile edilmesi için organize edilmiştir. Toplumsal, siyasal, hukukî, kültürel ve kişisel yaşam öyle düzenlenmiştir ki Kürt olmak, Kürt kimliğinin gerektirdiği gibi yaşamak, pratikte suç haline gelmiştir, bir zabıta vakaası olmuştur.

Ancak Türkiye Cumhuriyeti, bence, kendi yararı için de olsa, devlet politikası olarak Kürtlerin yukardaki sorusuna olumlu cevap vermelidir, “evet, artık Kürtlerin Türkiye’de demokratik, kültürel haklarına sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir Kürt olarak yaşamak hakkı vardır” demelidir. Bu karar verilmelidir. Ve bu kararın uygulanabilmesi için gerekli tüm politik, sosyal, kültürel ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemelerle Kürt olmak, kendi haklarına sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir Kürt olarak yaşamak, güvence altına alınmalıdır. Elbette sözkonusu bu gelişmeler bugünden yarına gerçekleşmez. Yetmiş yıldır durmadan yok kabul edilen ve yokolması için herşey yapılan bir realitenin yasa ve reformlarla ülkenin canlı ve güçlü bir parçası haline getirmek kolay değildir. Ama sanıldığı ya da kimi kesimlerce iddia edildiği gibi çok zor ve kastroföf sonuçlar doğuracak bir olay da değildir. Hep birlikte, Türkü ve Kürdüyle el ele, devletin ve toplumun tüm karar organlarının katılımıyla bu gerçekleştirilebilir.

Bu adımların atılması ne Türkiye'nin güçsüzlüğü ve zayıflığının göstergesidir ne de taviz ve geri adımdır. Tersine bu adımlar, Türkiye'nin gücünü, demokratik erdemlerini ve uygar tutumunu gösterecektir, bunun bir kanıtı olacaktır. Bu adımlar Türkiye'ye, sandığımızdan da fazla itibar sağlayacaktır. Devlet yöneticilerinin bugün, büyük bunalımlar içinde olan ve durmadan gerileyen bir Türkiye'de, bir ajitasyon olarak kullandıkları "büyük Türkiye"yi yaratacaktır.

Türkiye tek kültürlü değil, çokkültürlü bir ülkedir. Dün böyleydi, bugün de böyledir. Türkiye, Sultan Abdülhamid'in sözünü ettiği mozaigi devralmıştır. Resmî söylemin aksine, Türkiye'nin realitesi budur. Çokkültürlü bir ülkede "tek ulus, tek kültür" düşüncesinin resmî düşünce haline gelmesi ve bunda ısrar edilmesi, herşeyden önce ülkeyi çok zayıflatır, dinamizmini keser, sağırlar diyalogunun hâkim olduğu bir çöl haline getirir, vatandaşları huzursuz, sıkıntılı, durmadan terleyen savcı-sanık haline getirir. Kùltürler arası ilişkiyi keser, kùltürleri birbirinden ve dünyadan izole eder, onları fakirleştirir, basitleştirir, önyargılar yaratır, kùltürler arasına nifak tohumları eker, çelişkiler çıkarır, kuşkular yaratır, gerilimi durmadan arttırarak insanları birbirinden alabildiğine uzaklaştırır. Kùltür, bir yaşam biçimidir, bir yaşam için gerekli olan herşeydir. Tek bir ulusal kùltür yaratacağım diye, kùltürü, kùltürleri eritmek, insanı, insanları, insanlığı eritmektir. Türkiye bunun acısını fazlasıyla çekmedi mi? Dünyanın durmadan küçüldüğü, kùltürlerin eşitliği temelinde birliğe doğru gittiği, tüm uygar ve modern dünyanın kùltürel diyalog peşinde olduğu, kùltürleri koruyup kolladığı, çokkültürlü olmayı bir zenginlik, erdem ve güç olarak gördüğü günümüzde, Türkiye de artık kendi gerçeğine dönerek Kürtlere kendi kùltürleriyle yaşama fırsatı vermeli ve Kürt kùltürüyle tanışmalıdır, Kürt vatandaşlarıyla barışmalıdır.

Belki de çok anlamsız görülebilecek şu soruyu Türkiyelilere ve özellikle Türkiye'yi yönetenlere sormak gerekli; Türkiye, Türkiye'deki insanlar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, gü-

lünç resmî tezlerin dışında, Kürt dili, kültürü, edebiyatı, ulusal değerleri, sanatı ve müziğiyle ilgili ne biliyor? Neredeyse hiçbir şey. Bugün Türkiye'deki Kürt imajı, sadece bir avuç kara bıyık, kara bir çarşaf, sadece "lê, lê" ve "lo, lo"sı Kürtçe olan ne olduğu belirsiz çirkin bir müzik, yavan filmlerde görülen bir salak ve kızgın bir tüfeğe indirgenmiştir. Kürt olduğum için demiyorum ama bu büyük bir haksızlıktır. Kürt toplumu gelişme olanakları bulamamıştır. Ancak Kürtlerin ülkesi, tarihi olarak, bir kültürler ve medeniyetler durağıdır. Kürtler Türkiye'yi de çok zenginleştirebilecek zengin bir mirasa sahiptirler. Burada bu mirasın öğelerine ilişkin geniş bir panorama çizmek olanaksız. Fakat müsaadenizle, şu kadarını söyleyeyim; Kürtlerin çok eski ve zengin bir dilleri, 11. yüzyıldan bugüne gelen bir yazılı edebiyatları, Ortadoğu'nun en zenginlerinden sayılan bir sözlü edebiyat gelenekleri, renkli bir sanat yaşamları, heyecan verici ve derin bir müzikleri, öğretici bir tarihleri, duygu yüklü gelenek ve görenekleri vardır. Kürt klasik edebiyatı Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Hacî Qadirê Koyî gibi büyük şairler çıkarmıştır. Kürt düşünsel ve dinsel yaşamı Selahadînî Eyyûbî, Şeref Han, Mewlewî, Mewlana Halid gibi düşünürleri insanlığa armağan etmiştir. İlk Osmanlı yazılı tarihi olarak kabul edilen "*Heyşt Bihuşt*"ün İdrisê Bîdlîsî tarafından yazıldığını, Cizîra Botan Emirliği'nin merkezi olan Cizîre'nin Ortadoğu'nun önemli kültür merkezlerinden olduğunu, Şeref Han'ın torunu, Bitlîs miri Abdal Han'ın çok zengin bir kütüphaneye sahip olduğunu ve çeşitli konularda 76 kitap yazdığını unutmayalım. Kürtler bunların torunlarıdır ve bu köklü tarih ve kültürden gelmektedirler. Bugün de Kürtlerin ilginç, canlı ve tüm olanaksızlıklara rağmen üretken sayılabilecek modern bir kültürel, edebî, sanatsal yaşamı vardır. Ne yazık ki tüm bunlar Türkiye'de bilinmiyor ve bilinmesine de müsaade edilmiyor.

Kürtlerin Türkiye'ye kültürel olarak da sunacakları, verecekleri çok şey vardır. Kürtler Kürtçeyi, Kürtçenin o hüznü söz-cüklerini barış ve kardeşliğin, eşitlik ve birliğin aracı yapabilirler. Klasik ve modern edebiyatlarıyla Türkiye'deki insanı ahlâkî olarak daha onurlu, kültürel olarak daha zengin yapabilirler. Mü-

zik, sanat ve folklorlarıyla Türkiye insanının ruhunu, tıpkı Kürt halı ve kilimleri gibi, renkli ve coşkulu hale getirebilirler. Kürtlere artık bu fırsat verilmelidir. Okullarda anadil eğitiminden televizyona, üniversitelerde kürdoloji kürsülerinden enstitülere kadar ne gerekliyse Kürtlere verilmelidir. Herkes, tüm dünya bugün Türkiye’den bunu bekliyor. Ancak o zaman, bugün anlamsız bir sinizmden başka birşey olmayan “kardeşlik, birinci sınıf vatandaşlık” konseptleri anlamlı olur.

Barış içinde, tolerans ve diyalogun egemen olduğu bir atmosferde, Kürt sorununun uygar bir çözüme kavuşması, herkesin yararına. Hem Türk ve Kürtlerin hem de dünya ve insanlığın yararına. Şiddet, karanlık yüreklerin egemen olduğu kör bir kuyudur. Şiddetin olumlusu, iyisi yoktur. Her türlü şiddet, her renkteki şiddet, karanlığın yüreğine giden yolu döşer, insanları korkunun ve karanlığın tutsağı haline getirir. Şiddetin karşıtı ise kültürel diyalogdur. Şiddet ayırıcı, bölücü; kültürel diyalog birleştirici, bütünleştiricidir. Dünyada en tehlikeli ve hüznün verici ruh hali, çaresizlik ve acizliğin ruh halidir. Diyalog yerine, şiddetle çaresiz ve aciz hale getirilmiş insanın ruh hali hem çok trajik hem de çok tehlikelidir. Ankara’nın o sıcak yaz gününde benim içinde bulunduğum o ruh hali çok olumsuz, çok zararlı ve çok tehlikeliydi. İnsanları, etnik grupları ve halkları o hale getirmemek gerekli. Red ve inkâr, bir histeri ve paranoyadır. Red ve inkâr edilen de, fazlasıyla o histeri ve paranoyadan nasibini alarak, farklı bir uç oluşturur. Tüm dünyada, her zaman, Kurtz’un serüveninde de gördüğümüz gibi, hep böyle olmuştur. Bu nedenle, hakların garantisi ve kültürel diyalog zorunludur. Şiddet ve zora, histeri ve paranoyaya karşı alınabilecek en etkin önlem, her türlü hakkın garanti edilmesi ve kültürel diyalog yolunun sonuna kadar açılmasıdır. Bu, kendisiyle barışık bir toplum yaratmanın da önkoşuludur.

Denemeye bir yazardan söz ederek başladım ve yine bir yazardan söz ederek bitirmek istiyorum. Bir süre önce, İsveç Yazarlar Birliği olarak, kendi ülkesinin vicdanı ve dünyanın en iyi

yazarlarından birisi olmaya çalışan bir yazarı, Blaga Dimitrova'yı ağırladık. Blaga Dimitrova, Bulgaristan'ın en ünlü yazarı. Ve bugün aynı zamanda Bulgaristan Cumhurbaşkanı yardımcısı. Çok ağır sorumlulukları olan sorumlu bir aydın. Totaliter rejimin yıkılmasıyla geride kalan çok ağır sorunlarla meşgul Blaga Dimitrova ile edebiyat konuştuk ve şiirlerini Bulgarca, İsveççe dinledik. Akşam yemeğinde, merak ettiğim için, ilk fırsatta, kendisine totaliter rejim döneminde isimleri bile değiştirilen Bulgaristan'daki Türklerin durumunu sordum. İlginç ve öğretici cevabını şöyle özetleyebilirim: "Bulgaristan'daki Türklere yönelik baskılar, geçmiş rejimin bir ayıbıydı. Ama aynı zamanda hepimizin ayıbıydı. Bir insanın ismini değiştirmek, köyünün ismini değiştirmek, dilini ve kültürünü yoketmek, zorla gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırmaya çalışmak bir insanlık suçudur, büyük bir ayıptır. Şimdi bu ayıbı gidermeye çalışıyoruz..." Evet, sorumlu bir aydın ve devlet adamının Bulgaristan'daki Türklere ilişkin görüşleri bunlar. Ama Türkiye, Kürtlere karşı, 1923 yılından bu yana bu ayıbın içinde, bu ayıbı işliyor.

Tüm histerilerden annarak, "vatan, millet bölünüyor" paranoalarını ve "herkes Türk olmak zorundadır, Türkten başkasının söz hakkı yoktur" türünden Kurtzvari mentaliteyi bir yana bırakarak, Türkiye'nin önemli bir bölümünü ve orada yaşayan vatandaşları düşman ya da potansiyel düşman olarak görmekten vazgeçerek bu sözkonusu ağır ayıbı Türkiye'nin sırtından atmanın zamanı gelmedi mi?..

ÇOKKÜLTÜRLÜ TOPLUM

Sevgili Dostlar, (*)

Sadece bizim ve Türkiye'nin değil, bugün tüm dünyanın da en önemli, en yakıcı sorunu olan "Çokkültürlü, Çok Kimlikli Toplum Nasıl Olmalı" konusundaki kimi düşünce ve deneylerimi Türkçe aktaracağım. Bu güzel fırsatı, Türkiye'den gelen ve Kürtçe bilmeyen Türk dostlarıma borçluyum. Onlara teşekkür ederim. Çünkü onların sayesinde, severek en çok kullandığım üç dilden biri olan Türkçe ile, 18 yıldan bu yana, üçüncü konuşmamı yapacağım.

Konumuzla ilişkisi nedeniyle, Türkçe ile olan kader bağından, birazcık, sözedeyim. Anadilim Kürtçe. Ama ilk eğitim ve entelektüel dilim Türkçe. 7 yaşına kadar, neredeyse, hiç Türkçe bilmiyordum. Geniş aşiret evimizde konuşulan dil Kürtçe'ydi. Sayılamayacak kadar çok amca, teyze, hala, dayı ve yakın akrabalarım hep Kürtçe, Kürtçe'nin iki lehçesi Kurmanci ve Dimili, konuşuyordu. Dedem ve anneannemin anlattığı masal ve öyküler hâlâ kulaklarımda. Onlar hâlâ zaman zaman geceleri çalışma odamın penceresine gelerek bana göz kırpyorlar. Babamın işlemeli, uzun "bılûrû" ile çalarak söylediği "*Memê Alan*", "*Cembeliyê Hekkarê û Binevşa Narin*", "*Sıyabend û Xecê*" ve diğer destanlar, bugün de, kendimi iyi hissetmediğim zamanlar, gelip bana yardımcı oluyorlar. Onların sayesinde rahatlıyorum. "Çaktırmadan", sessizce, yazdığım edebî metinlere girip, metinlere kendi renk ve nefeslerini vermeye

(*) Bu yazı 24-29 Eylül 1994 tarihinde, Evangelische Akademie, Hülhelm/Ruhr'da düzenlenen "*Çokkimlikli, Çokkültürlü Bir Toplum Nasıl Olmalı?*" isimli konferansa sunulan tebliğin notlarından oluşmuştur.

alışıyorlar. Kısacası o masum ve çocuksu dünyam, Kürtçe'nin o kendine özgü nakışlarıyla rld.

Sanırım ben de o sıcak, renkli nakışları seviyordum.

Çünkü 7 yaşında ilkokula başlayarak, yeni bir dil ile tanıştığımda ve bu yeni dilin, yani Türkçe'nin kendine özgü renkleri ve havası üstüme üstüme gelmeye başladığında, o çocukluk dünyamı kıskançça korumaya çalıştım. Okulu sevedimeğimi ve kaçtığımı hatırlıyorum. Zavallı dedem ve annem okulun önemine ve benim okuyarak ne kadar büyük bir adam olacağıma ilişkin çok dil döktüler. Okulun nemi ve büyük adamlığa ilişkin söylenenler değil ama sanırım dedemin o güzel rengarenk şekerleri ve beni her yaz yaylaya götüreceğine ilişkin verdiği sözlerle annemin benim için diktirdiği yeni elbiseler beni kandırdı.

İkna oldum ve tekrar okula gittim. Ve Türkçe ile artık tüm hayatım boyunca sürecek serüvenim başladı. Benim için anlatılması zaten zor bu serüvenin tüm aşamalarını burada uzun uzun anlatacak değilim. Sonuçta şu oldu; anadilim olan Kürtçe, eğitim dili olmadığı için, geriledi, artık o sıcak nakışlarıyla dünyamı yeterince ısıtamaz oldu ve Türkçe benim kültür, yazı ve entelektüel dilim haline geldi. Ve neredeyse tek okuma dilim oldu. Çünkü Türkiye'de yayınlanan Kürtçe kitap sayısı, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'lere kadar, bir elin parmakları kadar azdı. Artık Türkçe düşünen, Türkçe kendisini ifade eden birisi haline geldim.

Eğitim, okuma ve yazma aracılığıyla yeni bir dil kazanmıştım ama anadilimi neredeyse kaybetme pahasına. Çocukluğumu, ocukluğumun o renkli ve beni devamlı heyecanlandıran dünyasını neredeyse kaybetme pahasına. Her Kürt çocuğu gibi, ben de devamlı bunun ezikliğini yaşadım. Eziklik belki de tam uygun bir tanım değil. Belki de hüzün daha uygun bir tanım. Evet, bu gelişme ve değişmenin hüznünü de-

vamlı yaşadım. Ve beni dilimden, çocukluğumdan, çocukluğumun o renkli dünyasından uzaklaştıran herşeye karşı da devamlı ihtiyatlı oldum. Onlardan uzak durmaya çalıştım ve hiçbir zaman onlara güvenemedim.

İlk fırsatta da anadilime dönmek için çaba sarf ettim. Bu nedenle Türkçe ile ilişkim hep inişli-çıkışlı oldu, hep farklı duygular içinde oldum. Hep demeyeyim ama çoğu zaman Türkçe'ye karşı önyargılı oldum. Utanarak bunu farkettim.

Ne zaman bunları aşabildim ve ne zaman Türkçe'yi, bugün, burada yaptığım gibi, severek, isteyerek konuşmaya ve kullanmaya başladım? Yeniden anadilimle çok güçlü bağlar kurduktan, Kürtçe ile romanlar ve edebî metinler yazmaya başladıktan sonra. Anadilimle barışmam, onunla harmonik bir ilişki kurmam, Türkçe ile de ilişkilerimi düzeltmeme yaradı. Kuraldır; kendi anadilini iyi bilen birisi diğer dillerle de rahatça ilişki kurar. Kuraldır; kendi anadiliyle barışık olan birisi diğer dillerle de barışık olur, onları sever. Türkçe ile ilişkilerim şimdi çok sıcak. O artık ne bir tehdit unsuru, ne de beni benden çalan bir araç. O sevgili dillerimden biri.

Peki ben ne zaman ve nasıl kendi anadilimle sözünü ettiğim ilişkiyi yeniden kurdum? Belki size garip gelecek ama yurtdışında. Evet, yurtdışında, İsveç'te. Ne yazık ki Türkiye'de bu olanaklarım hiç olmadı. Benden önceki kuşakların da hiç olmadı. Onlardan önceki kuşakların da hiç olmadı. Eğer 1977'de İsveç'e gelip yerleşmeseydim, büyük olasılıkla sözünü ettiğim ve beni ahlâkî olarak son derece rahatlatan, mutlu eden gelişme de olmayacaktı. İsveç'te bu olanaklara kavuştum ve ülkemden, anadilimden, Türkçe'den binlerce kilometre uzak olmama rağmen anadilimle ve ardından da Türkçe ile sıcak bir ilişki kura bildim.

Çünkü İsveç'teki sosyal ve kültürel yaşam “çok kimlikli, çok-kültürlü” bir modele göre işliyor. İsveç'teki ilk yıllarımda durumu anlamakta güçlük çektim; Kürt çocukları için kreşler ve anaokulları vardı, eğitimciler Kürtçe ve İsveççe bilen iki dilli öğretmenlerdi. Kürtçe dergi ve gazeteler çıkıyordu ve bunlar Kültür Bakanlığı'ndan devamlı yardım alıyordu. Kürtlerin çeşitli dernekleri vardı ve bunlar Göçmenler Bakanlığı'ndan yardım alıyordu. Kürtçe yerel radyo istasyonları vardı ve bunlar destekleniyordu. Kürt çocukları okullarında, haftanın belli saatlerinde, anadil eğitimi alıyorlardı. Yüksek Öğretmen Okulu'nda Kürtçe öğretmen yetiştirmek için bir bölüm vardı ve tüm ülkede 200'den fazla eğitimci, öğretmen vardı. Kürt aydınları, yazarları, kültür adamları kendilerini rahatlıkla ifade edebiliyorlardı. Kütüphaneler Kürtçe kitaplar alıp raflarına yerleştiriyordu. Eğitim Bakanlığı Kürt çocuklarının eğitimi için Kürtçe okuma kitapları hazırlıyordu. Belediyelerde Kürtçe bilen asistanlar, danışmanlar, tercümanlar vardı. Devlet Kürt göçmenlerine ulaştırmak istediği enformasyonları iki dil, İsveççe-Kürtçe, ile hazırlanmış broşürlerle, rahatlıkla, ulaştırıyordu. Kürtlerin kendi dilleri, kültürleri ve kimlikleriyle ilgili tüm talepleri anlayışla karşılanıyordu ve olabildiğince yerine getirilmeye çalışılıyordu... İlk bu durumu anlamakta gerçekten güçlük çektim. Niçin İsveç Kürtlere karşı böyle anlayışlı ve cömert davranıyordu? Acaba kendi çıkarları için Kürt sorununu kullanmak mı istiyordu? Yoksa çok iyi bir “müteffik” miydi? Türkiye'den alışkın olduğum mentalite ve jargonla böyle düşünüyordum. Daha sonra, toplumla daha yakın ilişkiler kurmaya başladıktan ve özellikle Göçmenler Bakanlığı ile Kültür Bakanlığı'na bağlı çeşitli kültürel görevlerde bulunduktan sonra, sanırım, durumu iyi kavradım; İsveç ne Kürt sorununu kendi çıkarları için kullanmak istiyordu, ne Kürtlere karşı çok özel bir sempatisi vardı ne de Kürtlerin çok iyi bir “müteffikiydi.” “Çokkimlikli, çokkültürlü toplumu” kendi resmî politikası olarak kabul ettiği için tüm bunları yapıyordu. Ve sadece Kürtler için değil, Türkler de dahil, diğer tüm etnik gruplar için yapıyordu.

Türkiye'den gelen arkadaşların gözlerindeki soru işaretlerini görür gibi oluyorum. “Ama niçin” diye sormakta haklılar, “za-

ten çok küçük olan bu etnik grupları bir güzel asimile etmek varken niçin İsveç bu aptallığı yapıyor?..” Nedeni şu; İsveç, ciddi çatışma ve çelişkilerin yaşanmadığı, sarsıcı kavga, gürültü ve toplumsal patlamaların olmadığı, toplumun dinamik gelişmesini engelleyen kültürel, etnik gerilimlerin sözkonusu olmadığı bir refah toplumu yaratmak için bu sözkonusu “aptallığı” yapıyor. Ve grupları baskı altına almak, kimlik ve kültürel haklarını ellerinden almak ve geleneklerimizden bildiğimiz, alışkın olduğumuz metodlarla onları asimile etmek yerine, onlara devamlı “hak ve görevlerini” hatırlatan, onları toplumsal olarak katılımcı hale getiren, onları devlete bağlayan bir “demokratik” politika izliyor. İsveç, çokkültürlü, çokdilli ve milliyetli toplumu bir zenginlik, topluma dinamizm kazandıran bir dinamo olarak görüyor. Çeşitli dil, kültür, din ve milliyetlerin barış ve eşitlik içinde iç içe yaşamalarını güzel, mutlu ve refah dolu bir geleceğin garantisi olduğuna inanıyor.

Sosyal Demokratların eseri olan ama tüm toplum tarafından da kabul edilen İsveç’in bugün etnik gruplara ilişkin izlediği politika bu. Ancak İsveç de, biz Türkiyelilerin çok yakından bildiği politikaları izledikten ve onların yanlışlığını, kendi deneyleriyle, öğrendikten sonra bugünkü politikaya vardı. İsterseniz, sıkıcı olmamak ve tarihler, rakamlar ve istatistiklere takılmamak kaydıyla, kısaca, bu gelişmeye de bakalım. Bugün dünyayı kasıp kavuran şovenizm, etnik temizleme ve şiddetle yoketme politikalarına karşı barışçı alternatiflerden birisi olabilecek İsveç modelinin arka planını biraz yakından görebilmek için de bu kısa bakış yararlı olabilir.

Bu modelin gelişimine ilişkin, herşeyden önce, şunu söylemek gerekli; İsveç, tam da Türkiye’nin yüzde yüz aksine, homojen bir toplumdan, heterojen bir topluma gitmeyi tercih etmiş bir ülkedir. Dünyada Japonya ve Norveç’ten sonra etnik ve kültürel olarak en fazla homojen olan toplum İsveç’tir. Sadece İsveç’in kuzeyinde etnik olarak farklı küçük bir Lapon azınlık vardır. Onun ötesinde toplum çok uzun bir süre homojen

kalmıştır. Ve daha sonraları (1960'lardan sonra) gelen göçmen gruplarının kültürel dinamizmi bu homojenliği değiştirmeye yetmemiştir. Ama devlet ve toplum, sözünü edeceğim gelişmelerle, heterojen toplumun daha dinamik, daha zengin ve daha erdemli olacağında karar kalmıştır.

İsveç'in bu konudaki geçmiş uygulamaları çok yüz kızartıcıdır. 1800 ve 1900'ların ortalarına kadar izlenen politika tipik bir koloniyal politikaydı; ezmek, sömürmek, asimile etmek, yasaklamak, hor görmek ve diğer kültürlerin haklarını vermemek. Ve toplum olarak diğer dil, din ve kültürlere karşı devamlı kapalı olmak, ihtiyatlı olmak. Belki inanmayacaksınız ama 1930'ların başında toplum o kadar homojendi ki ülkedeki tüm yabancıların sayısı 1047 idi. O dönemde gelenlere kuşkuyla bakılıyor, gelenler kabul edilmiyor, binbir güçlüklerle gelenler de hiçbir haktan yararlanamıyordu. Nazi Almanya'sından anlatılamaz zorluklarla kaçmış Alman yazar ve aydınlarının İsveç'teki trajedisi hâlâ İsveç'in yakın tarihinde kara bir lekedir. Sözelimi Almanya'da kitapları faşistler tarafından yakılan Kurt Tcholksy, İsveç'te, kimse-lerin uğramadığı unutulmuş bir köyde, büyük çaresizlikler içinde kalarak intihar etti. Bugün İsveç Pen-Klubü, her yıl, sürgünde yaşayan bir yazara, Tcholksy'nin anısına dünyanın en itibarlı ödülllerinden biri olan "Tcholksy Ödülü'nü" veriyor. Bundan iki yıl önce, benim de içinde bulunduğum yazarlardan, aydınlardan oluşmuş bir delegasyon o uzaklardaki unutulmuş köye giderek, "Tcholksy'i yaşatmak" için güzel şeyler yaptı. Ama Tcholksy ve arkadaşlarına reva görülen uygulama hâlâ kara bir lekedir. Sadece bu kadar da değil, İkinci Dünya Savaşı sonrası Kızıl Ordu'nun Baltık ülkelerini işgal etmesi üzerine, o ülkelere kaçan tüm Baltık entelijansiyasına karşı reva görülen uygulama da çok iğrençti; onların çoğu, tekrar gemilere bindirilerek geri gönderildi. Ve geri gönderilenlerin de çoğu, bir daha dönmek üzere, direkt, Sibirya'ya, ölüm kamplarına gönderildi. Baltık ülkelerinin neredeyse tüm entelijansiyasının yok edilmesinde Stalin'in totaliter rejimi kadar İsveç de suçludur.

İsveç'in kendisinden çok farklı kültürlerle tanışması 1960'lı yıllarda oldu. O dönem İsveç, yoğun bir işgücü sıkıntısı çekmeye başladı. Oportünist politikalarla İkinci Dünya Savaşı'nın kasırgalarını başından savmış İsveç'te artık hasat zamanıydı; ciddî bir ekonomik büyüme yaşıyordu, toplumsal ve ekonomik olarak bir reorganizasyona ihtiyaç vardı. İsveç'in kendi olanakları buna elvermiyordu. İşgücüne ihtiyaç vardı. Herşey birden oldu; homojen yapısına çok önem veren toplum, birden çok farklı kültürlerden gelmiş gruplarla iç içe yaşamaya başladı. Türkiyeliler (Türkler, İç Anadolu Kürtleri ve Asuriler/Süryaniler), Yunanlılar, Yugoslavyalılar bu gelen grupların en büyükleri ve en farklı olanlarıydı. Hepimiz biliyoruz, insanlar bir yerden bir yere göçederken, gelenek ve görenekleriyle, dil ve kültürleriyle, toplumsal değer yargılarıyla göç ediyorlar. Ve köklerinden kopmuş insanlar köklerine ilişkin hemen herşeyi bağnazca korumaya çalışıyorlar.

İsveç bu kadar çok ve farklı kültür, dil, gelenek ve değer yargısıyla ne yapacak, nasıl bir politikayla onların entegre olmasını sağlayacaktı? Toplumsal düzeni koruyarak, iş dünyasındaki verimliliği de artırarak nasıl bir uyum sağlayabilecekti? Bu tür sorularla yoğun biçimde uğraşan, cebelleşen İsveç'in imdadına 1968 olayları yetişti. 68 olayları; hepimizi hâlâ çok heyecanlandıran o görkemli çıkış. En büyük, en güzel idealleri bayrak yapmış masum ve naiv hareket. Kirden, pastan, sahtekârlıklardan, ideolojilerin deli gömleklerinden uzak temiz haykırış... 68 hareketinin dünyadaki yankılarını ve sonuçlarını biliyoruz. Düşünce olarak çok sarsıcı ve başarılı olmasına rağmen, 68 hareketi iktidar basamaklarını tırmanamadı. Ancak İsveç hariç. İsveç'te, Sosyal Demokratların yeni ve karizmatik lideri Olof Palme'nin de olağanüstü çabalarıyla "68 ruhu" iktidarın tozlu ve nemli koridorlarını temizledi. Birçok temel politikanın yanında, azınlıklar ve göçmenler politikası da gözden geçirilerek, yeni bir politikada karar kılındı. Birkaç yıllık bir araştırma ve çalışmadan sonra "Göçmenler ve Azınlıklar" isimli yeni politika 1975 yılında İsveç Parlamentosu tarafından kabul edildi. Tüm dünya için bu konuda çok önemli olan bu belge,

konuyla ilgili politikayı köklü ve radikal biçimde değiştirdi. Zamanınızı almamak için bu belgenin tümü üzerinde durmaya-
cağım. Ancak izninizle, belgenin özünü ve ruhunu anlatan kısa
bir alıntı yapacağım: “Göçmen ve azınlıklar politikası, göçmen-
ler ve İsveçliler arasında tam bir eşitliğin yaratılmasına yönelik
olmalıdır. Göçmenlere ve azınlıklara istedikleri oran ve biçimde
kendi dil, kültür ve kimliklerini koruyup, kollama ya da İsveç
kültürel kimliğine doğru kayma konusunda seçme fırsatı veril-
melidir. Ayrıca sözkonusu politika, İsveçliler ve azınlıkların top-
lumsal ortak katılımcılığını hedef almalı ve göçmenlerle azınlık
gruplarını özellikle kendilerini ilgilendiren konularda söz ve
yetki sahibi haline getirmelidir... Azınlıklara (dil, din, etnik)
kendi kültürel ve toplumsal yaşamlarını sürdürüp, güçlendir-
mek için olanaklar sunulmalı ve azınlıklar teşvik edilmelidir...”

Bu politika ile İsveç, eşitlik, seçim özgürlüğü ve toplumsal
katılımcılığı esas alan çok kültürlü toplumu hedeflediğini/
amaçladığını resmen ilân etti. Ve o günden bu yana da, bu politi-
kayı genel olarak başarılı biçimde uyguluyor. Elbette kimi za-
manlar, kimi konularla ilgili sorunlar çıkıyor, tıkanıklıklar ya-
şanıyor, eleştiriler oluyor ama politika sonuç olarak başarılı. Çün-
kü toplumda etnik çatışmalar, kavgalar ve patlamalar yaşanmıyor.
Etnik gruplar hem kendi kimliklerini ve kültürel özelliklerini ko-
ruyorlar hem de önemli sorunlar yaratmadan topluma entegre
oluyorlar. Ve İsveç de, oluşturduğu kanallar ve mekanizmalarla
farklı dil, kültür, din, kimlik ve deneyleri toplumsal ve kültürel
yaşamın bir parçası haline getirerek daha zengin, dinamik ve
renkli bir toplum haline geliyor.

İsveç’in ne kadar kasvetli bir yer olduğunu bilmem anlatma-
ma gerek var mı? İsveç’in bitmez, tükenmez bir kışı var. Hava-
lar genellikle soğuk ve kapalıdır. Toplumsal yaşam alabildiğine
bireysel ve rasyoneldir. İnsanlar, Akdeniz ve Ortadoğu’da oldu-
đu gibi dışa dönük değil, içe dönük olarak yaşamaktadırlar. En-
düstri toplumlarına özgü hızlı yaşamdaki gerilim, stres ve
yalnızlık bu toplumun günlük hastalıklarıdır. Dünyada en fazla

intihar olayı İsveç'te olur. Ama tüm bunların yanında İsveç'in insanı rahatlatan ve ferahlatan alabildiğine demokratik bir işleyişi de vardır. Göçmen ve azınlıklar politikası bunlardan sadece biridir. Daha doğrusu izlenen diğer demokratik politikaların bir sonucudur.

İsterseniz, konumuz açısından, çok kısaca bu demokratik politikaların önemlilerine de bakalım.

I- İsveç sivil ve demokratik bir toplumdur. Kişinin hak ve özgürlükleri, ama tüm hak ve özgürlükleri herşeyin esasıdır ve bunlar yasalarla teminat altına alınmıştır. Devlet kişinin hizmetindedir, birey için vardır.

II- Toplumun işleyişinde ulusal aidiyet (*nationality*) değil, vatandaşlık (*citizenship*) esastır. Her türlü kimlik, din, dil ve kültür haklarına sahip bireyler, her yerde eşit birer vatandaş (*citizen-citoyen*) olarak muamele görürler. Kimin kendisini nasıl hissettiği ve nasıl değerlendirdiği devletin değil bireyin işidir.

III- İsveç toplumu, toplumsal uyum, uzlaşma ve konsensus üzerine inşa edilmiştir. Tüm temel toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik sorunlarda toplumun ortak uyumu esastır. Bu durum, devlet ya da devletin kimi kuruluşları tarafından dikte edilerek değil, toplumu çeşitli biçimlerde temsil eden toplumsal halk örgütlerinin, kendi görüş ve önerileriyle, ortak kararlara katılmasıyla sağlanmaktadır.

IV- Toplumun işleyişinde katılımcılık esastır. Her birey kendi oranında, bir biçimiyle, alınan kararlara, yapılan uygulamalara katılmaktadır. Tüm toplumu ve toplumsal kategorileri kapsayan kitle örgütleri kararların alınması ve uygulanmasında son derece etkindir.

V- Toplum, açık bir toplumdur ve alttan gelen kitlesel bir kontrol vardır. Ülkenin güvenliğini ilgilendiren birinci dereceden kararların dışında alınan tüm kararlar herkese açıktır. Herkes istediği gibi bu kararları temin edebilir, kararlarla ilgili görüş sunabilir, onlara itiraz edebilir ve kendisini ilgilendiriyorsa bir üst kuruluşa, gerekçeleriyle, şikâyet edebilir. Yargı yolu herkes için, her zaman açıktır.

VI- Toplum, bir enformasyon ve iletişim toplumdur. Düşünce ve ifade özgürlüğü sonsuzdur, çocukları ve haklarını korumak dışında hiçbir sansür yoktur. Herkes istediği biçim ve metodlarla kendisini ifade etmekte özgürdür. Kararların alınmasından önce tartışmak ve karara taraf olan yanların görüşlerini çeşitli biçimlerde söylemesine olanak tanımak, tarafların görüşlerini bilmek çok önemlidir.

İşte bunlar da kasvetli İsveç'in sözünü ettiğim "azınlıklar politikasını" oluşturan, onu yaratan toplumsal esaslarından bir bölümü... Kötü bir reklamcı durumuna düşmemek için bu kısa başlıklar halinde sunduğum esasları burada kesmek ve yeniden kendimize, kendi ilkelik ve çirkinliklerimize dönerek konuyu bitirmek istiyorum.

Evet, elbette Türkiye İsveç değil ve Türkiye'deki Kürt sorunu da İsveç'teki göçmen ve azınlıkların sorunu gibi değil. Elbette Kürtler herhangi bir göçmen ya da azınlık grubu da değil. İki ülkenin çok farklı jeopolitik, sosyal, kültürel ve siyasal özelliklerinin olduğu da doğru. Ama İsveç'teki modeli oluşturan konseptler neden Türkiye ve Türkiye'deki Kürt sorununun çözümü için de önemli olmasın? Sanırım ulusal sorun ve etnik çatışmaları çözebilmek için varolan alternatiflerin sayısı fazla değil; ya baskı, şiddet ve terörü esas alan konseptlerin oluşturduğu bir politika ya da demokrasi, eşitlik, vatandaşlık hakkı ve bireysel özgürlükleri esas alan konseptlerin oluşturduğu bir politika. Birinci alternatifin artık çözümsüz olduğunu herkesten fazla biz Türkiyeliler biliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti, bana göre büyük bir yanlışlık yaparak, çok kültürlü ve heterojen bir toplumsal yapıya sahip olduğu halde yasalarını nasyonaliteyi ve homojenliği esas alan bir öngörü, amaç üzerine inşa etti. Lozan Antlaşması gereği, Hristiyan azınlıklara kültürel ve dinî hakların verildiği doğrudur. Ama başta Kürtler olmak üzere Müslüman halk/azınlık ve kültürlere hiçbir hak verilmedi. (Ne kimlik ve dil hakları ne de kültür ve farklı özelliklerle yaşayabilme hakları.) Ve tüm bunları her ne pahasına olursa olsun asimile etmek, türkleştirmek öngörüldü. Devletin

yüzlerce resmî raporunda bu çok açıkça ifade edilmiş durumdadır. Ancak tüm uğraşlara rağmen devlet başarılı olamadı. Uyguladığı politika ile ne Kürtleri asimile edebildi ne de onları devletin yanına çekebildi. Her Kürt çocuğunun başından geçen çocukluk deneyimini biraz da bu nedenle anlattım. Bu deneyleri yaşamış, bu ruh hali içinde olan insanların kendilerini “eşit ve özgür birinci sınıf vatandaş” olarak görmeleri mümkün mü? Kişiliği, kimliği, kültür ve tarihi bu kadar rencide edilmiş, ilkokullarda kendi diliyle okuması bile engellenmiş, radyo ve televizyondan kendi şarkılarını dinlemesine bile izin verilmemiş insanlar resmî söylemlere nasıl inansınlar? Başından sakat, daha doğrusu ölü olarak doğmuş bu politikanın ne kadar geçersiz olduğunu, ne kadar acı ve ızdıraba mal olduğunu, Türkiye’yi de ne kadar geriletliğini hepimiz biliyoruz.

Burada Kürt sorununun dünü ve bugünüyle ilgili birşey söylemeye gerek yok. Hepiniz benden daha iyi biliyorsunuz. Ama bana göre, Türkiye’nin bir türlü demokratikleşememesinin, bir türlü refah toplumunu oluşturamamasının, bir türlü hangi dünyaya (demokratik ya da totaliter) ait olduğunu belirleyememesinin en önemli nedeni, varolan ve durmadan kanayan, herkese de anlatılması olanaksız oranda acı ve zarar veren Kürt sorunudur. Herkesin ve Türkiye’nin rahat edebilmesi için bu sorunun mutlaka çözülmesi gerekmektedir.

Nasıl? Sözünü ettiğim alternatiflerden birincisinin yanlışlığı tüm çıplaklığıyla, defalarca, ispatlandığına, anlaşıldığına göre, neden ikinci alternatif denenmesin? Neden demokrasi, eşitlik, vatandaşlık hakkı ve bireysel özgürlükler esas alınarak soruna yaklaşılsın? Neden Türkiye kendi çokkültürlü renkli gerçekliğine, heterojen mozaikine dönmesin, kendisiyle, kendi vatandaşlarıyla barışsın?

Burada değerli siyaset bilimcisi, hukukçu, anayasa ve yasalar uzmanı, Kürt sorununda uzmanlaşmış gazeteci, çokkültürlü

toplum konusunda bilgi ve deney sahibi yazar ve ulusal ve etnik sorunlar uzmanı arkadaşlar var. Bu arkadaşlara, gerçekten merak ettiğim ve öğrenmek istediğim bir sorum var. Soru belki de aptalca ama yine de sormak istiyorum. Hatırlayacaksınız, biraz önce, İsveç Parlamentosu'nun 1975 yılında, azınlıklara ilişkin olarak kabul ettiği yasanın küçük bir bölümünü okudum. O alıntıyı şimdi Türkiye'ye uyarlayarak şu hale getirelim; "Türkiye'nin Kürtler ve azınlıklar politikası, Kürtler, azınlıklar ve Türkler arasında tam bir eşitliğin yaratılmasına yönelik olmalıdır. Kürtlere ve azınlıklara istedikleri oran ve biçimde kendi dil, kültür ve kimliklerini koruyup, kollama ya da Türk kültürel kimliğine doğru kayma konusunda seçme fırsatı verilmelidir. Ayrıca sözkonusu politika, Türkler ve Kürtlerle azınlıkların toplumsal ortak katılımcılığını hedef almalı ve Kürtlerle azınlık gruplarını özellikle kendilerini ilgilendiren konularda söz ve yetki sahibi haline getirmelidir... Kürtlere ve diğer dil, din ve etnik azınlıklara kendi kültürel ve toplumsal yaşamlarını sürdürüp, güçlendirmek için olanaklar sunulmalı ve bunlar teşvik edilmelidir..."

Şimdi soruma geliyorum; Türkiye Büyük Millet Meclisi böyle ya da buna benzer bir yasa çıkarıp, Türkiye'nin realitelerine uygun bir politikada karar kılsa acaba bunun kime ne zararı olur? Lütfen söyleyin bana, bunun kime, neye zararı olur?

Söyleyin, başta Türkiye olmak üzere bunun herkese yararı olmaz mı?

Saygılarımla...

KAN KANLA YIKANMAZ*

Sevgili Dostlar,

Antolojiya Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatı Antolojisi)'nin yayınlanmasına ilişkin düzenlenen bu küçük geceye hoş geldiniz.

Uzun konuşmayacağım. Ama izin verirseniz edebiyatın öne mi ve yeni yayınlanan bu Antoloji ile ilgili bir-iki şey söyleyeceğim.

Tüm zamanların en büyük yazarı Homeros, *"Odysseia"*'da, savaşlardan çok çekmiş, kavgalardan yorgun ve kırgın çıkmış ölümsüz kahramanı Odysseus'u şöyle konuşturur:

"Az şey mi barış içinde yaşaması bütün halkın evlerde şölen yapıp ozan dinlemesi..."

Evet, halkın barış içinde yaşaması ve ozanları dinleyerek şölen yapması. Edebiyatın hiçbir zaman değişmeyen aslî görevi tam da budur işte; insanlara kendi yaşadıklarına çok benzeyen durum ve vakaları anlatarak onların kendisiyle, çevresiyle, diğer insanlarla barışık olmasını, barış içinde yaşamasını sağlamak.

Düşmanlıkların, etnik çatışmaların, bağnaz önyargıların, diğer kültürlerle karşı kin ve nefretin durmadan arttığı günümüz dünyasında edebiyatın bu aslî görevi çok daha önemli, çok daha yakıcı hale gelmiştir.

Sadece şiddet ve yıkıcı bağnazlığın egemen hale geldiği Türkiye'de de durum aynıdır. İsmi konulmamış bir iç savaşın ya-

* *Antolojiya Edebiyata Kurdî*'nin yayınlanmasına ilişkin olarak İstanbul-Ortaköy'de düzenlenen gecede yapılan konuşma.

şandığı, tüm Türkiye'yi yiyip bitirmekte olduğunu, şiddete tap-
pan bir kesimin dışında akli başında herkes görüyor ve söylü-
yor. Bin yıldan fazla bir zamandır birlikte yaşayan Türkler ve
Kürtler, bu haksızlıklar, çatışma, kin ve nefret yüzünden birbi-
rinden uzaklaşıyor. Ve en kötüsü, devamlı kanla beslenen düş-
manca önyargılar serpilip büyüyor.

Ancak edebiyat durmadan kirlenen vicdan ve yürekleri te-
mizleyebilir, insan ve kültür sevgisini verebilir. Ben buna
inanıyorum. Kürtlerin sevdiğim bir atasözleri var; “*xwîn bi
xwîné nayê şuştin*” (Kan kanla yıkanmaz.) Kan, ancak adalet
duygusu, insanî ve vicdanî yaklaşımla yıkanabilir, temizlenebilir.
Adalet anlayışının, insanî ve vicdanî duyguların kaynağı da ede-
biyattır. Edebiyat, insanların birbirlerini daha iyi anlamalarının
yolu, kültürlerin birlikteliğinin vazgeçilmez köprüsüdür.

Tüm dünya edebiyatı kadar Kürt edebiyatı için de bu böyle-
dir. Türkiye’de sadece şiddet ve ölüme indirgenen Kürt soru-
nunun bir insanî boyutu, bir kültürel, edebî boyutu olduğunu
görmek zorundayız. Kürtlerin çok eski bir dile ve Mezopotam-
ya’daki diğer halklar gibi köklü bir kültüre sahip olduklarını bil-
meliyiz. Ve herşeye rağmen, Kürtlerin dinamik ve ilginç bir
edebiyatları olduğunu bilmeli ve bu edebiyatı öğrenmeliyiz.
Eğer bunlar bilinir ve öğrenilirse hem Kürt insanı daha rahat
anlaşılabilecektir hem de Kürt sorunu daha rahat çözülebilecektir.
Buna eminim.

Bugün Türkiye’de yayınlanan *Antolojiya Edebiyata Kurdî*,
bu sözkonusu edebiyatın geniş bir panoramasını çizmektedir.
Antoloji, Kürtlerin yaşadığı tüm parça ve bölgelerden 100’den
fazla şair ve yazarı kapsamaktadır. 1900’den günümüze kadar
gelen edebî gelişmeyi göstermektedir. Kürtçenin tüm lehçe-
leriyle yazılmış orijinal edebî metinleri içermektedir.

Antoloji’nin özellikle Türkiye’de yayınlanmasını çok istiyor-
dum. Çünkü Kürtçe bin yıllardan bu yana bu topraklarda, Me-
zopotamya’da konuşuluyor. Çünkü Kürt halkının en büyük bö-
lümü, yaklaşık 15 milyonu, bu topraklarda yaşıyor. Bu nedenle
Antoloji, Türkiyeli Kürtlerin kullandığı Latin alfabesiyle
hazırlandı ve İranlı, Iraklı ve eski Sovyetler Birliği’ndeki Kürtle-
rin kullandığı Arap ve Kiril alfabeleriyle yazılmış metinler tran-
sikribe edildi. Ve Antolojinin önüne de okuyucuya temel bilgi-

leri vermek için Kürt edebiyatı tarihine ilişkin geniş bir metin konuldu.

Yıllarımızı alan bu çalışmanın redaktörlüğünü ben yaptım. Ancak bu bin sayfalık yapıt tümüyle geniş bir ekip çalışmasının ürünüdür. En az benim kadar Antolojide yer alan yazarların ve severek ekip çalışmasına katılan, imzalarıyla Antolojiyi daha kaliteli hale getiren yirmiye yakın işinin uzmanı arkadaşın da katkıları vardır. Burada tümüne teşekkür ediyorum.

Türkiye’de öteden beri Kürt dili ve edebiyatıyla ilgili çok çirkin ve ilkel şeyler söyleniyor. Yoktur deniliyor, Farsça, Arapça, Türkçe kırmasıdır deniliyor. Bu yapıt, bu tür iddiaların ne kadar yalan ve çirkin olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz Antolojinin hazırlanış ve yayınlanış nedeni bu tür iddialar değildir. Esas neden, Homeros’un bundan binlerce yıl önce söylediği sözlerdir; vicdanın sesi olan ozan ve yazarların yürek sesini dinlemek, böyle gizli kalmış, gizli bir yaşama mahkûm edilmiş dinamik ve ilginç bir edebî zenginliği sunabilmek ve eğer olanaklıysa adil bir barışa katkıda bulunabilmek.

Umarım, Kürtçe ve Türkçesi iyi arkadaşlar günün birinde bu Antolojiyi Türkçeye de çevirirler ve Türk okuyucusuna da bu ilginç yazarları ve edebî metinlerini sunarlar.

Kürt dili hâlâ eğitim dili olarak Türkiye’de yasak. Hâlâ radyo ve televizyon dili olarak yasak. Bu bir insanlık suçudur. Büyük bir insanlık ayıbıdır.

Eğer bu edebî Antolojinin yayınlanması, bir nebze de olsa, şiddetin ötesinde, insanlara güzel duygular verirse, olumlu ve zenginleştirici bir diyalog için yardımcı olursa ve sözünü ettiğim ayıbın ortadan kalkması için katkıda bulunursa, kendimi çok mutlu hissedeceğim.

Sağolun.

ÖTEKİLER..^(*)

I

1995'in yazı, benim için, aydınlık, ışıık dolu bir yaz oldu. Çok güzel yazarlar, çok güzel kitaplar okudum. Kimini ilk kez, kimi- ni de yeniden; Homeros, Ksenophon, Memê Alan, Faulkner, Canetti, Seferis, Perse ve Kemal. "Edebiyat ve Çokkültürlülü- ğü" konu alan bugünkü konuşmamı, bana çok mutlu anlar ya- şatan bu yazarlar ve kitaplarıyla örmek istiyorum.

Tüm zamanların en büyük yazarı, en büyük anlatıcısı Ho- meros'tan başlayalım. İnsanoğlu, yazılı edebiyata bu büyük an- latıcının "*İlyada*" ve "*Odyseia*" yapıtlarıyla kavuştu. Bu büyük yapıtların ortaya çıkmasından bu yana neredeyse üç bin yıl geç- ti. Ama biz onları hâlâ çok severek, çok heyecanlanarak okuyo- ruz. İthake kralının askerî güçleriyle Troyalılar arasında, bu top- raklarda, Çanakkale Boğazındaki Troya şehrinde gerçekleşen uzun ve müthiş savaşı anlatan "*İlyada*" ve İthakelerin soylu kralı Odysseus'un çileli sürgün yaşamını ve evine, ülkesine geri dönüşünü anlatan "*Odyseia*", bu görkemli destanlar, niçin bizi bu kadar heyecanlandırıyor? Niçin bunlar devamlı okunuyor, devamlı bize yol gösteriyor? Bu yaz Homeros'u okurken hep bunları düşündüm.

İlyada'nın başlangıcını hatırlayalım; "Söyle, tanrıça, Peleu- soğlu Akhilleus'un öfkesini söyle / Acı üstüne acıyı Akhalara o

* İstanbul Kitap Fuar'ında, 9 Kasım 1995'te "*Edebiyat ve Çok- kültürlülük*" temalı konferansın metni.

kahreden öfke getirdi / ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin, gövdelerini yem yaptı kurda kuşa..."

"*Ilyada*"nın tersine, sadece bir bireyi ve akıllalmaz serüvenlerini anlatan "*Odyseia*"nın başlangıcı ise şöyle;

"*Anlat bana, tanrıça, binbir düzenli yaman adamı, / kutsal Troya'yı yerle bir etmişti hani, / sonra sürünmüş durmuştu oradan oraya, / ne çok yerler görmüş, ne çok insan tanımıştı / ne çok acı çekmişti denizlerde yüreği...*"

Her büyük yapının girişi görkemlidir; okuyucuyu alıp götürecek ilginç ve gizemli bir öyküler dünyasının nakışlı kapısıdır. Bu girişlerle Homeros, tüm tarih boyunca, tüm dünyayı, tüm okuyucularını alıp, anlatıcının o renkli dünyasına götürür. Elbette burada "*Ilyada*" ve "*Odyseia*"daki o müthiş gerilimli, renkli dünyayı anlatacak değilim. Ama konumuz açısından, kafama takılan (yukarıda belirttiğim) soruların cevabını vermeye çalışayım. Bana göre soruların iki cevabı var. İlki basit bir cevap; Homeros'u her zaman güncel kılan, onun insanı ve insanlığı anlatmasıdır. İkinci cevap ise çok daha zor; Homeros insan ve insanlığı ilgilendiren herşeyi anlatıyor. Peki, insan ve insanlığı ilgilendiren şeyler ne? Homeros'un yapıtlarına bağlı kalarak kısaca şunları söyleyeyim; doğum (insanın, tabiatın, canlıların), gelenekler ve birey, bireyin içinde doğup büyüdüğü ev ve çevre, sosyal ilişkiler, bireyin dalgalı, çokyanlı iç dünyası, arzu ve merak, öğrenmek ve bilmek tutkusu, başarılı ve üstün olmak güdüsü, çatışma ve çelişki, rekabet, haset, kıskançlık, kötülük, iğrençlik, felâket, korku, nefret, kin, iyilik ve güzellik, iyilik ve güzelliğe duyulan sevgi, sevgi ve şiddet, hasret ve hüznün ve sonuçta ölüm. Doğum ve ölüm: Yani bir karanlıktan çıkıp yeniden başka bir karanlığa dönmek. Ama bu arada da ışıkla, aydınlıkla yaşamak, bunu arzulamak ve bunu yaşayabilmek... Homeros'un öykülerini sarmalayan ana öğeler, kısaca, bunlar. Bunları her gün, her zaman, biz de kendi küçük güncel yaşamımızda duymuyor muyuz, yaşamıyor muyuz?

Evet, Homeros, yitmiş zamanların giysileriyle beni, seni, bizi, sizi anlatıyor. Bu nedenle de onu merakla okuyoruz. Burada merakı, insan ve insanlığı hiçbir zaman terketmeyen merakı ve merakın yarattığı heyecan ve korkuyu özellikle belirtmekte yarar var. Çünkü Homeros anlatılarının ana sütunlarından, ana motiflerinden biri de merak ve merakın sonuçlarıdır. Ve Homeros'a inanılmaz bir evrensellik ve ölümsüzlük kazandıran bu öge bizi çok yakından ilgilendiriyor. Homeros, anlatılarını, büyük olasılıkla, lonca söyledi. Ancak anlatılar muazzam bir diller, kültürler, halklar ve uygarlıklar denizinde seyrediyor. İç içe geçen ama durmadan da birbirleriyle çatışan tüm bunlar anlatıları müthiş oranda, çokyanlı, çokrenkli hale getiriyor. Bu nedenle insanlığın ilk büyük edebî yapıtının sahibi Homeros, aynı zamanda ilk çokkültürlü yapıtların da sahibidir. Homeros'un kahramanı Odysseus'un sıcak bir evi, yaşamının merkezi olan bir İthake ülkesi var. Ancak tüm Akdeniz, tüm Ege ve oradaki diller, kültürler ve halklar da onun çileli, hasretle dolu yaşamının merkezleri durumundadır.

II

Biraz da yine bu topraklara ait, Homeros'un öyküleri kadar güzel olan başka bir destandan sözedeyim; Kürtlerin ünlü destanı "*Memê Alan*." Ne yazık ki Kürtlerin dışında fazla bilinmeyen bu destanda da insan ve insanlığı ilgilendiren tüm öğeler var. Bu destan da yine görkemli bir başlangıçla öykü dünyasının kapılarını açıyor;

"Bajarê Mixribê bajarekî mezin û pir giran e / Li ser heft çiyane / Li ser sê sed û şêst û şeş deriyan e / Her derîkî li ser sê sed û şêst û şeş wîlayetan e / Her wîlayetek li ser sê sed û şêst û şeş midiriyetan e." (Mağrib -kuzey- ülkesi büyük ve görkemli / Yedi dağın üstünde / Üç yüz altmış altı kapısı var / Her kapısı üç yüz altmış altı vilayete açılıyor / her vilayete üç yüz altmış altı bölge bağlı...)

Memê Alan, Mağrib şehri sultanê Elî Begê'nin oğludur. Arap kökenli Kureyşelerin yeğeni ve Kürtlerin sultanıdır. Memê Alan, on beş yaşında mirliğı babasından devralarak yaldızlı sultan kürsüsüne oturuyor. Ancak tahta geçmesiyle tüm kaderini değiştiren birşey oluyor. Mağrib ülkesinden, atla, bir yıl altı ay uzakta olan Cizîra Botan Emirliğı sultanı Mir Ezdîn'in dünyalar güzeli bir kızı vardır; Zîn, Zîna Zêdan. Apaydınlık bir gece Periler Padişahının üç kızı, Tavbanû (Güneş Banu), Heyvbanû (Ay Banu) ve Stêrbanû (Yıldız Banu) gizlice Zîn'in yatak odasına girerek, onu yatağıyla birlikte alıyorlar ve Kuzey ülkesine, Memê Alan'ın renkli yatak odasına götürüyorlar. Periler, yaşamları birbirine mahkûm bu iki genç yabancıyı orada tanıştırıyorlar. İki yabancıнын ilk karşılaşmasını biliyoruz; korku, kuşku, merak, heyecan, arzu. Tüm bunların yaşanmasından sonra iki genç uzun bir sohbete dalıyorlar ve o gece yaşadıklarının bir düş olmadığını kanıtlamak için de yüzüklerini değiştiriyorlar. Zîn'in yüzüğünün arkâ yüzünde "Cizîra Botan mirinin kızı Zîna Zêdan" yazılıdır. Mem'inkinde ise sadece "Memê Alan." Gençler sabaha doğru uykuya dalıyorlar. Ve peri kızları yine gelip Zîn'i alıyor ve ülkesine, sıcak, şefkat dolu evine, güzel yatak odasına götürüyorlar. İki genciñ sabah uyandıklarındaki büyük heyecan ve hayal kırıklığını tahmin etmek güç değil. Her iki genç de tek başlarına, kendi odalarındadır. Sanki o gece hiç yaşanmamış! Tüm o olup bitenler bir düş müydü? Cinlerin, perilerin kötü bir şakası mıydı? Hayır, değil. Çünkü yüzükler değiştirilmiş, Mem'in parmağındaki yüzük Zîn'indir. Zîn'in parmağındaki de Mem'in. Peki kimdi o yabancı? Tanınması, bilinmesi, uğruna ölünmesi gereken o yabancı kimdi?

Mem ile Zîn'in, sonu büyük bir keder, hüznü ve trajediyle biten, aşk öyküsü burada bu sorularla başlıyor. Tüm karşı koymalara, engellemelere rağmen Mem deniz sularından çıkarılmış ünlü atı Bozê Rewan'ı hazırlatıyor, yanına fazlasıyla altın alıp, bir daha geri dönmek üzere uzun yolculuğuna başlıyor. Cizîra Botan'a doğru. Yabancı sevgilisini bulmak, onu tanımak ve onunla birleşmek, bütünleşmek için. Mem, ülkesini terket-

menin hazırlıklarını yaparken, tüm hazırlıkların eksiksiz olmasını emrediyor ve çevresine şöyle diyor; “*welatê xerîbiyê çetîne...*” (yabancı ülkeler zordur).

III

Yabancı, yabancı yerler, diyarlar, insanlar, çevreler, ülkeler, diller, kültürler, -yani bilinmeyen- tüm tarih boyunca edebiyatın en önemli teması ve ana ögesi olmuştur. Bireyin vazgeçilmez, terkedilmez merakı hep yeni ve bilinmeyene doğru kaymıştır. İnsanı anlatan, insanlığı sorgulayan edebiyatın da, bence, en temel görevi, hep aynı olmuştur; çoğu zaman bilmediğimiz, bize yabancı olan bireyin iç dünyasına, trajedi ve sevinçlerine, toplumsal ve kültürel ilişkilerine daha derin, daha kapsamlı bir yaklaşım. Yeni, renkli, canlı ufuklar. Daha geniş, daha etkin, bize ait olmayana, bilmediğimizi göstererek, onu anlatarak, bir ayna gibi onu bize tutarak daha yoğun bir sorgulama. Edebiyat yüzümüze tutulmuş bir aynadır; renkliliklere, farklara rağmen ay-nada gördüğümüz esasında bizim aksimizdir.

Bir çalışma için bu yaz Ksenophon’un kitabı “Anabasis”in birkaç bölümünü de yine okudum. İ.Ö. 400 yıllarında yaşamış bu ünlü Yunanlı düşünür, yazar ve askerî dehanın kitabı, Yunan ordusunun Anadolu ve Mezopotamya’daki serüvenlerini anlatıyor. Yeni okuduğum bölümler, bu çok uzun, çok kanlı ve çok zor geçen yolculukta Yunan ordusunun Asur, Amediya, Karduk ve Armenia ülkelerinden geçişini anlatıyor. Tümüyle yabancı, bilinmez yörelerde, yabancı dil ve kültür ortamlarında, düşmanlarla çevrili diyarlarda geçen bu yolculukta Yunan ordusu hep savaşarak yolunu açıyor. Çekilen bunca acı, savaş, yıkım ve yangından sonra Yunanlıların bir tek isteği vardır; evlerine, yerlerine, yurtlarına dönmek. Bugünkü Kürtlerin ataları olan Kardukların ülkesindeki geçiş yedi gün sürüyor.

“Karduk ülkesini aştıkları yedi gün boyunca tek bir gün bile savaşız geçmez ve başlarına gelen felâketler, Kral ile Tissaphernes’in yüzünden gelenlerin tümünden fazladır.”

Savaş ve mücadeleyle dolu yedi kanlı gün. Sonunda, esir alınan bir Karduklunun tercüman aracılığıyla yaptığı rehberlik sayesinde o dağlar ülkesinden zor bela çıkılıyor. Ancak orduyu daha büyük bir tehlike beklemektedir; Armenia ülkesi ve Armenler. Ksenophon'un o sahneyi anlatımı müthiştir. Dördüncü kitabın üçüncü bölümünün uzun başlığı aynen şöyledir:

“Armenia'yı, Karduk'ların ülkesinden ayıran Kentrites'in kıyısına varan Yunanlılar, peşlerinden kovalayan Karduk'larla karşı kıyıda bekleyen Armenler arasında kalıyorlar. Irmakta bir geçit yeri bulup Ksenophon, Armen süvarilerinin dikkatini başka yöne çekerken geçiyorlar. Ksenophon Karduklara saldırıyor. Irmağı aşmak için çarçabuk dönüyor.”

Bu sahnenin bir yerinde Ksenophon, ırmağın öteki yakasında Kardukların hareket etmeye başladığını görüyor ve şöyle diyor: “Karduklar artçıların.... pek azalmışa benzediğini görünce türkü halinde kimbilir neler söyleyerek hızlandılar...”

Evet, kimbilir neler söyleyerek... Tüm gezi boyunca Yunanlılar, geçtikleri yörelerin insanlarıyla tercümanlar aracılığıyla ya da onların hareket ve davranışlarına bakarak, bunlardan sonuçlar çıkararak, anlaşılmaya, ilişki kurmaya çalışıyorlar. O dönemin Anadolu'su ve Mezopotamya'sının mükemmel bir panoramasını çizen bu güzel yapıtın en ilginç yanı ise şu; Ksenophon tüm bu dilleri, kültürleri, ülke ve diyarları bir tek sözcükle ifade ediyor; barbar. Ksenophon ve Yunanlılar için tüm o insanlar, kim ve ne olurlarsa olsunlar, sadece barbardırlar. Yunanca barbaros, Latince barbarus olarak söylenen sözcükle anlatılmak istenen ise şudur; yabancı, ben ve bize ait olmayan, öteki, Latince ve Yunanca'yı bilmeyen, doğru dürüst konuşamayan insan. Bu anlayışa göre, tüm dünyanın merkezi Yunan ve Latin kökenli uygarlıktır. Bu uygarlığın dışında kalanlar ise barbardır. Yani uygar olmayandır, potansiyel düşmandır. Böylelikle Ksenophon sadece bu müthiş yapıtını insanlığa armağan etmedi, aynı zamanda Ksenophonizmi de armağan etti; kendisi ile öteki

arasına sınır koyan, kendini merkez kabul eden, ötekinden kuşku duyan, onu aşağılayan Ksenophonizm.

Çok sonraları, rönesans ve aydınlanma dönemlerinde, bilgi ve düşüncenin çok önemli hale geldiği zamanlarda, çok şey gibi barbar mefhumunun içeriği de değişti. Artık hor gören, kendini merkez kabul eden, başka kültürlere ve kimliklere kapalı yaşayan insan ve toplumlar barbar olarak adlandırılmaya başlandılar.

Çünkü bilgi, bilmek, tanımak, kültürel olarak zenginleşmek artık çok önemli hale geldi. Ve kapalılık, kendini beğenmişlik bir eksiklik, yanlışlık olarak değerlendirildi. Kendisini, kendisine ait olanı başkasıyla karşılaştırmak olanağından yoksun bir insan ya da toplum nasıl uygar olabilir? Jean-Jacques Rousseau'nun çalışmalarının bir bölümü bu sorunun çevresinde dolanır.

Görüldüğü gibi edebiyat da başından bugüne kadar öteki ile çok yakından ilgili olmuştur. Bir yere ait olmak ama aynı zamanda ötekini de bilmek, ona varabilmek, onun yarattığı heyecan ve korkuyu duyabilmek, onu istemek ve arzulamak hep edebiyatın ana teması olmuştur. Ve çok rahatlıkla şunu söyleyebilirim; ötekini tanımak, bilmek, ilişki kurmak ya da ötekiyle yaşanan çatışma ve çelişkileri anlayabilmek ve gerilimleri azaltabilmek konusunda edebiyat diğer tüm bilim dallarından daha fazla bir rol üstlenmiş ve görev görmüştür. Çünkü edebiyat, özellikleri gereği, hem çok yereldir hem de çok evrenseldir. Kaliteli edebiyat, her zaman, bir coğrafyayı sınırların ötesine, bilinmeyen ve pratik olarak varılması çok zor olan yerlere taşımıştır. Yerel bir coğrafyayla evrenin ilişkisini kurmuştur. Bu nedenle edebiyat sınırlar ötesidir, sınırlar üstüdür.

Rejimler, ideolojik ve siyasal sistemler ve çeşitli davaların bağnaz savunucuları hep insan ve insanlığı sınırlandırmışlardır. Hep başkasını, ötekini bir tehdit unsuru olarak görmüş akıl al-

maz önyargılar, düşmanlıklar yaratmışlardır. Hep farklılıklarını öne çıkararak, ötekilerinden üstün olduklarını iddia ederek bağnazlığı ve tutuculuğu bir yaşam tarzı haline getirmişlerdir. Hep tekliği, tekyanlılığı savunmuşlardır. Hep siyasî, idarî, kültürel, dinsel ve etnik sınırlar koymuşlardır. Ve bu sınırları koruyabilmek için de bir yığın yasakla yaşamı daraltmış, çekilmez hale getirmişlerdir. Edebiyat ise bunun tam tersini yapmıştır; hep sınırlara karşı koymuştur, insan yaşamını genişletmiş, zenginleştirmiş, diller, kültürler arasında iletişimi sağlamış, önyargıların ortadan kalkması için aydınlık, renkli ufuklar açmıştır. Bireyi, toplumu, dünyayı tecrit edilmiş, yalnız bir varlık olarak değil, renkli, çokkültürlü bir mozaik olarak görmüştür. Çokluğu, çokyanlılığı hedeflemiştir. Ve durmadan yasakların üstüne gitmiştir. Tüm edebiyat tarihi bunun örnekleriyle doludur.

Sadece birinden sözedeyim; ABD'nin önyargıları, ırkçılığı ve zenci düşmanlığıyla ünlü Güney bölgelerinde doğmuş, büyümüş ve tüm yaşamı boyunca orada yaşamış ve kendisinden sonraki yazarları çok etkilemiş bir yazar. Evet, Faulkner. Faulkner'in "*Ağustos Işığı*" romanı, baba tarafından zenci kanı taşıdığı iddia edilen beyaz tenli, yetim ve dayakla büyütülmüş Joe Christmas'ın parçalanmış, bölünmüş kişiliğini konu alıyor. Çok keskin önyargıların ve ırkçılığın egemen olduğu bir toplumda, Christmas'ın tüm yaşamı bir kaçış, bir bölünmüşlük, bir kuşku ve tedirginlikle geçiyor. Romanın son bölümlerinde Christmas, metresi olan beyaz bir kadını öldürdüğü için cezaevindedir. Christmas'ı neredeyse hiç görmemiş anneannesi ve dedesi onu ziyarete geliyorlar. Dede son derece tutucu, hattâ ırkçıdır. Christmas'ın linç edilmesi için elinden gelen herşeyi yapıyor. Nine ise anne şefkatiyle doludur. Kaybettiği kızından geriye kalan bu bölünmüş yaratığa karşı yoğun bir anne sıcaklığı duyuyor. Peki Christmas ne duyuyor? Herşeyi, bir insanın duyabileceği herşeyi. Ve sonunda hapisanede kaçarken kahraman olmak isteyen bir ırkçı tarafından öldürülüyor.

İşte kaliteli edebiyatın yaptığı tam da budur; yoğun bir hümanizmayla insanın, bireyin bölünmüş, şaşkın, tedirgin, korkak, çılgın ruh halini irdelemek. İç dünyasının derinliklerine inerek, oradan bize seslenmek. Ve insanı, bireyi anlayabilmemize yardımcı olmak. Bu nedenle çoksesli, çokrenkli, çokkültürlü olan edebiyat, ötekinin, ötekilerin devamlı bulunduğu bir anayurttur. Aykırı ve farklı olanların, kuşku, tedirginlik ve korku içinde olanların, anlamak ve bilmek, ilişki ve iletişim kurmak isteyenlerin anayurdudur.

IV

Edebiyat dünyasındaki bu yolculuktan sonra yine bu topraklara gelelim. En büyük dinlerin doğduğu, en güzel uygarlıkların bir bölümünün boy attığı, sayılamayacak kadar çok dil, kültür ve halkın gelip geçtiği bu Anadolu ve Mezopotamya topraklarının günümüzdeki durumu nasıldır? İnsanı ağlatacak, çileden çıkaracak kadar kötü. Evet, çok kötü. Televizyonların durmadan pompaladığı sahte “vur patlasın, çal oynasın” havasının ötesinde, şöyle bir çevremize bakalım. Gördüğümüz nedir? Et kafalı askerî diktatörler, askerî diktatörlere taş çıkartan sivil ırkçılar ve bağınazlar, dinî bağınazlığı bayrak edinmiş mollalar, dini ve kitabı sadece para olan, durmadan yüzümüze gülümseyerek yalan söyleyen politikacılar, bizi kurtarmak iddiasında olup, saf ideallerimizi ve duygularımızı sömürerek, bizi bağınaz bir savunucu, kör bir propagandist haline getirmek isteyen eğitimler... Ve yasaklar, bitip tükenmez yasaklar. Ve kan, kin, nefret, önyargı, göç, gözyaşı. Ve son karanlık; ölüm.

Birbirinden oldukça farklı olan tüm bunların amacı aynı; fanatizmle ruhumuzu ve beynimizi esir almak, bizi tekdüze, tekyanlı hale getirmek, bize söyleneni yaptırmak, ötekine karşı kuşku, kin ve nefret duymamızı sağlamak. Yani bizi mutlak itaate zorlayarak, karanlık ve kokmuş bir kapalı nefret gölünde boğmak. Bunu kabul etmediğimizde, onların buyurdukları gibi dü-

şünmediğimizde, hareket etmediğimizde de bize sunulan alternatif·tektir; çeşitli biçimlerde, en ilkel metodlarla, bizi cezalandırmak, dilimizi kesmek, kalemimizi kırmak... Niye bu hale geldik? Odysseus'un geniş karınlı gemilerinin demirlediği bu mavi sahiller, Memê Alan'ın beyaz yeleli atı Bozê Rewan'ın sırtında bir kartal gibi uçtuğu bu karlı dağlar, Ksenophon'un doyasıya şarap içtiği, ekmek yediği bu yeşil ovalar, yaylalar, nehir kıyıları nasıl bu kadar acımasız ve hoşgörüsüz hale geldi? Nasıl fanatizmin egemen olduğu bir korkular ve kuşkuşklar toprağı haline geldi? Bu bereketli topraklar nasıl bu kadar çorak hale geldi? Ege'nin hüzünlü şairi Seferis'in dizeleriyle, niçin zaman, savaşılar, yıkımlar ve sürgünlerle, çığıırından çıkmış bir zaman haline geldi?

Bu kapsamlı sorunun politik yanlarını yeterince bilmiyorum. Kültürel yanıyla ilgili kısaca şunu söylemek mümkün; tekleşme arzusu, güdüsü, hedefi ve çılgınlığı. Tek dil, tek din, tek kültür, tek toplum, tek lider, tek düşünce, tek siyaset... hep varsa yoksa tek olmak istendi. Her ne pahasına olursa olsun tek olmak, tekleşmek, çok uzun zamanlardan beri, bu toprakların trajik kaderi oldu. Tek olmak, tekleşmek boynumuza asılmış bir boyunduruk gibi bizi sürüklüyor. Bizi boğuyor, dilimizde, kişiliğimizde, ruhumuzda derin yaralar açıyor. .

Oysa bu topraklar bir dinler, diller, kültürler, kavimler beşiydi. Hâlâ da, büyük oranda, resmî nevrotik saplantıların ötesinde, durum böyle.

O halde? Ne yapmamız gerekli? Biz de tekleşmeyi kabul mü etmeliyiz? Öteden beri kimi kalemşörlerin ve zevatın yaptığı gibi biz de askerî diktatörlerimizin, baskıcı rejimlerimizin, bağınaz dincilerimizin, bizden mutlak itaat isteyen siyasal lider ve sistemlerimizin, anti-demokratik ve hoşgörüsüz şeflerimizin birer vakanûseri, methiye dizicisi mi olalım? Kralın çıplak olduğunu görmeyelim mi, söylemeyelim mi?

Elbette hayır, herşeye rağmen hayır. Çoğu zaman bizi yalnızlığa itse de, acı çekmemize ve felâketlere uğramamıza yol açsa da yapmamız gereken şudur; ötekini görmek, bilmek, tanımak, onun haklarını savunmak. Yani tüm dinlerin, dillerin, kültürlerin, kimliklerin serbestliğini istemek ve sağlamak, bunların diyalogunu, iletişimini, birbirlerini tanımalarını gerçekleştirmek. Çokkültürlü, serbest, sivil toplumu yaratabilmek. Gerçekleştirilmesi neredeyse olanaksız olan bu özlemin, bu düşün uygulanmasında edebiyat önemli bir rol oynayabilir. Dil ile gerçekleşen edebiyat, öteki dillerin taşıdığı sesleri, ruh hallerini, tarihleri ve insan kaderlerini bize iletebilir. Yeni kimliklere alışmamızı, onları sevmemizi ya da en azından bilmemizi sağlayabilir. Baştan sona önyargılarla dolu kuşkulu beynimizi ve yüreğimizi sakinleştirebilir. Çokkültürlü, çokdilli bir ortamda doğup büyümüş Cennetti'nin üç ciltlik anılarının ilk cildinin başlığı şudur: "Kurtarılmış dil". Çok eski tarihi dillerin öldüğü, öldürüldüğü bu topraklarda dili, dilleri, dillerin farklı havalarını, farklı üslupları, farklı söyleyiş biçimlerini kurtarmak gerekiyor. Onlarla yazarak, onları edebî olarak kullanarak, onların birbirleriyle iletişimini kurarak dilleri, dolayısıyla kimlikleri yokolan öğeler değil, gelişen ve zenginleşen öğeler haline getirmek gerekiyor. Dili, dilleri kurtarmak, farklılığı kurtarmak, bizi, bizleri kurtarmaktır.

Farklılığa en az özen ve hoşgörü gösteren ülkelerden biri de Türkiye'dir. Hepimiz kendi özel serüvenlerimizden de bunu biliyoruz. Sözelimi benim kişisel serüvenimin birkaç kısa cümleyle anlatılabilecek özeti şu; Kürtçe konuşulan bir evde doğdum. Yedi yaşına kadar, yani ilkokula başlayana kadar Türkçe bilmiyordum. Sonradan, tüm eğitim yaşamımın esas dili Türkçe oldu. Kendi anadilimle hiçbir eğitim görmedim. Çünkü müsaade edilmiyordu. On yedi yaşına kadar kendi anadilimle okuma ve yazmayı hiç bilmiyordum. Şimdi romanlarımı Kürtçe yazıyorum. Deneme ve makalelerimi de Kürtçe, Türkçe, İsveççe yazıyorum. Kürtçe yazmayı ve Kürtçe bir roman dili kurmayı çok zor koşullarda kendi özel çabalarımla öğrendim.

Türkiye’de değişik kültürel kimliklere, sözgelimi Arap, Rum, Ermeni, Yahudi, Asuri, Çerkes, Kürt kimliğine sahip çok fazla yazar var. Birkaç istisnayı saymazsak, çok farklı olan bu yazarların ortak özelliği resmî dil olan Türkçe ile yazmalarıdır. Çünkü kendi anadillerinin gelişmesine, bir edebiyat dili olarak yaşamasına ve güçlenmesine müsaade edilmedi. Kürtçe gibi kimi diller eğitim dili olarak tamamen yasaklandı. Rumca ve Ermenice de azınlık grupların son derece dar sınırlarına hapsedildi. Bu yazarların önünde Türkçe yazıp, kendini ifade etmekten başka bir yol kalmadı. Peki bu iyi mi oldu? Tekleşmeyi savunanlara göre elbette iyi oldu. Bana göre, hayır, çok kötü oldu. Keşke tüm bu yazarlar kendi anadilleriyle yazsaydılar ve yapıtları diğer dillere çevrilerek bize ulaşsaydı. Keşke Ahmet Arif ve Cemal Süreya’nın o yoğun şiirsel duyarlılığı Kürtçe, Murathan Mungan’ın Süryanca yazılsaydı, bir Türk yazarı olduğu halde sürekli Galata, Pera, Beyoğlu’nun o gizemli Bizans, Rum, Yahudi, Ermeni havasını anlatan Demir Özlü’nün motifleri Ermenice, Rumca, Safaradça yazılsaydı, Mario Levi ve Bilge Karasu’nun ilginç ve kasvetli ortamları kendi anadilleriyle ve Mıgırdıç Margosyan’ın “*Gavur Mahallesi*” de Ermenice yazılsaydı. Ve biz çeviriler aracılığıyla bunlara varsaydık. Eğer böyle olsaydı, ben eminim, Türkiye bugün bu sosyal ve kültürel kaosun, ahlâkî yıkımın ve kanlı çatışmanın içinde olmayacaktı.

V

Tüm bu bahar ve yaz ayları Yaşar Kemal’in son üçlemesi “*Kimsecik*”ı de okudum. Bu uzun epik roman, denilebilir ki, Kemal’in özyaşamı ve çocukluğu üzerine kurulmuş. Bildiğimiz gibi, Kemal’in anne ve babası Van Gölü civarlarından göçmüş Kürtler. Kendisi Çukurova’da, bir Türk köyünde doğmuş. Anadili Kürtçe. Ancak Türkçe de anadili. Evde Kürtçe, sosyal yaşamda Türkçe konuşuyor. Eğitim dili Türkçe olduğu için Türkçe entelektüel ve yazım dili oluyor. Ama kendi anadil duyarlılıklarını, etnik ve kültürel özelliklerini de Türkçeye taşıyor ve yeni, zengin, çok renkli bir roman dili kuruyor. “*Kimsecik*”te ailenin Kürt bölgelelerinden göçü, gelip Çukurova’ya yerleşmesi, Mustafa’nın (Y. Kemal’in) doğuşu, Mustafa’nın babası Kürt Sadık Ağa’nın evlatlığı

Salman tarafından öldürölüşü ve bundan sonraki korku deryası, Kemal'in bilinen o görkemli epik anlatımıyla tasvir ediliyor. Roman baştan sona Kürt, Türkmen, Ermeni, Çerkes, Arap ve öteki etnik, kültürel grupların motifleriyle doludur. Tüm bunlar romanda, ustaca, buluşuyor, birleşiyor ve renkli, zengin, derin, yoğun bir anlatım ortaya çıkartıyor. Böylelikle Kemal, Türkçe, başarılı bir çokkültürlü edebî yapıt yaratıyor.

Kemal'in bu edebî mozaigi, resmî "tek" olmak iddialarının aksine, esasında, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye çokkültürlüdür. Dün öyleydi, bugün de böyledir. Türkiye uzun zamandan beri, tek dil, tek kültür iddialarıyla, bir boşlukta yaşıyor. Bir parantezin içinde yaşıyor. Dünyanın da geldiği bugünkü koşullarda parantezde ısrar etmenin artık ne anlamı var, ne de olanağı. Türkiye'nin artık parantezi kapatıp, kendi gerçeği olan çokkültürlülüğe dönmesi gerekiyor. Bu, herkesi hem çok rahatlatacaktır hem de zenginleştirecektir.

Bugün burada yayınlanan üçüncü romanım "*Yitik Bir Aşkın Gölgesinde*", İstanbul ve Galata'da büyümüş, yaşamış, 1920'lerde de ülkesini terketmiş ve yaşamı boyunca sürgün diyarlarda, zamanında çokkültürlü bir merkez olan Antakya'da yaşamış ve Şam'da ölmüş bir Kürt aydınının hüznünlü aşkının öyküsüdür. Yani bir ötekinin öyküsüdür. Beğeniriz ya da beğenmeyiz ama romanda ötekinin yaşamı, bakış açısı, bölünmüş kişiliği ve duyguları vardır. Ve bizi alışkın olduğumuz ortamlardan, normlardan başka yerlere götürmektedir.

Evet, başka yerlere. Perse, ünlü "*Anabasis*" düzyazı şiirinde şöyle dememiş miydi? "*Ey arayıcılar, ey bulucular nedenlerini başka yerlere gitmenin...*"

Belki de sizi çok sıkkan bu uzun konuşmayı dinlediğiniz için çok sağolun, ey arayıcılar, ey bulucular nedenlerini başka yerlere gitmenin.

MUSA ANTER'E AĞIT

Sevgili Apê Musa, Kürt gençlerinin sevimli amcası, acılı tarihimizin genç delikanlısı, bilirsin, yüzyıllardır yoksul ve çileli gecelerimizi zenginleştiren, senin de çok sevdiğin ünlü *Memê Alan* destanımızda, dünya güzeli üç kız var. Ülkemizdeki hüznün ve kederi, biraz da olsa, sevince ve mutluluğa çevirmeye çalışan aydınlık üç kız; periler padişahının alımlı ve iyiliksever kızları; *Tavbanû* (Güneş Sultan), *Heyvbanû* (Ay Sultan) ve *Stêrbânû* (Yıldız Sultan). Bilirsin, insanın ve insanlığın uykuda olduğu bir gece vaktinde, Kürtlerin güzellik simgesi *Zîna Zeydan*'ı, uykuları delmeden, alıp, bulutların üstünden, Kürtlerin iyilik ve mertlik simgesi Memê Alan'ın sarayına götüren, unutulmaz bir aşkın ve ulusal bir eposun doğmasını sağlayan, ışık ve aydınlığın simgesi bu peri kızlarımızdır.

Dün gece seni gördüm; seni ve çok sevdiğin peri kızlarını. Birlikteydiniz, ak ve ıslıl ıslıl bir gecede birbirinize kavuşmanın sevinciyle, çileli ülkemizin yıldızlarını çoğaltmış, büyütmüştünüz. Evet, gece bembeyazdı, bir aydınlık şöleniydi. Gökte yıldızların halayı vardı. Ay tüm güzelliğiyle gülümsüyordu. Dağlarımız, Kürtlerin gururu, başı dik, dumanlı dağlarımız volkanik bir aklıkla parlıyordu. Nehirlerimiz, sevincimiz ve coşkumuzun kaynağı bereket yatakları, bir özgürlük türküsü eşliğinde, süt beyazlığında, çağılıyordu. Ya o dipsiz vadiler, derin ormanlar, göğe varan kartal yuvaları? Beyazın çeşitli tonlarıyla tam bir renk cümbüşüne dönmüşlerdi. O ak gecede, yaşamının ölüm ve ölümsüzlükle kesiştiği o anda, unutulmaz bir randevunuz vardı; peri kızları, kanatlarını çırparak, kanlar içinde, yerde yattığın Diyarbakır'ın o çirkin, karanlık sokağına geldiler. Hain, karanlık, kalles kurşunlar Diyarbakır'da, o çok sevdiğin, gururun ve acıların olan o tarihî Kürt şehrinde seni bulmuşlardı.

Hatırlarsın, 1970’lerde, Diyarbakır’da, askeri cezaevinin yemekhanesindeki büyük sobanın çevresinde, o tutsak gecelere renk katan sohbetlerinde, sürekli, “bu şehir” diyordun, “bu şehir, uğrunda ölünecek bir şehirdir. Kürdün akılmaz direniş efsaneleri bu şehrin tarihi surlarında gömülüdür. Büyüklerimiz, Şeyh Sait, Seyid Abdulkadir, Doktor Fuat ve daha birçok şahsiyetimiz bu şehrin gecelerinde darağaçlarına gönderildiler ve bir mezara bile sahip olmadan bu şehre gömüldüler. Bu şehir onurumuz ve kimliğimiz, acımız ve kederimizdir, bu şehir hüznülü tarihimizin en canlı tanığıdır...”

İşte bu şehrin karanlık bir sokak arasında, kanlar içinde, upuzun yatarken, isimleri ve efsaneleriyle büyüdüğü peri kızları yanına geldiler, daireler çizerek sokağa düşmüş upuzun yatan vücudunun üzerinde uçtular. Onları gördüğün o anı nasıl anlatsam? Dünyalar senin oldu, yeniden doğdun. Kalkıp onları kucaklamak, doyasıya öpmek istedin. Olmadı, yapamadın. Sadece, yine gülümseyerek, “ama bu bir çılgınlık” dedin. Onlar, sevgili perilerin yavaşça çevrene kondular, hep bir ağızdan; “*Lo, lo, Apê Musa, lo, lq... Şev giran e, keser kûr e, birin xedar e. Şehidên welêt li te gazî ne, dibêjine, Birayo Muso, lo, lo, xwe bi livîne, bilezîne, em li hêviya te ne. Apo, lo, lo, de xwe bi me bi gihine...*” dediler. Ağıdı elbette anlamıştın, çağırılıyordun, “güzel kızlar, can kızlar, beni tümünden unuttunuz diye korkuyordum. Nihayet geldiniz”, diyerek hemen yanbaşındaki kızkardeşlerin en küçüğü Stêrbânû’nun kanatlarını okşadın. “Tam da istediğim gibi; çok sevdiğim Diyarbakır’da, öteden beri görme-yi çok arzuladığım şehit dostlarıma, büyüklerime, çocuklarıma kavuşuyorum”.

Peri kızlarımız, bir tüy gibi hafif bedenini aralarına alarak, “haydi Apê Musa, yapacak işimiz, görecektir yolumuz var, uçalım” dediler. Havalandınız, yıldızlara doğru yükseldiniz. Gece sakindi, hafif bir rüzgâr yüzünü okşuyordu. Bulutların arasından ışıldayan Diyarbakır’a uzunca bir süre baktın, kendi kendine, “Kürdün acılı tarihine tanık olan bu şehir-i muazzam, Kür-

dün mutluluğuna da tanık olacaktır” dedin. Yaşamının en belirgin simgelerinden olan, nazlı bir gelin gibi Diyarbakır’ın çevresinde kıvrılarak akan ve tüm bölgeye yaşam veren Dicle nehrine baktın. Dicle de seni görmüştü, coşkuyla çağlayarak seni selamladı. “Kızlar, yanakları al, bedenleri kıvrak kızlar, şu nazlı Dicle’ye bakın”, dedin. Periler de, “Apê Musa, saçları ak, gönlü bol amca, zaten ilkin Dicle’ye gideceğiz”, dediler.

Yavaşça Dicle nehrinin kıyısına kondunuz. Yöreyi hemen tanımıştın; 1950’li yılların sonunda, Diyarbakır’da dostlarınızla birlikte *İleri Yurt* gazetesini çıkarıp, *Kıml* gibi unutulmaz makaleler yazdığın dönemde, sık sık buraya gelir, deyiminizle “çilingir sofraları” kurar, Kürtlerin geçmişi ve geleceğiyle ilgili konuşurdun. Çok sevindin, “kızlar, göğüsleri bal, gerdanı şeker kızlar, Zîna Zeydan’ın başı hakkı için söyleyin, benim bu yöreleri çok sevdiğimi biliyor muydunuz?” diye sordun. Periler de gülümseyerek, “elbette biliyorduk, Apê Musa, sözleri tatlı amca, hattâ ikinci oğlunuza Dicle ismini koyduğunuzu da” dediler ve seni soymaya, üstündeki kanlı giysileri çıkarmaya başladılar. Sen şaşkınca onlara bakınırken, kızların büyüğü Tavbanû, “Apê Musa, kalemî güçlü, sohbeti güzel amca, sizi yıkayacağız, temizleyip aklayacağız. Artık ölümden söz etmeyelim, bu gece ölüm ve ölümsüzlük çizgisinin ölümsüzlük tarafına ayak bastınız. Yani ölümsüzleştiniz. Bizim de görevimiz ölümsüzleri ölümsüzler katına çıkarmak. Acele edelim, alınacak yolumuz, görülecek dostlarımız var”, diyerek yumuşakça sizi suya soktu. Heyvbanû ve Stêrbânû da sizi izledi. Kendini yumuşak, dingin ve bir ana kucağı kadar sıcak sulara bıraktın. Hayret, suların altından herşeyi görüyordun, her yer aydınlıktı, nefes alıyor, konuşabiliyordun. “Peri kızları, bedeni alımlı güzeller, bu, babanızın marifetlerinden, dillere destan sihirlerinden biri olsa gerek” dedin. Onların seni çok sevdikleri belliydi, bedenindeki kanları özenle temizleyerek, “yok Apê Musa” dediler, “bu bir gerçek, sizin, ülkemizin, halkımızın bir gerçeği” dediler.

Üstündeki kiri, kanı ve hapishane, işkence, sorgu, yargının verdiği yılların yorgunluğunu attın. Yeniden canlandın, gençleştin. Kızlar bir güzel sizi yıkadı, kendini isteyerek, severek onların maharetli ellerine bıraktın. Çıplak bedenine güzel kokular sürdüler. Ses çıkarmadan, hoşnut, gözlerini kapatarak, “bu misk û amber olsa gerek” diye düşündün. Daha sonra sana ak, bembeyaz bir giysi giydirdiler, “Delalo, Apo... bu giysiyi hatırlayacaksınız, Memê Alan’ın gittiği Cizîrê kentinde ahalinin giydiği giysi. Bu giysi, ak yüzünüze, bembeyaz saçlarınıza nasıl da yakıştı..” dediler. Sevinmiştin, “atalarımın giydiği bu mübarek giysiyi giymek, benim için, ne büyük bir mutluluk” dedin. Bilmem söylememe gerek var mı? Sonra da Periler, senin hiçbir zaman ihmal etmediğin bir şeyi yaptılar; gözlerine sürme çektiler. Ayın ışığı gözlerinde parladı, gözlerin yıldız kümesinin bir parçası oldu. Peri kızları sevgiyle gözlerinden öperek, “*Apo, lo Apo, şev li esmanên Diyarbekirê be, qerar tev bi gotina jinan e. Em ê te niha bibin meclîsa kiras-spîyane, şehid û nemirên welatê me ne...*” Gidecektin, karar onlarındı. Beyaz giysililerin divanına doğru yola çıkacaktın. Sevinçten ellerini çırparak, “*Qizên Qirralê periya ne, sîng bi kahni, beden mîna şitila ber avan e... Gotina we li ser seran û çavan e*” diyerek, tıpkı onlar gibi, klasik Kürt söyleyişiyle cevap verdin..

Hep birlikte durmadan size yaklaşan yıldızların altında, aydınlığı çoğaltarak yola koyuldunuz. Tam havalandığınızda, yani perilerin bir Kürt destanının müziğini anımsatan kanat sesleri duyulmaya başlandığında, önünüzde, birden üç at ve sırtlarında üç çift belirdi. Atlar da, çiftler de göz kamaştırıcı bir aklığın içindeydiler. Havada, seni selamlıyorlardı. Kızlar da onlara el sallayarak, “Apê Musa, destanlarımızla büyümüş yaşlı çocuk, bak çok sevdiğiniz destan kahramanlarımız da yolculuğunuza eşlik etmek üzere geldiler” dediler. Sen de el sallayarak, “bu ak, aydınlık çiftlerin sevdiklerim olduğu muhakkak”, dedin “ama, sevgili kızlar, beni bağışlayın, cahilliğime verin, onları tanıyamadım.” Kızlar birbirlerine bakarak güldüler. Ortanca kızkardeş Heyvbanû muzipçe, “o zaman atların isimlerini söyleyeyim, Apê Musa, bilge adam, belki o zaman çiftle-

ri çıkarırsın”, dedi “şu en öndeki beyaz yeleli, başını bir ejderha gibi göklere uzatan atın ismi *Bozé Rewan*, denizlerin kızı, göklerin kartalı. Sağ tarafındaki şu alımlı, renkli atın ismi ise *Deybilkiran*, Sîpan Dağı’nın şahini. Soldaki eyeri altın ve elmaslarla işlenmiş olanın ismi de hespê *Kihêl*, Cizîrê-Botan’ın gururu...”

Heyvbanû’nun sözünü usulca kestir, daha fazla söze gerek yoktu; “Kızlar, canım kızlar, amacınız bu gece, beni mutluluklara gark etmek... Mem ve Zin’siz Bozé Rewan olur mu, Siyabend ve Xecê’siz Deybelkiran bu kadar alımlı olabilir mi? Cembelî ve Binevşa Narin’siz Hespê Kihêl böyle kişneyebilir mi? Demek ülkemizin harcını yoğuran, güzelliklerimize güzellik katan bu güzel mi güzel, efsanevî gençlerimizi, tarihî aşıkları da getirdiniz...” Siz böyle konuşurken, üç genç, üç beyaz atın sırtında, size doğru geldiler. Giysileri sizinkinin aynısıydı, yüzleri güleç, gözleri parlaktı. Onları tanıdınız, yakınlarınız, sevdiğiniz oğullarınız, Kürtçe yazmayı öğrettiğiniz üç Kürt civanıydılar; Ferit, Necmettin ve Hüseyin. Üçü de öldürülmüştü, yüreğinizde üç derin yara açarak. Usulca gözlerinizden akan bir çift gözyaşını gizleyerek, onları çağırdınız; “*Lawo, serbilindiyên welatê mino, lawo...*” Beni bırakıp nerelere gittiniz? Ferit, güzel ve hünerli çocuk, 1978’de öldürüldüğünde bilsen nasıl ağladım... Necmettin, cesur ve yetenekli çocuk, 1984’te Diyarbakır zindanlarında seni katlettiklerinde, ben de öldüm. Hüseyin, akıllı ve onurlu yeğenim, bundan bir süre önce öldürüldüğünde, sana söz verdim, senin yerine de Kürtçe yazacaktım. Bak, sözümü tuttum. Senin genç vücudunu parçalayan o hain, aptal, cani kurşunlar benim de yüreğimi durdurana dek, senin yerine de, Ferit ve Necmettin’in yerine de yazdım. Sözümü tutmanın onuruyla yanınızdayım...” Gençler ellerine gelirken, “sevgili amcamız, seni ve yaptıklarını, severek, beğenerek, izliyorduk” dediler, “üzgünüz, çünkü sana kastedildiğine göre, artık insanlıktan söz etmek acı bir şaka. Sevinçliyiz, çünkü seni, esprilerini, güzel sohbetlerini, derslerle dolu çalışmalarını özlemiştik... Özel olarak gönderildik, sana eşlik edeceğiz, birlikte beyaz gıysililer katına çıkacağız.”

Ve yola koyuldunuz. Önünüzde destanlarımızın kahramanları, ardından Banûların kanatları arasında sen, çevrende de yiğitlerin. Ama yükseldikçe, yıldızlara yanaştıkça çoğaldınız. Beyaz giysili yiğitler, beyaz atlarının sırtında, önünüzde akıp duran beyaz ışık kümesine doğru geliyorlardı. Çoğaldınız, Hacı Kadirê Koyî'nin bir şiirinden bestelenmiş, çok sesli bir özgürlük ve kardeşlik senfonisi eşliğinde, durmadan çoğaldınız. Bahtsız ülkemizin gökleri sizi kucaklamıştı, hiçbir ihanetine tanık olmadığımız kadim yıldızlarımız seni selamlıyordu. Ay da, bir ay kadar güzel Mem-Zin, Siyabend-Xecê ve Cembeli-Binevşa Narin'e yol gösteriyordu. Yıldızlar kümesinin altında, ülkesini, halkını ve dilini sevmekten başka hiçbir suçu olmayan, ak mı ak bir şehitler ordusu, çok sevdikleri ülkenin semalarında uçuyordu. Sen de her zamanki gibi yumuşakça gülümsüyor ve sevinçten uçuyordun. Tanrım, bu ne görkemli bir karşılamaydı, 74 yıl boyunca çekilen onca acı, eziyet, zulüm nasıl da görkemli bir merasime dönüşmüştü! Bu ülke, bu yıldızlar, bu ay, bu halk nasıl da kadir biliyordu!..

Peri kızları, kanatlarıyla sırtını okşayarak, “Apê Musa, hüznü ve yaralı amca, daha bitmedi... hattâ herşey şimdi başlıyor... ölümsüzlük bitmeyen bir coşku selidir”, dediler. “Beyazgiysililer katına çıkmadan, şimdi de ölümlü yaşamınızın 74 yılını uğruna verdiğiniz güzel ülkenizi tümüyle size göstereceğiz. Ölümsüzlüğe atılan ilk adım bununla başlıyor.” Böylesi mutlu anlarda, sessizce sunulan mutluluğu yudumlamaktan başka ne yapılabilir? Sen de özgürlük ve kardeşlik senfonisinin, Ehmedê Xani'nin deyimiyle, “lûlû û yakûd” (inci ve yakut) kadar güzel ve temiz sözcüklerini mırıldandın. O ak gecede ülken ne kadar da güzel görünüyordu. Şu Dicle ve Fırat, ayrılmaz kızkardeşler, ülkenin gururu, nasıl da yanyana, elele akıyorlardı. Gözlerin onların akışında, *Hatıralarım* isimli anı kitaplarının ilk cildinde de yazdığın, Melayê Cizîrî'nin şu ünlü dizesi aklına geldi; “*Feyza me weka Nîl e, lê em Dicle û Ferat in*” (Feyzimiz Nil gibidir/Ama biz Dicle ve Fırat'ız.) Ya dağlar, Ağrı, Tendûrek, Cudî, Nemrûd, Sîpan, Herekol, Serezor, Elî Begê, Gilala? Ülkenin incileri Wan ve Urmiye gölleri?

Gezin tüm güzelliğiyle devam ediyordu. Geçtiğin her yerden, beyaz atlarının sırtında, beyaz giysili genç kızlar ve erkekler size katılıyordu. Dêrik, Kamışlı ve Amûd'un üzerinden geçerken, Kürt ve Kürtlük bilincini kendisinden öğrendiğin öğretmenin Cigerxwîn'i hatırladın. Adetindi, her cezaevine girişte, orayı olanakların oranında, zevkinle, evin gibi döşerdin. "Hapishaneden hiç çıkmayacakmış gibi hazırlıklı olmak gerekli", derdin. Yaptığın hazırlıklardan biri de, üstadın Cigerxwîn'in şiirlerini okumak ve gençlere okutmaktı. En çok da Seyda'nın üçüncü divanındaki *Kî me ez?* (Kimim Ben?) şiirini severdin; "*Kî me ez? / Kurdê serfiraz / Dijminê dijmin / Dostê aşitîxwaz / Ez xweş mirov im / Ne hirç û hov im / Lê çi bikim bê şer / Dijmin naçî der / Bav û kalê min / Dijîn tev serbest / Naxwazim bijîm / Ta ebed bindest / Kî me ez?...*" (Kimim ben / Özgür Kürt / Düşmanın düşmanı / Barışseverin dostu / İyi insanım ben / Ne ayı ne vahşi / Ama ne edeyim, mücadelesiz / Düşman gitmiyor ki / Atalarım / Yaşadılar serbest / Yaşamak istemiyorum / Sonsuza kadar esir / Kimim ben?..)

Süleymaniye ve Şehrezor'un üstünden uçarken Şêx Mewlana Halit ve Nalî'yi, Mahabad, Boka ve Sanandac'ı geçerken Mewlewî'yi hatırladın. Ülke'ne baktın, hiçbir anı kaçırmadan sevgili yurdunu gözledin." Niçin bu ülkenin kaderi bu kadar kara? Niçin dünyanın zor ve zulmü, kin ve vahşeti gelip insanımı buluyor? Niçin halkımın başı dik, karnı tok, sözü güçlü olmasına izin verilmiyor? Niye hep bu mazlum halkın köle, sessiz ve dilsiz olması isteniyor?" diye düşündün. Ama ülkenin yüreğindeki ulu sıradağların üstünden geçerken, biraz daha Perilelerin kanatlarına sığınarak, "ama... Kürdün makûs tarihi dönecek, dönüyor" diye ekledin.

Geziniz, ay ve yıldızların yavaş yavaş sizden uzaklaşmasına dek sürdü. Ölümsüz bir gece geçirmiştin. Ak gece tümünden bir kızılığa bürünmüştü; tan ağarıyordu. Uzaktan, güneş Kürt renklerine bürünmüş olarak, ilk ışınlarını saçarak seni selamlıyordu. Kanatlarıyla seni sınırsız sarmalayan Peri kızlar, "*Apo,*

lo Apo, zarsérino lo Apo, rûgeşo lo Apo...”, “artık zaman geldi” dediler, “güneşe uçacağız, güneşi ziyaret edeceğiz.” Evet, zaman gelmişti; aşağı inecektiniz. Müziğin ve senfoniye söyleyen koronun sesleri yükseldi, tüm ülke bir ses ve müzik şölenine boğuldu. Önündekiler, çevrendekiler, arkadakiler, gruplar halinde, seni yeniden selamlayarak kayboluyorlardı. İlk destan kahramanları atlarıyla, ardından da beyaz atlarının sırtındaki beyaz giysili gençler ordusu sıralar halinde kayboldu. Sadece sen, Banûlar ve Ferit, Necmettin, Hüseyin kaldınız. Birlikte, başı göklere varan, kıvıllıklar içindeki bir dağa doğru inişe geçtiniz. Hangi dağ olduğunu, ne yazık ki çıkaramadın. Ancak ulu ve binlerce yıllık bir tarihin tanığı olduğu belliydi. Tümüyü lâl, sümbül ve güllerle dolu dağın eteklerine indiniz. Miçbir zaman bu kadar güzel kokulara rastlamamıştın. Ortalık gül ve çiçek kokularıyla tam bir cennete dönmüştü. Bulunduğunuz yerden dağın yamaçlarına doğru kıvrılarak giden ince bir yol vardı. Peri kızların büyüğü Tavbanû, sağ elinden tutarak, “Apê Musa, Cumhuriyet tarihinde ilk Kürtçe yapıtı ve piyesi *Birîna Reşî* yazmış onurlu yazar, şimdi birlikte yukarıya, doruklara çıkacağız” dedi. “Ah kızım, örgüleri ipek kızım, Zerdest’in hakkı için beni rezil etme... kaşları sedef kızım, bu yaşımla ben nasıl çıkarım?” dedin. Hem periler hem de gençlerin, birlikte güldüler. Perilerin en küçüğü ve en alımlısı Stêrbânû da öteki elinden tutarak, “Ah, bizim saf amcamız, kalbinden kötülük geçmeyen alçakgönüllü nûserimiz, sen geride kalmış bir yaşamdan söz ediyorsun... Ölümsüzlüğün yaşlılıkla ilgisi olur mu hiç?”

Birlikte yukarılara doğru çıkmaya başladınız. Yolun bir yanı dipsiz uçurum, dağ yanı ise parlayan tablolarla doluydu. Tablolar dikkatini çekti. Yan yana sıralanmışlardı, canlı renklerle boyanmış, yaldızla işlenmişlerdi. Tablolarda sadece birkaç dize vardı. Dizelerin altında da dize sahiplerinin isimleri. Deyiminle, çocukluğundan beri sende kesp eden okuma merakı ve alışkanlığıyla başını dizelere doğru çevirdin. İlk tablodaki dizeleri okudun; Kürtçe ve Eliyê Herîrî’nindiler. Ardından Melayê Cizîrî, *Riza Xan*, Feqiyê Teyran’ın tablolar üzerine nakışlanmış dizeleri geliyordu. Sonra da Ehmedê Xanî’nin. Bu tablonun önün-

de durdun. Hep birlikte sessizce dizelere baktınız. Dizeler şöyleydi: “*Manendê durê lisanê kurdî / İnaye nîzam û întizamê / Kêsaye cefa ji bo yê amê / Da xelkê nebêjîtin ku: “Ekrad / Bê marîfet in, bê esl û binyat / Emwayê mîlet xwedan kitêb in / Kurmanc tenê di bê hesêb in” / Hem ehlê nezer nebên ku “Kurmanc / Îşqê nekirin ji bo xwe amanc / Têkda ne di talibin, ne metlûb / Vêkra ne mihîbbin ew, ne mehbûb / Bê behre ne ew, ji eşqbazî / Farix ji heqîqî û mecazî / Kurmanc ne pir di bê kemal in / Emma di yetîm û bê mecâl in / Fîlcimle ne cahil û nezan in / Belkî di sefil û bêxwedan in...*” (İnci gibi olan Kürt dilini / Düzene koydu, intizama getirdi, / Böylece amme için çekti cefa, / Ki el demesin “Kürtler / İrfansız, asılsız ve temelsizdirler. / Çeşitli milletler kitap sahibidir, / Sadece Kürtler nasipsizdirler” / Hem düşünce adamları demesin ki “Kürtler, / Amaç edinmediler aşkı. / Hep birlikte ne isterler, ne de istenirler / Hep beraber ne severler, ne de sevilirler. / Onlar aşkın tadından yana hepten nasipsiz, / Hakîkî ve mecazî aşktan da boştur” / Hayır... Kürtler o kadar kemalsiz değil, / Fakat öksüz ve mecalsizdir. / Hep birden bilgisiz ve cahil değil, / Sadece sefil ve nasipsizdir. .)

Dizeleri okuduktan sonra, diz çöktün ve Ehmedê Xanî'nin ismini saygıyla öptün.

Tablolar böyle, Kürt şair, yazar, düşünür ve liderlerinin dizeleriyle doruklara kadar devam ediyordu. Doruğa vardığınızda şaşırdın. Doruk, doğduğun köy Zivîng ve yaşadığın şehir Nusaybî'nin kadar geniş ve büyük bir düz alana sahipti. Tam ortada kıpkızıl bir göl vardı. Güneşin ışınları gölden göklere yükseliyordu. Gölün çevresinde, kartallar güneş ışınlarını yarararak uçuyordu. Uzaklardan zorla seçebildiğin bembeyaz atlar, başlarını göğe dikerek kışnıyorlardı. Göğün çevresinde de mahşeri bir kalabalık vardı. Gözün alabildiğine, beyaz giysileri içinde insan sülietleri görünüyordu. Gölden yükselen kırmızı ışınlar beyaz giysileri Kürtlerin sevdiği canlı renklere dönüştürüyordu. Tam doruğa vardığınızda, çoktandır duymadığın ama sana yabancı olmayan sesler duydun. Başını kaldırdığında, karşında gençlik ve dava arkadaşların Faik Bucak, Kemal Badıllı, M. Remzi Bu-

cak, Yusuf Azizoglu, Sait Kirmızıtoprak ve Sait Elçi'yi gördün. Artık göklerde olmadığını unutarak, hemen boyunlarına atıldın, “Lawino, birano...” dedin, “bir bilseniz sizi ne kadar özlemiştim. Sizi, özlemimi, detaylarıyla *Hatıralarım*’ın ikinci cildinde yazdım. Hep sizi, sizinle yaşadım. bana söz verin, artık bir daha ayrılmayalım. Ne zor ve zulüm, ne de alçaklık ve ihanet bizi bir daha ayırmasın...” Doyasıya kucaklaştınız. Onları doyasıya öptün, defalarca. Onlar da hep bir ağızdan, sevdiğiniz türkü *Delalé Bêrî*’nin makamına uyarlayarak, “*birayo, lo birayo, tu bi xêr û xweşî hatiye, lo birayo...*” diye bir stran tutturdular.

Periler önde, sen ve arkadaşların arkada, meydana, gölün kıyasına kurulmuş akgiysililer divanına doğru yöneldiniz. Herkes oradaydı, ne kadar sevdiğin, saydığın, sözleri ve dizeleriyle büyüdüğün Kürt şahsiyeti varsa, hepsi oradaydı. Kirmanşah motifli halılar ve Van, Ağrı ve Hakkâri motifli kilimler üzerine, yaşamında hiç görmediğin, müthiş güzel ve renkli bir meclis kurulmuştu. Önde, biraz üstte, beyaz sakallı, nur yüzlü, ünlü Botan şal û şepiklerini kuşanmış, yaşlı bir şahıs oturuyordu. Oturuşundan ve gösterilen saygıdan, onun divanın başı olduğunu anladın, “muhakkak bu bir mîrdir” diye düşündün. “Düşündüğün doğru” diye bir ses kulağına geldi. Perilerdi, “artık bizim görevimiz bitti, Musa amca. Karşıda oturan, Mîr Bedir Han’dır. Sizi bekliyor, hadi gidiniz...” Bunları söyledikten sonra, periler, seni öperek, birden ortadan kayboldular. Çevrene baktın, herkes sana gülümsüyordu. Neredeyse tüm yüzler tanıdıktı.

Koşar adım Mîr Bedir Han’a doğru gittin, elini öpmek istedin. Senin de elini öpmek isteyen gençlere yaptığın gibi, Mîr elini çekerek saçlarını okşadı, “oğlum Musa, *xortê bêja û jêhatî*”, dedi “*civat geriyaye*, meclisimize hoş geldin. Kaldığın yerden yaşamın sürecektir, ama aramızda, ölümsüzleşerek. Bilirsin, herkes yaşar, herkes ölür. Ama herkes ölümsüzleşmez. Ölümsüzleşmek yapılan işlerin bir sonucudur; onurlu bir yaşam, vicdanlı bir ruhtur. Ruh ve vicdanen müsterih olmak, zamanın harcını karmaktır. Ülke, halk, dil, kültür sevgisi ve uğra-

şıdır. İnsaniyet ve hakşinaslıktır. Akılsızlık, mantıksızlık, insafsızlık ve zulme akıl ve mantıkla cevap vermektir. İlim ve irfan, hüner ve eserdir. Tarihe bağlılık, geleceğe umuttur. Toprağa tohum ekmek, filize su vermektir. İnsanı sevmek, insan için çalışmaktır. Ölümsüzlük, bir sümüklü böcek gibi sessizce yaşamak, iz bırakmadan, eser yaratmadan ölüp gitmeye isyandır. Bu meclis, bir sümüklü böcek gibi yaşamayı kabul etmeyenlerin meclisidir. Bak oğlum, sağ yanımda oturanlar dinî, manevî, millî liderlerimizdir; Şeyh Ubeydullah, oğul ve torunlarımın bir bölümü, Mela Selim, Şeyh Mahmut Berzenci, Şeyh Sait, Seyid Abdulkadir, Abdulkadir Geylani, Seyid Rıza, Qadî Muhamed, Saîdê Kurdî ve kayınpederin Abdurrahimê Hekkarî'dir. Bu sıra böyle uzuyor. Sol yanımda oturanlar ise, senin de yakından bildiğin, alim, mütefekkir ve liderlerimizdir; oğullarım Mithad, Emin Ali ve Abdurrahman, torunlarım Süreyya, Celadet ve Kamuran, Memduh Selim, Mukuslu Hamza, Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadeler, Goran, Hêmin, Hejar ve daha kimler ve kimler... Bu meclis bir halk divanıdır, bir tarih abidesidir, gelecekteki müjdelerin bir gözcüsüdür. Yolda gelirken düşündüğün şeyi biz de görüyoruz; Kürdün kapkaranlık talihi alt ediliyor. Bak, bu güneş nasıl bu gölden yükseliyorsa, nasıl hiç kimse bunu önleyemiyorsa, mazlum Kürdün hakları da böyle yükselecektir. Bunu görüyoruz, buna şahit olacağız... Aramıza hoşgeldin, sevgili Musa..."

Sözü uzattığım için özür dilerim, Apê Musa, Kürt gençlerinin sevimli amcası. acılı tarihimizin genç delikanlısı. İşte, dün gece sizi böyle muâdu ve coşkulu, güneşin doğuşunda böyle yenden doğmuş ve canlı gördüm...

* Musa Anter'in 20 Eylül 1992'de öldürülmesi üzerine kaleme alındı.

AKLIN VE VİCDANIN SESİ

Diyarbakır'da bir akşam vakti, karanlık bir sokakta katledilen yaşlı bir yazarın, Kürtlerin sevgili Musa Amcasının anısına düzenlenmiş ödül töreni için şimdi kaleme aldığım bu kısa metni yazarken yine acı çekiyorum. Yeni bir ölümün acısıyla doluyum. Şimdi de sevgili Mehmet'i, DEP'in Mardin milletvekili güzel insan Mehmet Sınır'ı katlettiler. Tıpkı Musa Anter gibi; bir sokak ortasında, hain kurşunlarla, sinsice, vahşice.

Bir süre önce de Sivas'ta 36 yazar, şair, sanatçı ve aydını diri diri yaktılar. Ondan önce de Türkiye'nin yetiştirdiği en yetkin gazetecilerden Uğur Mumcu'yu bir bombayla havaya uçurup paramparça ettiler. Ve her gün birçok genç insan, Türkiye'nin en enerjik, en çalışkan, en uygar kesimi, hain ve kör kurşunların hedefi olup kanlar içinde yere yıkılıyor...

Türkiye'de durmadan kan akıyor, Türkiye kan kokuyor. Türkiye, vahşet, zor ve şiddetin egemen hale geldiği bir acılar ve çılgınlıklar ülkesi durumunda. Ve insanı en çok üzen de yavaş yavaş, artık, sorunların çözümüne ilişkin zor ve şiddetin tek çözüm olduğunun topluma kabul ettirilmesi ve toplumun da bunu böyle görmesi, kabul etmesidir. Zor ve şiddeti kaniksayan, zor ve şiddeti alkışlayan, hangi türlü olursa olsun ölüm ve öldürmeyi bir başarı, bir kazanç olarak gören, tümüyle militarize olmuş bir üslup ve mantıkla sorunlara ve olaylara bakan toplum, mezarını kazmış ve artık tükenmekte olan bir toplumdur. Bu nedenle Türkiye durmadan kan kaybediyor.

Bu durumda, Türkiye'nin hızlı biçimde bir kan girdabına doğru çekildiği günümüzde, Musa Anter'i düşünmemek mümkün değil. Çünkü Musa Anter, zor ve şiddete karşı akıl ve vicdanın sesiydi. Çünkü bugün hem Kürtlerin hem Türklerin, bir bütün olarak Türkiye'nin, akıl ve vicdanın sesine, Musa Anter'lere ihtiyacı var. Ne kadar çok insan öldürdüğünü iftiharla açıklayan ve böylelikle sorunları çözeceğine inanan siyasî ve idarî yöneticilerin sesi, akıl ve vicdanın sesi değildir. Hâlâ Kürtlerin varlığını tanımak istemeyen, ulusal kimliklerini görmezlikten gelen, hâlâ Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olan on milyondan fazla Kürde Kürtçe bir radyo ve televizyonu, Kürtçe eğitimi bile fazla gören bir zihniyet, akıl ve vicdanın sesi değildir. Bunlar, zor ve şiddetin, bölücülük ve çılgınlığın sesidir.

Musa Anter, Kürtlerin bu yaşlı ve kederli yazarı, tüm hayatı boyunca, vahşet ve çılgınlığın son derece üst perdeden çıkan sesine karşı akıl ve vicdanın yumuşak sesi olmaya çalıştı. Değeri yeterince bilinmediği halde, çoğu zaman büyük haksızlıklara, zorbalıklara uğradığı halde, devamlı susturulmak istendiği halde... O, devamlı Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlere karşı izlediği politikanın akıldışı ve çok vicdansız olduğunu söyledi. Ve henüz zaman varken, çok geç olmadan, bu anlamsız, hiç kimseye yararı olmayan politikanın uygar bir biçimde değiştirilip Kürtlere demokratik, insanî haklarını vermenin aklın yolu olduğunu, bu aklın yoluyla Türkiye'nin -bölünmenin tersine- çok güçleneceğini belirtti. Tüm makale ve yazılarında, çeşitli ilginç örneklerle, o kıvrak üslûbuyla, bu temaları işledi.

Toplumların vicdana, vicdanın sesine ihtiyacı vardır. Siyasetler ve siyasetçiler (özellikle yöneticiler) çeşitli nedenlerle vicdanın ve vicdanî uygulamanın çok ötesine düşebilirler. Çok büyük vicdansızlıklar yapabilirler. Siyasî şiddet ve terörün batağına saplanabilirler. Ancak onlara karşı toplumun vicdanı olabilecek, toplumun vicdanî tepkisini gösterebilecek seslere ihtiyaç vardır. Bu seslerin tümüyle çeşitli biçimlerde susturulduğu, vicdanın tümünden öldürüldüğü bir toplum, artık hiçbir olumlu, yararlı so-

nucu olmayan bir zor ve şiddet tasallutunun hükmü altına girmiş demektir. Vicdanını yitirmiş bir toplum, geleceğini ve gelecekteki tüm güzellikleri kendi eliyle katletmiş, hastalıklı bir toplumdur. Özellikle son yıllardaki makalelerinde durmadan bunları yazan Musa Anter, bu nedenle, toplumun en fazla susturulduğu dönemlerde bile, hüznle yoğrulu bir espritüel üslûpla, sesini yükseltmek için çabalamıştır.

Musa Anter'in iki ciltlik anıları birçok bakımdan öğreticidir. Orada kederli ve acılı uzun bir yaşamın ilginç bir panoraması olduğu kadar, toplumun vicdanı olmaya çalışan bir sesin vicdanî rahatlığı ve üstünlüğü de var. Orada, binbir güçlükle oluşturulmaya çalışılan öğretici, yararlı ve çok gerekli bir deneyler bütünlüğünün gönül ve ruh zenginliği var. Orada, insan sevgisi ve güzelliği var. Tanıyanlar bilir; Musa Anter, güzellikleri arayıp bulmanın ustasıydı. Düşünen bir kafa için (hele bu üstelik Kürtse) dayanılması çok zor olan bir siyasal, kültürel atmosfere sahip olan Türkiye'de, o herşeye rağmen sevebilecek, sevinilebilecek şeyler buluyordu ve bulduklarını başkalarıyla paylaşıyordu. Ehmêdê Xanî'nin bir dizesi, Stilîlî'deki bir Kürt köylüsünün rafine esprileri, bir Kürt destanı, yeşermiş bir çiçek ya da Hafız Burhan'ın bir şarkısı onu mutlu ediyordu. Türkiye gibi insanî güzellikleri kendi eliyle katletmiş bir ülkede güzellikler bulmak, hele onlarla yaşamak büyük bir hüner ister. Musa Anter tüm yaşamı boyunca bunu becerdi.

Türkiye'de bir Kürt aydınınının başına gelebilecek ne kadar musibet varsa Musa Anter'in başına geldi; Kürt olduğu için devamlı horlandı, kişiliği rencide edildi, becerikli olduğu tüm alanlarda kapılar yüzüne kapatıldı, tutuklandı, işkence gördü, edebî ve kültürel çalışmalarına el konuldu, yalnız bırakıldı. Ama tüm bunlara rağmen o, ne kendi ulusal kimliğinden ne de yüreğindeki o yoğun insan sevgisinden vazgeçti. Ahlakî ve vicdanî üstünlüğünün bilincinde olarak, bir Eyüp sabrı ve Musa meta-netiyle çaba gösterdi. Ona göre Türkiye bir acılar ve çılgınlıklar, bir putlar ve tabular ülkesiydi. Ama yine de Türkiye yaşanmaya

değer bir ülkeydi. Çünkü evladı olduğu, canından çok sevdiği Kürt halkı ve tüm yüreğiyle sevdiği Türk halkı bu topraklar üzerinde yaşıyordu. Son nefesine kadar bu iki halkın eşitliği, kardeşliği ve mutluluğu için çalıştı. Musa Anter kederliydi, çok sevdiği Kürt destanları, ağıtları kadar hüznüldü. Keder ve hüznü, tüm o espri ve gülmelerine karşın, gözlerinden okunuyordu. Evladı olduğu Kürt halkına karşı Türkiye’de, dünyanın hiçbir yerinde hiçbir halka reva görülmeyen bir baskı uygulanıyordu. En ufak bir demokratik, ulusal hak bile kendisine fazla görülüyordu. Musa Anter, böylesine mazlum ve mağdur olan bir halkın evladı olarak çekilen tüm acıları yüreğinde duydu. Ama aynı zamanda o, bu halkın evladı olma güzelliğini ve onurunu da devamlı yaşıdı.

Albert Camus bir denemesinde Yunan mitolojisinin ünlü isimlerinden Sisyphos’un hoşgörüsünden, ölüme kin duymasından ve yaşama tutkusundan söz eder; Tanrıların gazabına uğrayan Sisyphos, “bir kayayı durmamacasına bir dağın tepesine kadar yuvarlayıp çıkarmaya mahkûm” edilmiştir. Kaya tepeye vardığında, ağırlığıyla yeniden devrilmektedir. Ve Sisyphos yeniden, büyük bir sabır ve metanetle, işe koyulmaktadır. Sisyphos, sabrı, azmi, çalışkanlığı ve inadıyla efsaneleşir. Bir cezayı, saygı duyulması gereken güzel ve onurlu bir iş haline getirir. Musa Anter de mazlum bir halkın hizmetinde olmanın, onun kimliğini, dilini ve kültürünü korumanın güzelliğini ve onurunu yaşadı. Herkesin “artık Kürtçe bir tek kelime bile yazılamaz” dediği bir dönemde o, *Birîna Reş* isimli piyesini Kürtçe yazarak ve Kürtçe-Türkçe bir sözlük yaparak döneminin ilki olma onurunu yaşadı. Çok sevdiği sözlü Kürt edebiyatının çeşitli incilerini yazı ve makalelerine serpiştirerek bir gönül ve ruh zenginliğinin güzelliğini yaşadı. Tüm yokuşa, acı ve cefaya rağmen, Sisyphos gibi, ağır bir kayayı tepeye çıkarmanın kıvancını yaşadı.

Yine Camus, Nobel Edebiyat Ödülü’nü aldıktan sonra, Stockholm’de, ödül münasebetiyle yaptığı konuşmada yazarın sorumluluğundan söz eder: “Yazar kendini haklı ve canlı bir

topluluk içinde duyabilir; bu da, yazarın, elinden geldiğince, sanatının büyüklüğünü yapan şu iki görevi yüklenmesiyle olur: Gerçeği ve özgürlüğü. Sanatçının işi en büyük sayıda insanı toplamak olduğu için, yalanla ve kölelikle uzlaşamaz...” Musa Anter’in yazarlığı, gazeteciliği ve entelektüel yaşamının yalan ve köleliğin çok çok ötesinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. O, yalan ve köleliğe karşı doğruluğu ve özgürlüğü savundu, Kürtlerin özgürce kendilerini ifade edip, kimlik ve kültürleriyle yaşamalarını istedi, özgürlüklerin lüks olmadığı bir Türkiye arzuladı. Ve tutkuyla bunların mücadelesini verdi. 1959 yılında Diyarbakır’da yayınlanan *İleri Yurt* gazetesindeki makalelerinden, o hain kurşunların hedefi olmadan önceye kadar devamlı yazdığı *Özgür Gündem* gazetesindeki makalelerine kadar tüm yazdıkları gözden geçirildiğinde onun nasıl tutkulu bir yürek, özgürlükçü bir düşünce ve insanî bir ses olduğu görülür.

Bu nedenle, bu toplantıda Musa Anter’in adı ve anısına verilen (benim de jürisinde yer aldığım) bu ödüller büyük önem taşıyor. Musa Anter’in adını ve anısını yaşatmak gerekiyor. Eserlerini ve entelektüel çalışmalarını canlı ve aktüel tutmak gerekiyor. Yukarda kısaca değindiğim yaşam, gazetecilik ve yazarlık prensiplerini, bugün için de çok gerekli olması nedeniyle, görülebilir biçimde ayakta tutmak gerekiyor. Ancak sadece bu kadar değil; 76 yaşındaki bir yazarı duygu ve düşüncelerinden dolayı katleden o hain ve vicdansız elleri ve zihniyeti protesto etmek; insanın yaşam hakkını, düşünce özgürlüğünü savunmak; Musa Anter’in sözcülüğünü yaptığı Kürtlerin ulusal, demokratik hak taleplerini savunmak; Kürtlerle Türklerin eşitliğini, birliğini ve kardeşliğini istemek ve demokratik, hoşgörülü barışçı bir Türkiye için de bu ödülleri vermek ve kurumlaştırmak gerekiyor.

Musa Anter Gazetecilik Ödüllerinin kurumlaşması dileğiyle...

YAŞAR KEMAL

Romanlarıyla büyüdüğüm ve yazarlığımda önemli etkisi olan Yaşar Kemal gibi bir yazarın yazarlığıyla ilgili konuşmak hem hoş hem de zor. Hoş, çünkü bir okuyucu olarak yıllar yılı okuduğum romanlarına ilişkin düşündüklerimi, duygularımı, belirli fragmanlar olarak, söyleyebileceğim. Zor, çünkü Kemal - tüm anlamıyla - çok yakınımda. Ben daha doğmadan romanlar yayınlamaya başlayan Yaşar Kemal'in okuduğum ilk romanı *Teneke*'ydi. Bunu *İnce Memed* izledi. *İnce Memed*'i de öteki romanları. Gençliğimin ilk yıllarından günümüze dek, her yıl neredeyse en azından bir kitap. Kemal'in son okuduğum romanı da hâlâ yazmakta olduğu *Bir Ada Hikayesi* isimli üçlemenin ilk cildi *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*. Bir Yaşar Kemal okuyucusu olarak heyecanlı, coşkulu, öğretici serüvenimin tarihi otuz yılı aşıyor.

Yaşar Kemal'in yazarlık serüveninin tarihi ise neredeyse bunun iki katı. Altmış yıllık heyecanlı, coşkulu, zengin bir yazarlık serüveni; kırka yakın dünya diline çevrilmiş otuz civarında roman, on civarında makale, söyleşi, konuşma, folklor kitabı. *İnce Memed* dörtdemesi, *Dağın Öte Yüzü* üçlemesi, *Kimsecik* üçlemesi, *Akçasazın Ağaları* ikilemesi, daha başka boyutlu, zengin romanlar, büyük şehri ve şehrin tükenişini anlatan küçük romanlar, öyküler ve şimdi de yazmakta olduğu *Bir Ada Hikayesi* üçlemesi. Yaşar Kemal; Anadolu topraklarında durmadan akan coşkulu bir çağlayan. Anadolu'nun, Mezopotamya'nın, Akdeniz'in edebî semalarını, hiç sönmeden, sürekli aydınlatan bir yıldız. Yarattığı bu görkemli edebiyat ve roman geleneğiyle hep yaşayacak, romanları, romanlarının sözcükleri, durmadan, kuşaktan kuşağa, zamandan zamana, akacak bir yazar. Yaratıcı gücü ve enerjisiyle ölümsüzleşen çağından, zamanından sorumlu bir aydın.

Kemal'in romanlarından birinin adı *Ölmez Otu*. Memidiğin, Meryemce'nin, yoksul köylülerin çaresizliklerini, dramını, direnişini bir destan-yalınlığıyla anlatan bu romanın adı, Kemal'in çoğu romanında olduğu gibi, eski zaman söylencelerini, onların içinden de en eskisini *Gilgamiş*'i, Gilgamiş'in ölmez otuna ilişkin trajik serüvenini anımsatıyor. Gilgamiş, ölüme karşı bulduğu ölmez otunu yitirdikten sonra, öyküsünü insanlara, insanlığa anlatarak ölümsüzleşti, öyküsünü bir destan, bir edebî yapıt haline getirerek ölümsüz hale geldi. Çok kanlı ve çok hızlı, dünün bile bugün neredeyse unutulduğu çağımızda, ölümsüzlüğün iyi yapıtlarla olabileceğini iyi bilen ve bunu altmış yıl boyunca hergün ağır bir işçi gibi çalışarak yarattığı zengin edebî mirasla spatlayan yazarlardan biri de Yaşar Kemal'dir. Yaşar Kemal; Gilgamiş'in ölmez otuna ilişkin serüvenini bilen bir Gilgamiş öğrencisi.

Geçenlerde, bir gazeteci arkadaş, Türkiye'de, bir mülakatta, en çok severek okuduğum üç yazarın kimler olduğunu bana sormuştu. Devamlı ölü ya da canlı yazarlarla yaşayan birisi olarak, o arkadaşın sorusunu hemen cevaplandıramamıştım. İsveç'e, eve geldiğimde, mutfaktaki panoda üç yazarın gülümseyen portrelerinin asılı olduğunu gördüm; Marguerite Yourcenar, Eyvind Johnson ve Yaşar Kemal. Çeşitli zamanlarda, çeşitli nedenlerle panoya astığım bu yazarlar, herhalde, çok severek okuduğum yazarlar da olmalı, diye düşündüm. Gazeteci dostumun sorusunun cevabı, sanırım, o panoda asılıydı. Birkaç yıl önce vefat eden, Fransız Akademisi üyesi, bana göre, çağımızın en iyi romancılarından biri olan Yourcenar, panodan bana bakıp gülümsüyordu. 1970'lerin başında vefat eden, İsveç Akademisi üyesi, Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Johnson da öyle. Yaşar Kemal ise, panodaki o fotoğrafta, koluma girmiş, kahkahalar atıyordu.

İnce, ölçülü bir gülümseme ile dopdolu bir kahkaha arasındakı fark ne olabilir? Mutfakta kahvemi içerken bu yazarlarıma bakıp bunu düşündüm. Çok farklı mekânların, çok farklı bu üç

yazarının ortak bir özelliği var; insan ve insanlığa karşı güçlü bir sorumluluk duygusu, insan ve insanlık için tümünden bir angajman. Az yazmış ama *Adrianus'un Anıları* gibi çok önemli bir başyapıt yaratmış Yourcenar'ın yapıtlarında, tüm derinliğiyle, irdelediği sorun, insan ve insanın değişken ruh halidir. Kemal gibi çok yazmış, çok üretmiş Johnson'un tüm boyutlarıyla irdelediği de insanın çeşitli politik, sosyal, kültürel ve kişisel dönemler, olaylar ve ilişkiler karşısındaki ahlâkî, vicdanî duruşudur. Kemal'in ise yaptığı, Anadolu'nun, Çukurova'nın o horgörülen, aşağılanan, insandan sayılmayan insanların direnişi, başkaldırısı, mücadelesidir.

Çok özgün bir yazarlık yaratmış, özgün bir dil, bir anlatım üslûbu kurmuş bu üç yazarımdan Kemal'in -Yourcenar ve Johnson'a göre- bir farklılığı var. Yourcenar ve Johnson çok zengin bir yazılı edebiyat ve roman geleneğinden gelerek kendi özgün yazarlıklarını yaratırken, Kemal kendi özgün yazarlığıyla zengin bir roman geleneği yarattı. Yourcenar'dan önce bir Hugo, Balzac, Flaubert, Proust ve bunların yarattığı görkemli bir roman mirası vardı. Johnson'dan önce de bir Tegner, Heidentam, Strindberg, Lagerlöf vardı. Yaşar Kemal'in coğrafyasında ise Kemal'den önce roman geleneği olarak çok fazla bir şey yoktu. Olanların büyük bir bölümü de sadece bir toplumsal kategoriye hitap eden, o toplumsal kategorinin anlayabildiği bir dil ile, kralın çıplak olmadığını anlatmaya çalışan "krala" yakın kalem erbabı zevattı.

Yaşar Kemal, sözünü ettiğim otuza yakın romanıyla zengin, renkli, sürekli akan bir roman dili yarattı. Birbirinden ilginç ve boyutlu romanlarıyla bir Anadolu roman geleneği yarattı. Ondan önce yapılmış olanlardan, yaratılmış yapıt ve miraslardan çok farklı olarak. Tek başına, çok yakın kimi arkadaşlarının dışında, kimseden herhangi bir yardım, teşvik görmeden. Kemal'in yarattığı edebiyat ve roman dilinin öyküsü, onun romanları kadar ilginç, görkemli ve öğretici. Kemal, yurdunu terk etmek zorunda kalmış bir Kürt ana ve babanın çocuğu olarak,

anayurdundan uzak, Anadolu'nun, Çukurova'nın bir köyünde, bir muhacir çocuğu olarak dünyaya geldi. Evde Kürtçe sözcüklerin, sözlü edebiyat geleneğinin havası hâkimdi. Köyde ve sosyal çevresinde ise normal halkın konuştuğu zengin Türkçe ve bu dilin ustaları olan Dadaloğlu, Karacaoğlu gibi akıcı, zengin bir dile sahip halk ozanlarının havası egemendi. Çevresinde yö-rükler, Türk, Kürt, Türkmen, Çerkes göçerler ve bunların yüz-yıllardan bu yana gelen zengin bir sözlü anlatım gelenekleri vardı. Kemal, tüm bu farklı dilleri, anlatım geleneklerini, hava ve üslupları birleştirerek, bütünleştirerek, harmanlayarak kendine özgü, o güne kadar kullanılan, yazılan Türkçeden hem farklı hem de zengin bir Yaşar Kemal dili kurdu. Kemal'in yarattığı bu edebi dilde sözünü ettiği halk gruplarının motifleri, kültürel özellikleri, dillerinin renkleri ve anlatım tadları vardır. Bu dillerdeki doğal müzikalite vardır. İnsani ruh hali, psikolojisi vardır. Bu nedenle Kemal'in sözcüklerinin anlamları, söyleniş biçimleri, hitap olanakları, güzellikleri ve güçleri, o güne kadar yaratılardan, söylenenden, yazılardan, farklı, yeni ve özgündür.

Kemal, bu bireysel çabasıyla, hayır çaba değil, mücadelesiyle, sözcüğe bir enerji verdi, sözcüğü aktif, yoğun, güzel, etkili ve güçlü hale getirdi. Kemal, sözcüğü, Canerî'nin deyimiyle, saygın ve neredeyse kutsal hale getirdi.

Ve sözünü ettiği o bir değil, beş değil, on değil, yirmi değil, otuza yakın roman bu yeni renkler, tadlar ve içeriklerle donanmış coşkulu, yaldızlı, güçlü sözcüklerle yazıldı. Ve sınırlı edebî, kültürel olanaklarla, roman olarak neredeyse çorak bir ortamda, böylesi -en hafif deyimiyle- şaşılacak bir roman geleneği yaratıldı. Herşeye rağmen, tüm fukaralık, baskı ve engellemelere karşın.

Niçin “inanılmaz, şaşılacak” türünden abartı kokan sözcükleri tercih ettiğim sorulabilir, hattâ yadırganabilir. Ancak bu sözcükleri bilinçlice kullandığımı söylemek zorundayım. Çünkü

Kemal'in doğduğu, büyüdüğü ve yazar olarak yaratıcı olduğu coğrafyanın resmî otoriteleri krala ithaf edilmeyen, kralın giyinik olduğunu anlatmayan her türden düşünceye, ifadeye ve sözcüğe karşı hep kuşkulu olmuşlardır. Hep bunu, çeşitli biçimlerde, engellemeye, sınırlandırmaya, yasaklamaya çalışmışlardır. Söylediklerimin en somut örneği de bizzat Yaşar Kemal. Yaşar Kemal'in bacaklarında, çok gençken Çukurova'da gördüğü işkencelerin izleri hâlâ var. Şimdi, aradan yaklaşık altmış yıl geçtiği halde hâlâ tehdit altında, hâlâ yargılanıyor, ilerlemiş yaşına rağmen hâlâ mahkemelere sevk ediliyor, hâlâ düşüncelerinden dolayı ağır cezalara çarptırılıyor ve hâlâ kalemi kırılmaya, diline kelepçe vurulmaya çalışılıyor. Birkaç yıldır, Kemal'e ilişkin yargılamaları, cezaları ve cezaî uygulamaları, hep birlikte, hayretler içinde izliyoruz. Kemal, İsveç'te ve daha bir çok Avrupa ülkesinde de yayınlanan bir yazısında ülkesinde süregiden çok kanlı bir çatışmayı protesto ettiği, Kürtlerin inkâr edilen demokratik, insanî haklarını savunduğu, bunları talep ettiği için yargılandı ve koşullu olarak yirmi aya mahkûm edildi. Koşul da şu; eğer Kemal, bu "suçu" bir daha tekrarlırsa, cezaevine girecek ve hem bu cezayı çekecek hem de yeni suçtan yargılanacak.

* * *

Bu örneği şunun için veriyorum: Sözün onurunu ve saygınlığını, güzelliğini ve gücünü savunabilmek, hele bunu yaratabilmek her yerde zor. Ancak Türkiye gibi hâlâ total bakışın dışındaki farklı düşünce, ifade ve söze büyük bir kuşku ve önyargıyla bakan, bunları cezalandıran ülkelerde sözün onurunu ve saygınlığını korumak, hele bunu yaratmak tümünden çok zor. Bu tür ülkelerde düşünce ve ifade özgürlüğü, sözün onuru ve serbestliği, bir aksesuar değil, ekmek ve su kadar zorunlu bir ihtiyaç. Bunun sağlanması da günlük bir çaba, bir bildiri, bir manifesto değil, olmadık belaya, kazaya hattâ bir yaşama, bir ömre mal olabilecek çok zorlu, çok zorunlu bir mücadele.

* * *

Yaşar Kemal bunu biliyor ve gösteriyor. Kemal, tüm yaşamı boyunca, bir yandan sözün onuru ve saygınlığına ilişkin o çok kapsamlı edebî, kültürel uğraşını sürdürürken bir yandan da

onurlu, saygın sözün rahatça ifade edilebilmesi, yaygınlaşması ve bu tür söze büyük ihtiyacı olan halka ulaşabilmesi için mücadele etti. Bu nedenle Kemal, tam da sözcük anlamıyla, angaje bir yazar. Ama ideolojilerin, siyasî organizasyon ve sistemlerin angaje bir yazarı değil, insanın, insanoğlunun, insanoğlunun yarattığı en güzel şey olan sözün angaje bir yazarı. Hem edebî çabasında hem de toplumsal, kültürel mücadelesinde Kemal'in sorunu insanlarla, liderlerle, şeflerle, sistemlerle değil, duygularla, yüreklerle, vicdanlarıdır. Çünkü Kemal biliyor; insanın ideolojilerden, siyaset ve siyasal sistemlerden ziyade vicdana, vicdanın sesine ihtiyacı var; tank, top, asker, ordu ve savaşlardan ziyade hoşgörüyü, önyargısız hoşgörünün nefesine ihtiyacı var. Kemal'in romanları bu ses, bu nefesle dolu. Ama durağan, zorakî, bir öğretmen edasıyla sırtan reçeteler olarak değil, yaşadığımız gibi, tüm karmaşası, çelişkisi, bölünmüşlüğüyle. Mücadelesi ve direnişiyle, arzusu ve düşüyle.

Bu nedenle Kemal, tüm çağların, zamanların içinde, vicdanın sesine, hoşgörünün nefesine en fazla ihtiyaç duyan çağımızın iyi bir temsilcisi, güçlü bir yazarıdır. Çağımıza, bir vahşet çağı, çılgın, cani bir çağ diyenler haksız değil. Artık bitirmekte olduğumuz bu çağ, tüm çağların tüm kötülüklerini, tüm vahşetini, belki de, ona, yüze katlayarak yaşadı. Bir düşünün, kolonyalizm, işgal, ilhak, iki dünya savaşı, sayılamayacak kadar çok kanlı, vahşi lokal savaş, sayılamayacak kadar çok diktatör, çılgın totaliter şef, her yerde her zaman baskıcı, zorba yönetimler, rejimler. Hepsi de insana, insanoğluna, doğaya karşı. Kemal, tam da böylesi çılgın olan bu çağın çocuğu. Kemal'in babası, anası, akrabaları, Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşın tüm olumsuzluklarını, acısını, deneylerini sırtlayarak Kürtlerin Van bölgesinden göç etti. Kemal, İkinci Dünya Savaşı döneminde büyük baskılara uğradı. Kemal, Çekoslovakya'nın işgali döneminde totaliter sistem ve düşünceyi protesto etti. Kemal, ülkesinin baskı altındaki mazlumları olan Kürtleri, Alevileri ve diğer grupları korudu, bunlar ve talepleri şiddetle bastırılmaya, susturulmaya çalışıldığı dönemlerde sesini yükseltti. Kemal, nazizmin, faşizmin, falanjizmin ağır siyah terörünü de çok yoğun yaşadı, Stalin'in

toplu göçlerini, Sibiryâ'daki toplama kamplarını, düzmece mahkelemelerini de. Ülkesindeki tek sesli koronun kasvetli, boğucu havasını ve terörünü de, şahsen yaşayarak gördü. Ve tüm bunlara ek, Kemal, şahsî olarak, kendi ülkesinde şunları da yaşadı; mahkeme, yargılama, yasaklama, cezaevi, eşi Thilda başta olmak üzere en yakınlarının tutuklanması, üç askerî cunta, başbakan ve bakanların idamı, Kemal'in çok sevdiği genç insanların darağaçlarına çekilmesi, sürgün...

Kemal, insanî olan herşeye düşman bu çılgın çağa, bu canî çağın insan onurunu ayaklar altına alan kötülüklerine karşı direndi. Einek ve alinteriyle yaratılan yapıtlarıyla, insanı, insanın onurunu, insanın -daha sonraları kirlenen- doğasındaki o iyi cevheri savundu. Altmış yılda yarattığı otuz romanıyla, manipüle edilen, kinin, nefretin, düşmanlıkların aracı haline getirilen sözün, sözcüğün erdemini, onurunu, saygınlığını savundu. Tüm bu kötülüklerden, çılgınlıklardan dolayı çok düşmüş, çok sıkışmış ve nefes alamaz hale gelmiş insana bir aydınlık, bir umut sunmaya çalıştı.

Bu nedenle Kemal, çağımızın kötülüklerinden bunalmış insanın arzularının, düşlerinin, görmek, yaşamak istediği şeylerin bir temsilcisi oldu. Bu nedenle, anlattığım biçimiyle, Kemal, çağımızın iyi temsilcilerinden biri oldu; ve çağından, zamanından sorumlu bir yazar oldu.

Artık o çok aşınmış, içeriğinden boşaltılmış *çağından ve zamanından sorumlu bir yazar* deyimini şimdi yine kullanmak zorundayım. Böyle bir sorumluluk nasıl, neyle oluşuyor? Elbette, herşeyden önce emekle, emeğin ördüğü, yarattığı yapıtla. Ancak en az bunun kadar önemli başka bir şey de var; tüm zamanları, tüm çağları bilmek, o emekle yaratılan yapıtı tüm zamanların, tüm çağların hamuruyla yoğurmak. Eliot'un deyimiyse, tüm tarihi, tüm geçmiş çağları kendi zamanının ve çağının yaşayan, çağdaş bir ögesi haline getirmek. Ancak böylelikle in-

san zamanını anlayabilir, zamanından sorumlu hale gelebilir. Evet, geçmiş zamanlara, çağlara, geleneklere karşı bir sorumluluk olmadan, yaşanan zamana karşı da bir sorumluluk olmaz. Herşeyi büyük emek harcayarak canlandırabilmek, dopdolu yaşayabilmek ve bir an olsun onları unutmadan çağdaş yapıtlar yaratabilmek... İşte ustalık! Bunun örneği mi? İşte Yaşar Kemal. Kemal hiçbir zaman tarihi ya da dokümenter romanlar yazmadı. Bunların insanı ve yaratıcılığını sınırlandırdığını düşünerek, hep çağını, zamanını, edebî kurguyla, yazdı. Ama sürekli tüm çağları, tüm zamanları, tüm gelenekleri duyarak, yaşayarak, onları yarattığı yapıta sindirerek, kendi yapıtını onların bir devamı haline getirerek yazdı. Kemal'in tüm romanlarında Homeros'un görülmez gölgesi, izleri vardır. *İnce Memed*, Çukurovalı bir Odysseus'tur. *Orta Direk*'in Uzunca Ali'sinin, anası Meremce, karısı ve çocuklarıyla, pamuk tarlalarına, Çukurova'nın yüreğine doğru yaptığı yolculuk, Odysseus'un İthaka'ya yolculuğudur. *İnce Memed*'in, Uzunca Ali'nin, Memidiğin mücadelesi, direnişi, Hektor'un onurunu ve toprağını korumak için yaptığı mücadeledir. Homeros'un mavi denizleri, Kemal'in Çukurovası'dır. *Kimsecik* üçlemesindeki çocuk Mustafa'nın korkusu, hezeyanları, düşleri, çırpınışı, çaresizliği Gilgamiş'in aynıdır. Ve *İnce Memed* ya da Taşbaş bir Odysseus olduğu kadar bugüne uyarlanmış çağdaş bir Don Kişot'tur da.

Gilgamiş, Homeros, Cervantes, sözlü edebiyatın tükenmez kaynakları, eski çağların, zamanların anlatıları, meselleri, tüm özellikleriyle, Kemal'in yapıtlarında, canlı ve diri, parıldamaktadırlar. Onlar, Kemal'in yapıtının ayrılmaz bir parçası, Kemal de onların bir devamıdır. Kemal onlarla yaşıyor, onları bugün de, çabasıyla, emeğiyle, yapıtıyla yaşıyor. Kemal'in birçok romanının ismi bile onları hatırlatıyor, onları bize, günümüze getiriyor; *Kimsecik* bize Odysseus'un Kyklop'la (Tepegöz) serüvenini, *Ölmez Otu* Gilgamiş'i, *Yer Demir Gök Bakır* Tevrat'ı, *Binboğalar Efsanesi* Türkmen geleneklerini, *Ağrı Dağı Efsanesi* Kürt sözlü anlatımını, *Yılanı Öldürseler* Karacaoğlan'ı, Dadaloğlu'nu, *Orta Direk*, *Al Gözüüm Seyreyle* Salih halk türkülerini hatırlatmıyor mu? Evet, Yaşar Kemal, yeni bir roman dili ve ge-

leneğini yaratırken bir Hugo, Balzac, Strindberg ve Lagerlöf roman geleneğinden yoksundu. Ama tüm bunlara da kaynaklık eden, kendi coğrafyasına ait, ana membaya sahipti. Kemal, o ana membaya, en sağlam, en yalın, sade ve duru kaynağa ulaştı, sürekli o kaynaktan içti ve o kaynağı çağına, zamanının okuyucusuna da taşıdı.

Evet, Yaşar Kemal, Homeros'un soyundandır; Homeros'un sesi, nefesi ve duyularıyla yazdığı için, onu yaşadığı, yaşattığı için çağdaştır. Çağını ve zamanını tüm zamanların renkleriyle, nakışlarıyla ördüğü için çağından ve zamanından sorumlu bir yazardır.

Burada Yaşar Kemal'in yarattığı roman geleneğindeki bir başka temel öğeye de vurgu yapmam gerekiyor; *Kürt dengbêjleri*. Yani anlatıcılar, söyleyiciler. Kemal'in çocukluğunu nakışlayan bu dengbêjler, yasak Kürt dilinin, Kürtçe sözlü geleceğin ustalarıydı. Dengbêjler, Kürtçe gibi çok eski zamanlardan gelen bir dilin ve edebî geleneğin nakkaşları, sarraflarıydı. Kelime anlamıyla hünermentti bunlar. Dengbêjler, bir geleneğin içinde doğuyor, bir gelenekten geliyor ama kendileri de bu geleneği, kendi hünerleriyle zenginleştiriyordu. Özgünlükleri, zengin bir geleneği devr almaları değil, bu zenginliği nasıl daha da zenginleştirdikleriydi. Özgün bir ses, özgün bir yapıt, özgün bir anlatım, usta bir dengbêj olmak için, çok zorunluydu. Dengbêj hem dilin, kültürün ve toplumun hafızasıydı hem de kendi yarattığı özgünlükle, bu hafızanın aktarıcısı, zenginleştiricisiydi. Dengbêjlerin yaşamları sade, sözleri kelimeleri yalındı. Doğa ile çok yoğun içiçe yaşayan dengbêjin tutkulu sözü doğrudan doğruya insanaydı, insana dairdi ve insan içindi. Dengbêj, doğaya, insana, söze sevdalı insandı.

Yaşar Kemal tüm bunları iyi öğrendi. Anası Nigar Hanım'ın anlattıklarından, türkülerinden, geride bırakılmış ülkeye ilişkin hasretle dolu sözlerinden, amcasından, akrabalarından, evlerine

gelen dengbêjlerin sözünden, türküsünden, anlatılarından bu kaynağın kurallarını, inceliklerini, nüanslarını öğrendi. Ve yazarlığını, öteki kaynaklarla birlikte, denilebilir ki, bu hünerin üzerine kurdu. Bu nedenle Yaşar Kemal, bir dengbêj çırağı, çağdaş bir dengbêjdir.

Buradaki “çırak” sözcüğünü de bilerek kullanıyorum. Kemal, tutkuyla hep çıraklardan ve ustalardan söz etmeyi seviyor. Tüm sohbetlerimizde mutlaka, bir biçimiyle sözü ustalara ve çıraklara getiriyor. Kemal’e göre, edebiyat, edebî dünya ve edebî uğraş, tümüyle bir usta ve çırak ilişkisine bağlıdır. Ona göre herkes, yaşamının bir döneminde bir çıraktır, herkesin bir ya da birkaç ustası olmuştur. Hiçbir şey kendiliğinden başlamaz, herşey, emekle, çabayla, öğrenilir, daha önce varolanın üzerine kurulur. Yazılı edebiyatın en büyük ustası Homeros bile kendisinden önceki söyleyicilerin çırağı değil miydi? Sohbetlerimizde, söz usta ve çıraklara geldiğinde, Kemal’in ustalarından da söz edeceğini, artık yılların deneyiyle, her defasında, biliyorum. Kemal, çok severek, büyük bir tutkuyla kendi çıraklığından, kendi ustalarından da hep konuşuyor; Homeros, eski Yunan, Anadolu, Mezopotamya gelenekleri, Kürt dengbêjleri, Cervantes, Stendhal, Çehov, Tolstoy, Nazım Hikmet, Sait Faik. Homeros’un uzun nefesi ve çokyanlılığı, eski geleneklerin doğrudan doğruya insanı anlatma hüneri, Kürt dengbêjlerinin yalınlığı, Cervantes’in yeni anlatım biçimi, Stendhal’in aydınlığı ve hızlı anlatımı, Çehov’un insan psikolojisine ilişkin derinliği, Tolstoy’un insan ve doğa sevgisi, Hikmet’in dil zenginliği ve Sait Faik’in normal, basit insanları öykülerinin kahramanları haline getirmesindeki ustalığı birleştirildiğinde Yaşar Kemal’in yazarlığı ortaya çıkar. Kemal’in yazarlığı, bu anlamda da, renkli bir mozaiktir.

Yaşar Kemal, iyi bir çırak olmasını bilen bir ustadır.

Kemal’in neredeyse anti-kahraman olan roman kahramanları, bu ustaların sözünü ettiğim tüm özellikleriyle oluşmuş kahramanlardır. Bu kahramanlar, tek düzenli değil, Homeros’un

deyimiyle, binbir düzenli yaman adamlardır. Bunlar, Kemal'in çok severek kullandığı terimlerle söyleyecek olursam, sıkışmış, direnmeye mecbur insanlardır. Baskı, sömürü, toplumsal değişme, gelenek ve görenekler bunları, olabildiğince, sıkıştırmıştır. Ve bunlar, bu sıkışmışlığa karşı direnmek, yeni yollar, kanallar, çareler bulmak zorundadır. Kemal'in yapıtlarında çeşitli biçimlerde sıkışmışlık, mecburiyet ve direniş vardır. Direnişin yarattığı bir yaşam sevinci, herşeye karşın yaşamamanın, yaşamış olmanın mutluluğu vardır. Kemal'in kahramanları hiçbir zaman durağan değildir. Anlatımındaki hız gibi, kahramanları da hep hareket halindedir, hep zorlu yolculuklara ya çıkmak ya da bu yolculukları bitirmek üzeredirler; hep gidiyor, koşuyor, kaçıyor, hopluyor, zıplıyorlar; her zaman kimi korkular, tedirginlikler, kuşku-lar peşlerindedir; hep kimi zaman ağlıyor, gülüyor, öfkeleniyor, kızıyor, korkuyor, sinikleşiyor, hüzünleniyor ve üzültüyorlar; her zaman tutkulu, sevdalıdırlar, amaç bildikleri, hedef gördükleri şeylerin peşindedirler. Ve çevrelerinde, onlar gibi canlı, yaşayan, onlar gibi yapıtların kahramanları olan, müthiş renkli, görkemli bir doğa vardır. Hareket eden, kendi özel diliyle konuşan, diri, canlı, etkileyici, hayvanı, kuşu, böceği, ağacı, suyu, güneşi, ayı, yıldızları, gündüzü, gecesi ve havasıyla bir doğa. Aydınlık, insanı sevince boğan, insanın doğaya ilişkin sevdasını daha yoğun hale getiren bir doğa. Kemal, "ben aydınlığın yazarım, sevincin türkücüsüyüm" derken haksız değil. Bu bir abartı da değil. Çünkü Kemal'in yapıtları okunduğunda, bunların insana ilişkin aydınlık bir umut ve sevinçli bir ruhla yazıldıkları görülecektir.

Yaşar Kemal; aydınlık ve sevinçle dolu canlı bir kahkaha.

* Bu konuşma, 16 Nisan 1997'de, İsveç'in Uppsala kentinde, Yaşar Kemal'in aldığı Düşünce Özgürlüğü-Monismanie Ödülü'nün Uppsala Üniversitesi'ndeki töreninde yapılmıştır.

Mehmed Uzun'un yayınevimizden çıkan öteki kitapları

✓ **DENGEBİLERİM denemeler**

✓ **KADER KUYUSU**

✓ **YITIK BİR AŞKIN GÖLGESİNDE**

✓ **BİR DİL YARATMAK**

✓ **NAR ÇİÇEKLERİ çokkültürlülük üstüne denemeler**

BASINDAN TEPKİLER

Mehmed Uzun'un romanını okuduğumda çok şaşırdım. bir dilin ilk romanı böylesine ustalıkla, böylesine zengin bir dille, üstelik de gelişmiş bir roman dili yaratılarak nasıl yazılmış, diye... Mehmed Uzun böyle bir dilin ilk ustasıdır. Gelecek büyük Kürt romanının, roman dilinin ilk temel taşıyı koydu. Bu onur onundur... Bu çağda usta bir romana, yeni bir roman diline imza atmak kolay iş değildir. Bu güç işin altından Mehmed Uzun alınının aklıyla kalkmıştır.

Yaşar Kemal. "Siya Evîne" (*Yitik Bir Aşkın Gölgesinde*), 3. roman. için yazılan önsözden, Almanca .

Uzun'un öyküsüne nar ağaçları ve bir kavalin ezgileri eşlik ediyor. Tansonville'de, uzaktan parlayan fenere bakan Proust'u düşünüyorum. Ya da kristal avizeler altında kendinden geçmiş -daha sonra ressam olacak- Patrick White'in genç delikanlısını. Uzun da zamanı tümden yok eden bir güzellik karşısında. Buyrun. işte size mutluluğun ne olduğunu bilen bir insanın yarattığı bir öykü, evet, mutluluk. karşı güçlerin tüm çabalarına rağmen yok edemedikleri bir kültür mirasına sahip olabilmenin mutluluğu... Bizim kültürümüz uyumu öngörüyor, Uzun'un ise direnişi. Devamlı ölümcül, yokedici bir şiddet ve baskının altında olmasına rağmen Kürt kültür mirası güçlü. bizim ise şaşılabilecek oranda zayıf.

Kerstin Ekman. yazar. İsveç Akademisi üyesi. "*Nar Çiçekleri*" için yazılan önsözden. Norveççe.

Mehmed Uzun, bugün, gelişmekte olan çağdaş Kürt yazarları arasında, kuşkusuz, en gözde olanıdır. Bugüne kadar yok olma tehdidi altında bulunan bir dilin "rönesansına" hatırı sayılır katkılarda bulundu... Bugüne kadar sadece Türkçe yazma özgürlüğüne sahip olan Kürt aydınlarının, Kürtçeye yönelme konusundaki muazzam cesaretleri akıl alacak gibi değil. Çünkü herşeyi yeni baştan bulmak, yaratmak zorundaydılar. Mehmed Uzun da bu yolda, başarılı olarak kendini romana yöneltti.

Joyce Blau. oryantalist, kürdolog, Sorbon Üniversitesi'nde profesör, "*Kürt Edebiyatına Giriş*" için yazılan önsözden, Almanca.

Mehmed Uzun, 1985 yılındaki ilk romanı TU (Sen)'den bu yana beş roman yazmış. Çoğunlukla edebiyat, çokkültürlülük, kültürler arası ilişki ve sürgün konularında yazdığı denemeleri birçok dilde yayınlıyor. Güçlü, derin humanist mesajlar var, bir dünya vatandaşı olarak da kendini görüyor ve edebiyatın, hoşgörüsüzlüklerin yarattığı karşılıkların ortadan kaldırılmasında önemli bir etken olabileceğine inanıyor.

İngalill Österberg. Finlandiya, *Vasabladet*, 21 Nisan 1996.

Mehmed Uzun, tarihî arka planları olan romanlar yazıyor. ama günümüzün en aktüel sorularına, sorunlarına da göndermeler yaparak: sürgün koşulları, kültürel çatışma, siyasal, toplumsal kamaşa, köklerinden koparılmışların kimlik bunalmaları, ruhsal bölünmüşlükleri. Sonbaharda tamamlamayı umduğu yeni romanı "Bîra Qederê" (Kader Kuyusu). çeşitli kültürler, diller ve toplumsal değer yargıları arasında bölünmüş, kozmopolit ünlü bir Kürt aydınının İstanbul, Kürt bölgeleri, Şam ve Ortadoğu'da geçen trajik kaderini anlatıyor... Mehmed Uzun'un okuyucuları tüm dünyaya yayılmış durumda. Kürtlerin yaşadığı ülkeler Türkiye, Suriye, İran, Irak, Almanya, Fransa, İskandinavya ülkeleri, tüm bunlar Uzun'un kitaplarının dolaştığı yerler. Geniş evrensel entelektüel ilişkileri olan Uzun, kendisini bir dünya vatandaşı olarak da görüyor.

Anneli Jordahl, İsveç, Göteborgs-Posten. 18 Eylül 1994.

Romanları sayıları bulan Uzun, yinminci yüzyılda Kürtlerin değerli eserlerini sürgünde yarattıklarını belirtiyor. Kürt edebiyatı hakkında iyimser olan Uzun, Kürt edebiyatının bir geçiş döneminde olduğunu söylüyor.

Chudi Bürgi, İsviçre, Woz, 31 Mart 1995.

Mehmed Uzun; bir dil, modern bir edebiyat yaratan bir göçmen; çokkültürlü: Kürt, Türkiyeli, Anadolu, Mezopotamyalı, İsveçli ve dünyalı.

Ottar Fyllingsnes, Norveç, Dag och Tid, 3 Ekim 1996.

Mehmed Uzun'u denemelerini okudukça siz de bir Mehmed oluyor, onun sürgün ruhunda dolaşan fırtınaları, acıları, özlemleri, yalnızlıkları onunla birlikte yaşıyorsunuz.

Ahmet Altan, yazar, gazeteci, Yeni Yüzyıl, 2 Ekim 1996.

Bu yüzyılın Kürt aydınları birbirine ne denli benziyor. Ortadoğu'da Türk, Arap ve Farslardan sonra en büyük ulusu oluşturan Kürtlerin diğer halklarla ilişkileri de güzel betimleniyor kitapta. Şam, Beyrut, Antakya gibi kozmopolit kentlerde başta Ermeniler olmak üzere Hristiyanlar, Süryaniler, Arap ve Farslarla Kürtlerin ilişkileri insanî ilişkiler çerçevesinde anlatılıyor. İşte romanın gündeme getirdiği sorunlar. Üslûba gelince, Uzun sinematografik bir dil kullanıyor. Fiilsiz cümleler kısa ama görselliği güçlü.

Ragıp Duran, gazeteci, yazar, Express, 1996.

Mehmed Uzun, bir tarihsel romanda aşılması en güç sorunlardan birini, yani bireysel olan ile tarihsel olanı dengeleme sorununu aştığı gibi, kahramanının psikolojisini derinlemesine aktırmayı da başarıyor. Böylece okurun karşısına tarihsel bir romanla çıktığı halde bizi kumaca bir romanın tadından da yoksun bırakmıyor.

Mehmet Sert, çevirmen, Express, 12 Ekim 1996.

Gerçekten de, M. Uzun'un roman kurgusu o kadar sağlam ki kurgu ve tarihî olayların gücüyle, hayal ve düşlerle, olay ve arzularla tüm bir Kürt tarihi. olanca genişliğiyle, gözler önüne seriliyor... Kürt edebiyat tarihinde "Siya Evîne" (Yitik Bir Aşkın Gölgesinde), ideatif kurgusu, şiirsel dili ve güzel, ince üslûbuyla, başlı başına bir olaydır.

Eskerê Boyik, Erivan, Rîya Teze, 18 Eylül 1991

Mehmed Uzun, en etkin Kürt yazarlarından biri. Bu son yıllarda başıyla yarattığı romanlarıyla Kürt edebiyatında önemli bir yer edindi ve Kürt romanını, romancılığını geliştirdi.

Khalil Dihokî, şair, eleştirmen, Nûdem, nr. 3, 1992.

